

Borisz Sztratiev
ÉLETEM
FILMKOCKÁI

Egy orvos emlékei

Borisz Sztratiev

ÉLETEM FILMKOCKÁI

Egy orvos emlékei

Edelény, 2016

Az eredeti címek:
Борис Стратиев
КАТО НА ФИЛМ
Спомени на един лекар
София, 2002г.

Борис Стратиев
КАТО НА ФИЛМ 2
Спомени на един лекар
София, 2005г.

Technikai munkatárs:
Slezsák Zsolt

A borítón: Párizs, 2004

ISBN 978-615-80326-2-9

Kiadó: *Edelényi Művelődési Központ, Könyvtár
és Közérdekű Muzeális Kiállítóhely.*

© dr. Borisz Sztratiev

www.konyvmuhely.hu

BEVEZETÉS

1996. január 3-át írunk. Régóta tervezem, hogy valami naplófélét kezdek írni, még hozzá több okból is. A legfontosabb, hogy mióta nyugalomba vonultam, több az időm, mint amennyit értelmesen ki tudok tölteni. Napjaim legnagyobb részében egyedül vagyok. Csak gondolkodom és gondolkodom, emlékezem és önmagammal beszélgetek. Ez pedig nem egészséges. Ha sokáig csinálja az ember, előbb-utóbb félni kezd önmagától és a jövőtől.

Azzal biztatom magam, hogy jobb lesz, ha megpróbálom megosztani gondolataimat és érzéseimet, mintha gyónnék, vagy mintha egy távoli beszélgetőpartnerrel társalognék. Ez talán segít, hogy ne veszítsem el a „mindennapok egyensúlyát”, hogy ne essek pánikba, ne érezzem úgy, hogy hamarosan mindennek vége, és már nincs mit várnom az élettől. Úgy gondolom, az én koromban jó adag bátorságra van szükség, hogy „kitárulkozzon” az ember. De az efféle gyónásnak csak akkor van értelme, ha őszinték vagyunk önmagunkhoz, ha van merszünk beismerni hibáinkat és gyengeségeinket. Hogy én képes leszek-e erre, egyelőre nem tudom.

Úgy tűnik, sok olyan emléket hordozok, amely csak a megfelelő körülmények együttállása esetén kerül felszínre a tudatomban. Egy-egy néhez diagnosztikai esetemről például eszembe jutnak hasonló esetek a közeli vagy távoli múltból. Íme, még egy ok, ami arra készítetett, hogy feltárjam emlékeimet.

Abban a szerencsében részesültem, hogy évekig dr. Ivan Rumenov közeli munkatársa (az ő kifejezése) lehettem. Ő nagymestere volt a praxisa során előfordult esetek elmesélésének, akár operáció közben is. Hús-huszonöt évvel ezelőtt gyakran mondogattam neki, hogy ezeket az emlékeket össze kéne gyűjtenie, és valami memoárfélében végleges formába öntenie. Azt felelte, ez a gondolat tőle sem idegen, s egyszer kaptam tőle egy könyvet (szerzője orvosból lett publicista), benne számos orvos visszaemlékezéseivel életük és szakmai pályafutásuk sok, a maga nemében rendkívüli eseményére – történetekkel hősiességről és egyedülálló orvosi és emberi teljesítményekről. De amennyire tudom, maga dr. Rumenov semmiféle emlékiratot nem hagyott hátra. Már két éve nincs

köztünk, és én még mindig nem szedtem össze a bátorságomat, hogy felkeressem az özvegyét, és elbeszélgessek vele róla.

Különböen szívinfarktusom (1993. április 10.) óta voltam már néhány-szor Szófiában. 1994 májusában, amikor dr. Rumenov élete utolsó napja-it élte, meg akartam látogatni, de valami visszatartott ettől, s úgy gondolom, mindkettőnknek jobb volt így. Mostanában egyébként minden szó-fiai utam alkalmával újabb régi barátok és ismerősök „*távozásáról*” szerzek tudomást, és be kell vallanom, ezek a hírek meglehetősen nyomasztóan hatnak rám. Másrészt viszont arra sarkallnak, hogy amíg még tehetem, igyekezzem találkozni a kollégákkal és ismerősökkel, akiket sok-sok (húsz-harminc vagy még több) éve nem láttam.

Egyszer megpróbálom majd megírni dr. Rumenovhoz fűződő emléke-imet, most azonban saját, neki adott tanácsomat megfogadva megkísér-lem valamiféle naplómemoárban összefoglalni életem néhány fontos eseményét.

Minden kezdet nehéz, tartja a mondás, s ez így igaz. Az egyik nehé-zség talán abban rejlik, hogy nem tudjuk, honnan kellene, honnan lenne a legjobb kezdeni. Én magam sem tudom, hogy és honnan fogjak hozzá.

Mivel nemrég ért véget az 1995-ös esztendő, röviden megállnék en-nek eseményeinél. Amióta Magyarországon élek, gondolatban sokszor visszatérek Szófiába, s újra és újra megkísérlem megvonni életem egyen-legét, méghozzá a következő szempontból: többet értem volna-e el, s most jobban élnék-e, ha Bulgáriában maradok? Tárgyilagosan nézve vi-tán felül áll, hogy a mérlegem pozitív. Nem véletlen, hogy sok kolléga és ismerős, talán nem túlzás ezt állítani, irigyli a helyzetemet, a nyugdíjam nagyságától az anyagi lehetőségeimig. Sokat beszélgettünk a kisvárosi élet előnyeiről is – mindenki ismer és tisztel, kertes házban élek tiszta le-vegőn és nincsenek közlekedési nehézségeim. Nagyvárosban az ember elveszettnek érzi magát, s csak az a gondolat nyugtatja meg, hogy ké-nyelmes otthonba térhet vissza, ahol mindig van mit ennie és biztonságosan közlekedhet az utcán. Amikor Budán tartózkodtam, a Sas Club Hotel kiváló körülményeinek köszönhetően mindig azt a kellemes megelége-dettséget éreztem, hogy Buda előkelő részében vagyok, anélkül, hogy zavarnának a „*nyaralópaloták*” a környéken. Nem irigylem a gazdago-kat, és nem gondolom, hogy a gazdagság önmagában minősíti az embert. Érdekes, gyerekkoromban nagyon erős volt bennem a szociális érzé-kenység. Szégyelltem új ruháimat és a sok egyéb holmit, amit legtöbb

iskolai vagy környékbeli pajtásom nem kaphatott meg. Úgy éreztem, nem igazságos, hogy éppen nekem jut több, hogy nem érdemlem meg. A gazdag gyerekeket sohasem kedveltem, és nem akartam olyan lenni, mint ők. Legjelentősebb gyerekkori emlékeim a szliveni időszakhoz (1936–44) kötődnek. Élénk fantáziájú kisfiú voltam, s faltam a gyerekregényeket – merem állítani, hogy a világirodalom legjobbjait. Kedvenceim az Ezüstkorcsolya, a Talált gyerek (Hector Mallot), a Nils Holgersson csodálatos utazása (S. Lagerlöf) és a Sivataban, őserdőben (H. Sienkiewicz) voltak, ezekhez járult később az Emil és a detektívek (Erich Kästner) és Molnár Ferenc Pál utcai fiúkjá. Mark Twain Tom Sawyere és Huckleberry Finnje kissé idegen volt számomra, távolabb állt a lelkivilágomtól. A könyvek csodálatos világát közelebbinek éreztem, mint a valóságot, s ezért gyerekként nem voltak barátaim, sőt kissé még félttem is az olyan iskolai játékoktól, mint például bakugrás, melyekhez ügyességre és testi erőre volt szükség. Apám azt akarta, hogy végezzek tornagyakorlatokat, de nem volt hozzá kedvem. Volt két időszak (nyolc, illetve tizenegy-tizenkét éves koromban), amikor lovagolni tanultam. Bár mindkétszer hosszú hetekig próbálkoztam, nem sikerült megtanulnom. Az ok valószínűleg az volt, hogy oktatóim olyan módszereket alkalmaztak, amelyek felnőt, koruknak megfelelő fizikai erővel rendelkező lovasági katonákra voltak szabva. Én nem voltam elég erős, a lovak pedig megérezték, hogy félek, és azt csináltak velem, amit akartak. Amikor aztán Alex fiam kezdett lovagolni tanulni, tudatosan törekedtem arra, hogy elkerüljük ezt a félelmet. Legalábbis arra az időre, amíg lovagolt – ez pedig több mint egy évig tartott – sikerült elérnünk a kívánt eredményt: a hát izmainak megerősödését és a gerincferdülés elkerülését.

Az ember gyakran rágódik az elszalasztott esélyeken, hogy külső vagy belső okokból nem tudta elérni ezt vagy azt az életben. Mint mindenkinek, nekem is voltak ilyen „*elszalasztott lehetőségeim*”, de szerencsére nem voltak döntő, meghatározó befolyással a sorsomra. Az egyik, hogy nem tudtam megtanulni angolul, noha kétszer (tizenöt, illetve huszonöt évesen) is komolyan nekikezdttem. Kandidátusi disszertációt sem sikerült megvédenem, de ennek jó oka van, s ezért nem is bánom. Első választott témám a gyomor parietográfiás diagnosztikája volt (ez olyan röntgenvizsgálat, ahol gázt – oxigént vagy szén-dioxidot – vezetünk a hasüregbe). A kutatás során rájöttem, hogy a parietográfia gyakorlatilag hasznavethetetlen módszer, s mint ilyen, feledésre van ítélve, ami hama-

rosan be is következett. Második témám, a mammográfia (az emlő röntgenvizsgálata) feldolgozásához nem álltak rendelkezésemre a szükséges eszközök, de nagyon örülök, hogy erőfeszítéseimmel így is hozzájárulhattam a módszer elismertetéséhez, és több kongresszuson és konferencián is részt vettem a témában (köztük az 1969-es szófiai első Onkológiai Kongresszuson). Ezzel kapcsolatban szeretném elmondani, hogy 1974-ben szembehelyezkedtem a „*fluoromammográfiának*” nevezett módszer (fluorográfiás felvétel készítése az emlőről, miután átmentünk rajta röntgensugárral) használatával, mely Szófia megyében nem is került bevezetésre. Erre talán megéri egy kicsit részletesebben kitérni. 1974-ben, nem sokkal azután, hogy húsz hónapos edelényi munka után visszatértem Bulgáriába, a *Rabotniceszko delo* című újságban megjelent egy cikk „*Új módszer az emlőrák korai diagnosztikájában*” címmel. A fluoromammográfiáról szólt, melyet Moszkvában már bevezettek, és dr. Djulgerov tüdőgyógyász – nyilván politikai megfontolásból és személyes érdekből – meghonosította Szófiában és Pernik megyében, a nők tömeges, megelőző jellegű szűrővizsgálata céljából. Több fórumon tiltakoztam – köztük az 1974 májusi várnai második Nemzetközi Onkológiai Kongresszuson, illetve személyesen az Onkológiai Intézet igazgatójánál –, rámutatva, hogy a fluoromammográfia semmiféle valós diagnosztikai értékkel nem bír, s bár többen mellém álltak, ez az álmódszer még néhány évig használatban maradt. Komoly erkölcsi győzelem volt azonban számomra, hogy az akkori megyei főorvos, dr. Markov segítségével, akivel néhány évig együtt dolgoztunk a megyei onkológiai diszpanzerben, elértem, hogy Szófia megyében nem került bevezetésre. Dr. Djulgerov viszont egy évvel később megvédte disszertációját ebben az áltudományos témában, és az orvostudományok kandidátusa lett. Kirívó példája ez annak, amikor a lakosságot teljesen fölöslegesen, sőt nem haboznék azt mondani, bűnös módon haszontalan, s ami még rosszabb, a sugárterhelés miatt ártalmas beavatkozásnak teszik ki. S hogy számol el a lelkiismeretével az az „*orvos*”, aki személyes előmenetelét minden más szempont elé helyezi?!

S ha már szóba került ez a téma, kihasználom az alkalmat, hogy kitérjek az említett dr. Markovra és feleségére, Roszicára, aki szintén kolléga (labororvos). Sok szép emlék fűz ehhez a házaspárhoz. Facsónak (így szólították legközelebbi barátai) köszönhettem, hogy 1970 áprilisában egy hónapos fizetett nemzetközi továbbképzésre mehettem Budapestre, a

Radiológiai Klinikára Zsebők professzorhoz. A következő évben, Lenkével való házasságkötésem után szintén ő segített kieszközölni, hogy öt hónapot Magyarországon tölthessek. 1972-ben és 1977-ben is az ő közbenjárására jöhettek ide. Mindent megtettem, hogy megháláljam, amit értem tett, amikor 1971-ben, útban Németország felé, fiukkal és sofőrjünkkel, Szaskóval együtt nálunk vendégeskedtek Edelényben. Facso után még kétszer jött Budapestre, s mindkétszer találkoztunk. Roszica sok kellemetlenségen ment keresztül: kisebb meszes fibroadenómával (jóindulatú mell-daganat) operálták az onkológiai intézetben. Eleve felesleges beavatkozás volt, s ami még rosszabb: a daganatot még csak nem is távolították el. A sebész, Kirov professzor egyszerűen „*újabb korrekciót*” javasolt. Sikerült megnyugtatnom Roszicát, hogy ráktól nem kell tartani. Azóta már vagy tizennyolc év eltelt.

Zárszóként: 1994 október közepén egy szép, napfényes délelőttön a Borisz parkban sétálgattam, ott, ahol a kis kút van. Elindultam a stadion felé, de néhány lépés után, mintha valami titokzatos erő kényszerített volna rá, visszafordultam. Húsz-harminc méter után aztán szembetalálkoztam a Markov házaspárral, akiket tizenkét teljes éve nem láttam. Hüledező arccal kérdezgették, hogy én vagyok-e az, mert éppen rólam beszélgettek! Ez az eset megint felveti a kérdést, hogy miféle titokzatos erők hatására történnek ezek a furcsa véletlenek, s hogy képesek leszünk-e valaha tudományosan megmagyarázni őket. Mondanom sem kell, mennyire örültünk egymásnak. Több mint egy órát beszélgettünk. Amikor egy évvel később, 1995-ben, ezúttal október elején ismét Szófiában voltam, azt mondtam magamban, ezúttal ne bízzuk a véletlenre a dolgot. Felhívtam őket, és megbeszéltük, hogy ugyanott találkozunk a Borisz parkban. Megint gyönyörű őszi délelőtt volt, a természet kitett magáért: színpompás dekorációval, ragyogó napsütéssel, kék éggel várt minket, s a képet dél felől a Vitosza mesébe illő magaslata tette teljessé. Ismét felelevenítettük az együtt töltött időt, s jólesett hallani kedves és elismerő szavaikat rólam és orvosi pályafutásomról.

Emlékeim az 1944. szeptember 9-ei hatalomátvétel utáni hónapokról

1944. szeptember 9-ének reggele anyámat és engem Szlivenben talált, a négyszobás lakás azon két szobájában, amelyet megtartottunk magunknak azután, hogy apámat Kavalába helyezték, ahol a II. lovasdandár parancsnoka és a helyőrség vezetője volt. Amikor valamivel több, mint egy hónappal korábban az elviselhetetlen hőség miatt visszatértünk Szlivenbe, még senkinek sem volt sejtelve a politikai-katonai fordulatról, mely hamarosan bekövetkezett. Úgy is mondhatnám, hogy az események megelőzték minket.

Emlékszem, szeptember 8-án este moziban voltunk egy ismerős tiszt család társaságában, valami szerelmes filmet adtak, s éppen, amikor felhangzott Schumann felejthetetlen melódiája, az Álmodozás, valaki belépett a páholyunkba, rövid szóváltás hallatszott, aztán hirtelen mindenki felállt, és kimentünk a teremből. A felnőttek arcára aggodalom ült ki, azt mondták, a Szovjetunió hadat üzent Bulgáriának, és csapatai bevonultak Dobrudzsába. Én azonban, aki alig múltam tizenöt éves, leginkább azt sajnáltam, hogy nem hallgathattam végig Schumann Álmodozását.

1944. szeptember 9-ének reggele derűs és napos volt, mintha a természet jóindulatúan el akarta volna terelni figyelmünket a nemsokára bekövetkező vérontásról. A vérontásra pedig egy napot sem kellett várni: az erkélyünkről láttam, ahogy a felbőszült tömeg meglincsel két fiatalembert, akik a Brannik nevű szervezet egyenruháját viselték. A fiatalok többsége, köztük én is, a Brannik tagja volt. A szervezet célja a „*Nagy és Egységes Bulgária*” volt, tisztelgése pedig „*Bulgáriáért*” kiáltás a náci-kéhez hasonló karlendítés kíséretében. Talán az utóbbi és az egyenruha váltotta ki a kommunisták gyűlöletét.

A következő néhány nap során az udvarunkon titokban elástam egy bádogdobozban a brannikos jelvényeimet – platinaszínű fémből készültek – azzal a reménnyel, hogy eljön a nap, amikor újra elővehetem őket. Ma sem bánom és nem szégyellem, hogy a Brannik tagja voltam, noha eszméi mai szemmel nézve tökéletesen tévesek voltak.

Még a szeptember 9-e utáni első napokban a házunk erkélyével szembeni téren nagy tömegek köszöntötték virággal a III. Ukrán Front menetszlopait. Modern amerikai terepjárók és ZISZ 5-ös teherkocsik haladtak egy sorban tökéletes kontrasztot képezve. A közeli dohány-

gyárból előhoztak minden doboz cigarettát zárjegy nélkül, és osztogatták a gépjárműveken ülő szovjet katonáknak. Mivel ez néhány napon keresztül folytatódott, a barátaim és én is beálltunk azok közé, akik a kocsikhoz futkostak, és cigarettát, almát és egyéb gyümölcsöket osztogattak. Később azt a cselt eszeltük ki, hogy pulóverbe bújtunk, és alárejtettük a cigarettásdobozokat. Ekkor dohányoztunk először életünkben kártyázás közben, mint a felnőttek. Aznap este, talán öt-hat cigaretta elszívása után, émelyegni kezdtem, szörnyen fáj a fejem, és megfogadtam, hogy soha többé nem dohányzom. E fogadalmamat az azóta eltelt ötvenöt év során híven megtartottam. Csupán életemben egyszer vettem újra cigarettát a számba, amikor 1967-ben Lenkével a Népstadionban voltunk egy atlétikai versenyen, és ezzel is imponálni akartam neki. Egy fél szálát sem szívtam el, mert mind én, mind Lenke megértettük, hogy ilyen áldozatra nincs szükség.

Anyám a Vöröskereszt aktív tagjaként szolgált a vasútállomáson, ahol a szovjet és az újonnan alakított, frontra tartó bolgár csapatok szállítását végezték. Még csak harminckilenc éves volt, s a természet szép és fiatal külsővel áldotta meg. Egy szovjet százados udvarolni kezdett neki és incselkedett vele, mire anyám figyelmeztette, hogy a férje ezredes. A százados erre egyáltalán nem tréfából kijelentette, hogy az NKVD embere, és hatalmában áll ezredeseket, sőt akár tábornokokat is letartóztatni. Mint később kiderült, sajnos igazat mondott.

A szovjet csapatok átvonulása Szlivenen talán néhány hétig tartott. Ez alatt az idő alatt még koncertet is adott a városi színházban a szovjet katonai zenekar. Ekkor hallottam először szovjet indulókat és katonadalokat, s ritmusuk és dallamuk mély benyomást tett rám. Az, hogy tetszetek, nem kifejezés. Nem véletlen, hogy ilyen nagy hatással voltak rám, hiszen az orosz népzene tövéről fakadtak.

Nem felejthetem el azonban az első szavakat sem, melyeket szovjet katona szájából hallottam a téren az első szovjet csapatok bevonulásakor. A bolgár hadsereg képviselőjének (egy idős, tartalékból mozgósított tábornoknak) köszöntője után az emelvényre lépett egy meglehetősen gyűrött egyenruhát viselő, láthatóan illuminált állapotban lévő őrnagy vagy alezredes. Röviden beszélt, csupán ennyit mondott: „*mü – szlavjanü, mü bugyem zsity! A nyemcü, frencü...*”, s a mondatot be sem fejezve kezével mutatta, hogy bánik el velük.

Házunk második emeletén egy szobában néhány lány volt ideiglenesen elszállásolva – szovjet katonaiforgalom-irányítók. Egyikük, Katyusa, még katonai egyenruhájában is szinte gyermeki jelenség volt, nem lehetett több tizenhét-tizennyolc évesnél. Amikor összefutottunk a házban, bizonyos rejtett szimpátiával pillantgattunk egymásra. Alig beszéltünk, de hosszan néztük egymást. Esténként a lányokhoz különböző szovjet tisztok jártak vendégségbe. Elég nagy fiú voltam már, hogy megértsem, mit jelentenek ezek a látogatások. A szovjet hadseregben még a tisztok nemi kielégítését célzó intézmények is a legfontosabb szabály betartásával működtek: mindennek teljes ellenőrzés alatt kell állnia.

Körülbelül másfél hónappal később, amikor már Szófiában laktunk, egy novemberi estén hazafelé tartva a Vaszil Levszki emlékmű mellett mentem el. A talapzata mellett, arccal az Alekszandr Nyevszkij Székesegyház felé fordulva egy szovjet forgalomirányító állt, aki Katyusára emlékeztetett. Azonnal elindultam felé, és ahogy közelebb értem, nem akartam hinni a szememnek. Ő volt az, és azonnal megismert. A viszontlátás éppoly örömteli volt, mint amilyen váratlan. Katyusa szóval és mutogatással azonnal elkezdte elmagyarázni, hol lakik – igen közel volt a szállása – és ragaszkodott hozzá, hogy meglátogassam. Ebben a pillanatban felbukkant valahonnan egy szovjet tiszt, és durván félbeszakította a beszélgetésünket, értésemre adva, hogy jobban teszem, ha azonnal elhordom magam. Ezután már csak annyit hallottam, hogy kiabálni kezdett Katyusával, aki remegő hangon, de érthetően azt mondta: „*vüj besszovetnij cselovek*” (*maga lelkiismeretlen ember*). Sietve eltűntem onnan. A sors közbeavatkozott – de hogy ez szerencse volt vagy balszerencse, máig sem tudom.

No de térjünk vissza Szlivenbe. A városban emelkedett hangulat uralkodott, mivel a lakosság jelentős részét a külvárosokban működő textilgyárak munkásai tették ki. Ezek az emberek ismerték a kommunista eszméket, és remélték, hogy most jobb idők köszöntenek rájuk. Az értelmiség nagy része is haladó szocialista nézeteket vallott. Az idősebbek közül azonban, akik átélték mindkét világháborút és több társadalmi forradalmat és konfliktust, többen józanabb hangot ütöttek meg, és szkeptikusabban tekintettek a „*rózsás jövő*” elé. Anyám mesélte, hogy amikor valaki kijelentette, hogy a nép most majd elveszi a gazdagok gyárait, házaikat és asszonyait, egy apró öregember a tömegből azt felelte rá: „*elvenni könnyű, de aztán gazdálkodni is kell ám velem!*” Íme, ezért maradt alul a

kommunista rendszer a kapitalistával vívott küzdelemben: a kisajátított javakkal nem volt képes gazdálkodni.

A Hazafias Front által alakított új kormány első feladata az volt, hogy teljesítse a Szovjetunió minden követelését a bolgár hadseregnek a Németország elleni küzdelemben való részvételével kapcsolatban. Rosszul felfegyverzett, harci tapasztalattal nem rendelkező hadseregünket Macedóniában vetették be azzal a céllal, hogy elvágja a Görögországból visszavonuló német erők útját. E hadműveletek tették ki a háború ún. első szakaszát. Apám több mint egy hónapig Sztrumica térségében egy-két (természetesen gyalogosított) lovasezredből álló egység parancsnoka volt, melyet egy gyalogezred és egy tüzérosztály támogatott. Csapatainknak először sikerült elfoglalniuk Sztrumicát, de aztán súlyos embervesztéssel vissza kellett vonulniuk. Ekkor sebesült meg apám Mercedes személyautójának sofőrje, Ivan. Keze és lába maradandóan megbénult, de apám szerencsére nem volt a közelben, amikor a lövedék becsapódott.

A Hazafias Háború mindkét szakaszában számos ifjú bolgár esett el. Erről tanúskodik a harkányi katonai temető vagy a Sztracinnál elesett ejtőernyősök sírjai a Szófiai Központi Temetőben. Így fizette meg Bulgária a rá kirótt véradót, és valószínűleg ennek köszönhető, hogy megtarthatta Dél-Dobrudzsát, melyet 1940-ben csatoltak hozzá.

Miután 1944. október végén apámat elbocsátották a katonai szolgálatból és nyugdíjazták, anyámra és rám hárult a feladat, hogy a legkülönbözőbb helyekre elrejtett bútorokat összeszedjük (a fafaragással díszített székek például egy vízimalomban voltak a várostól tíz kilométerre fekvő gyógyforrások közelében). Delcso Sztratiev ezredesnek érthető okokból még csak mutatkozni sem volt tanácsos Szlivenben. Anyám csodálatra méltó aktivitást tanúsított, sikerült egy tehervagont biztosítani, melyre magunk pakoltuk fel a beburkolt bútorokat. Büszkeséggel töltött el, hogy testi erőm elegendőnek bizonyult ehhez az embert próbáló feladathoz.

Végül néhány bőrönddel a kezünkben felszálltunk a vonatra, és végleg magunk mögött hagytuk Szlivent, ahol nyolc teljes évet töltöttem, s vele együtt legkedvesebb gyermekkori emlékeimet.

Kerülő úton mentünk Szófiába, útba ejtve apám szülővárosát, Szimeonovgrádot, hogy onnan is elhozzuk a holminkat. Este érkezünk meg Nova Zagorába, ahol át kellett szállnunk, de kiderült, hogy Szimeonovgrádba csak másnap reggel indul vonat. Nem volt más válasz-

tásunk, az váróteremben kellett töltenünk az éjszakát, de az már túlszűfolt volt. Böröndjeinket letettük a földre, a jól ismert Matej Nedkov Vegytisztító Vállalat jellegzetes hatalmas koffer-konténerre mellé, hogy leülhessünk vagy leheveredhessünk rájuk. E cég kitűnően megszervezett irodahálózattal rendelkezett, az ország minden nagyobb városában volt képvisellete, s ezekben az egyforma fekete koffer-konténerekben bonyolította a vegytisztításra küldött ruhák vasúti szállítását a (ha jól emlékszem) várnai üzemig és vissza. Szeretném kiemelni, hogy ezeket a konténereket országszerte széles körben ismerték. Mindezt azért idézem fel ilyen részletesen, mert ez a körülmény döntő szerepet játszott örökölt családi értéktárgyaink megmentésében. Ezek a legnagyobb, fekete bőröndünkben voltak, mely igen hasonlított a konténerekhez. Nekem fogalmam sem volt, mi van ebben a bőröndben, és ez így is volt jó. Ott volt minden ezüst evőeszközünk, mely dédanyámtól, Tereza Cekojvicstól maradt ránk, aki az egykori Osztrák-Magyar Monarchiában élt és horvát nemzetiségű volt, valamint az összes családi ékszer.

De térjünk vissza arra a sorsdöntő éjszakára a nova zagorai vasútállomás várótermében. Mindenki készített magának valami helyet, ahol szundíthat egyet. Én a konténer mellé fektettem a fekete bőröndöt, és ráültem, hátamat a konténernek támasztva. Anyám a másik bőröndre ült. Valamikor éjjél után két, géppisztollyal felfegyverzett férfi törte meg a terem csendjét. Talán partizánok voltak; nem viseltek egyenruhát, csupán karszalagot „*OΦ*” felirattal. Ránk parancsoltak, hogy senki ne mozduljon és ne hagyja el a termet, s hogy mindnyájan nyissuk ki a poggyászsunkat ellenőrzés céljából. Az emberek megnémultak a rémülettől, a két férfi pedig megkezdte a papírok és a csomagok ellenőrzését. Hogy kik voltak, valamilyen parancsra vagy saját kezdeményezésükre végezték az ellenőrzést, kerestek-e valakit vagy valamit – erről sohasem sikerült semmi biztosat megtudnom. Mindenesetre az a benyomásom, hogy leginkább italt akartak szerezni, mert amikor a mellettünk várakozó egyenruhás katona poggyászát kutatták át, találtak két üveggel, és elkobozták. Meglepetten láttam, hogy ilyen könnyen kifosztanak egy fegyveres katonát. Amikor mi kerültünk sorra, anyám határozott mozdulattal a fekete bőröndre helyezte a másik bőröndöt, melyben csak ruhanemű volt, és azonnal kinyitotta. A fegyveresek épp csak belepillantottak, és már mentek is tovább, hogy megnézzék az utánunk következő két idős asszony zsákjait. Amikor reggel, jóval a két férfi távozása után, felszedelőzköd-

tünk, az egyik asszony így szólt anyámhoz: „*aha, magának volt egy másik bőröndje, amit nem mutatott meg*”! Anyám mogorván ennyit mondott: „*nem igaz, rosszul látta*”, és határozott léptekkel elindultunk a szimeonovgrádi vonat felé.

Évekkel később értettem meg, micsoda hidegvért és találékonytságot mutatott anyám, aki ily módon – és persze némi szerencsével – megmentette családi örökségünket. Ha azok a fosztogatók megtalálták volna, már a latin betűs monogramos címerek is elegendő okot szolgáltatott volna nemcsak az elkobzásra, hanem a letartóztatásunkra is. Próbáltuk volna csak elmagyarázni az OF akkori tanulatlan képviselőinek, mit jelentenek – ami német, az hitlerista, azaz mi is az ellenséghez tartozunk. Nyilván azt hitték, hogy a fekete bőrönd, mely közvetlenül az ugyanolyan színű konténer mellett volt, szintén a tisztítócéghez tartozik. Anyám később azt mondta, félt, hogy elárulom, hogy van még egy bőröndünk, mert sem szavakkal, sem mutogatással nem tudott figyelmeztetni, de számított rá, hogy vagyok olyan értelmes, hogy felismerem a helyzetet.

Szimeonovgrádban unokatestvérem, Kirilka azzal a rossz hírrel fogadott bennünket, hogy férjét, Filkót letartóztatták. Néhány órával később jött néhány fegyveres az OF-től, hogy átkutassa a házat. Szerencsére a mi poggyászuk nem érdekelte őket, megtalálták azonban Filko Micov főhadnagy díszkardját, és magukkal vitték mint fegyvert. Mint már máshol is említettem, halálra ítélték és kivégezték – fia, Zsoro kutatásai szerint ártatlanul. Egy, a századánál szolgáló szakaszvezető agyonlőtt egy letartóztatott Pazardzsi környéki partizánbarát személyt ahelyett, hogy bekísérte volna a pazardzsi rendőrségre, s hogy elkerülje a felelősségrevonást, azt hazudta, felettese parancsára cselekedett. A saját bőrét nem mentette meg ezzel, csak annyit ért el, hogy az ártatlan Filko Mincovot is elveszejtette. Vajon még hány ártatlan embert küldött a halálba az úgynevezett Népbíróság?

Csomagjainkkal együtt szerencsésen megérkeztünk Szófiába, és neki-láttunk, hogy rendbehozzuk a lakásunkat, s hogy Szofia nagyanyám félig lerombolt házából átszállítsuk a szemet hozzánk, a Volov 10. alá. Nagyanyámat is magunkhoz költöztettük télre. A három megmaradt földszinti szobában nagynéném, nagybátyám és Bubi unokatestvérem lakott – az 1925-ben épült nagy, háromemeletes ház többi részét elpusztították az 1944 januárjában és márciusában ledobott robbanó- és gyújtóbombák. Nagyapám, Georgi Bosztandzsiev zágrábi tanulmányai során ismerkedett

meg Szofia Cekoviccsal, feleségül vette, és 1884-ben magával vitte Bulgáriába. Nagyanyámat, aki egy évvel korábban temette el nagyapámat, ez a második csapás, a bérleti díjak révén a megélhetését biztosító ház elvesztése végleg megfosztotta önbecsülésétől és méltóságától. Alkalmazkodnia kellett nagybátyám és nagynéném minden kívánságához, nekik kellett adnia értékeit, hogy eltartsák. Betegsége pedig (zöldhályogban szenvedett) rövid időre teljesen megfosztotta látásától. A drága nagymama nagyon szeretett engem. Sohasem felejttem el, hogy az esküvőmön Katyával, amikor már vak volt, megérezte rajtam, hogy inkább félek, mint örülök, és így szólt Katyához: „szerezd őt, mert nagyon jó fiú”. Esküvői ajándékkul nekem adta a nagy állóóráját. Én később Kate unokámnak adtam tovább, s ma Ivajlo knyazsevói házát díszíti.

Szófiában az Első Szófiai Fiúgimnázium ötödik osztályába iratkoztam be. Amikor beléptem az osztályterembe, megpillantottam Naszkót, aki a környékünkön lakott, és így kiáltott: „Maco, gyere, ülj mellém!” Anyám adta nekem ezt a becenevet kiskoromban, s a Volov utcában mindenki így szólított. Gimnáziumi iskolatársaim és akkori közeli barátaim számára mindig Maco maradtam. Az Evlogi Georgiev út környékén viszont „Zeppelin grófnak” szólítottak, s így onnan a „Gróf” becenev ragadt rám.

Azon a télen nem volt minden nap tanítás, mert a gimnázium épületét, mely a bombázásokban megrongálódott, még nem állították helyre, s így az Iszkar utcai leánygimnázium épületében kellett tanulnunk. Sok szabadidőm volt hát, hogy a lerombolt Szófia utcáin csatangoljak, és hozzá szokjam a fővárosi élet akkori körülményeihez.

Mindeközben, míg a bolgár ifjúság Jugoszlávia és Magyarország harcmezein hullatta véréit, az országban a kommunisták hozzáfogtak, hogy legyilkolják és bebörtönözzék a nemzet színe-virágát. Nem tudom, más országban sor került-e olyan tömegmészárlásra, mint Bulgáriában az ítélet után. Kivégzés lett a sorsa a teljes kormánynak, a cár udvari embe-reinek és tanácsosainak, a három régensnek, beleértve III. Borisz cár öcs-csét, Kiril herceget és az országgyűlési képviselők nagy részének. 1945. február 1-jén a bíróság épülete előtti tér olyan képet mutatott, mint amikor Jeruzsálemben a felbőszült tömeg Poncius Pilátus palotája előtt ezt ordította: „feszítsd meg!”. A fekete fejkendős tömeg ugyanígy kiáltozta a „nép nevében” hozott halálos ítéletek kihirdetése előtt: „halál!”. Ezek

az ítéletek és a végrehajtásuk módja örök szégyenfoltot jelentenek a bolgár történelemben.

Az ítélethirdetés után az elítélteket (mintegy százötven embert) kivítették a szófiai temetőbe, ahol a nyugati kerítés közelében óriási verem volt, melyet egy becsapódó bomba ütött. Ennek szélén lötték őket agyon, és mindjárt el is földelték őket.

Ugyanezen a helyen néhány évvel ezelőtt emlékművet emeltek, melyre rávésték az áldozatok neveit. Anyám – pontosabban a hamvait tartalmazó urna – egy egyenesen ehhez az emlékműhöz vezető soron található, tőle nem több, mint ötvenméternyire. Amikor elmegyek oda, hogy gyertyát gyújtsak márvány sírköve előtt, melyen ez áll: Anna Sztratieva (1905–1996), mindig arra gondolok, hogy ennél illőbb nyughelyet keresve sem lehetett volna találni neki. Véletlenül alakult így, de életemben sok az ilyen véletlen, mely rendkívüli jelentőséggel bír további sorsom szempontjából, és semmi kétségem afelől, hogy annak a hatalomnak a művei, amelyet Istennek vagy sorsnak nevezünk.

Hogyan választottam az orvosi pályát

Mindenekelőtt szeretném határozottan leszögezni, hogy önállóan és szabadon döntöttem az orvosi hivatás mellett, nem pedig szüleim befolyására az utolsó pillanatban, amikor már végérvényesen határoznom kellett a jövőmről. Az igazság kedvéért azonban annyit el kell ismernem, hogy ha 1944. szeptember 9-én nem következik be az a hatalmas, sorsfordító változás Bulgária társadalmi-politikai életében, talán más pályát választottam volna. Hogy a fentieket érthetővé tegyem, vissza kell térnem családjunk második világháború előtti életére – ahogy az gyermekkori emlékeimben él.

1936-tól laktunk Szlivenben. Ekkor ugyanis apám, aki lovastisztként szolgált, igen megtisztelő kinevezést kapott. Még alezredesi rangban megtették a lovassági iskola vezetőjének. Fényes siker – mondta minden ismerősünk, de az éremnek másik oldala is volt. A lovassági iskolát áthelyezték Szófiából Szlivenbe. Eleinte az egykori VII. lovasezred régi kaszárnyájában működött, apámnak azonban egyéb kötelezettségei mellett aktívan kellett foglalkoznia az új kaszárnya építésével is, melyhez lakóépületek, két nagy istálló és fedett lovarda tartozott, s mely a maga korában a legmodernebb és a Balkán-félszigeten a legnagyobb ilyen létesítmény volt. S mindezt egy puszta mezőn Szliventől négy kilométerre

Burgasz irányában, ahol a gazon kívül még növényzet sem volt. Nem véletlenül nevezték Rühes mezőnek, mert lehetetlen volt rajta bármit is ültetni. Ezen a helyen néhány év alatt igazi csoda ment végbe – s ez apám, Delcso Sztratiev ezredes műve volt. Egy közeli szurdokból odavezették a vizet az öntözéshez, és védgyűrű formájában több mint másfél kilométernyi akác- és nyárfaerdőt telepítettek. Ezzel megcáfolták a tősgyökeres szliveniek azon vélekedését, hogy a Rühes mezőn semmilyen növényzet nem él meg. És még valami: a mintegy száz ló által termelt trágyát a talaj nemesítésére használták fel, s a katonák zöldségigényeinek kielégítésére veteményeskertet létesítettek, melyet az iskola alkalmazásában lévő tarnovói kertészek műveltek.

A lovassági iskola lényegében katonai tanintézet volt, ahol háromhónapos kurzusokat tartottak törzstiszteknek századosi rangban, illetve egyéves kurzusokat csapattiszteknek főhadnagyi rangban. Az oktatást kiképzőtisztek végezték meghatározott tanrend szerint, az iskolavezető irányításával. A kurzus elvégzése után a tisztek visszatértek egységükhöz. Emlékszem az ünnepekre, melyeket a tisztek – oktatók és tanulók – és családjaik részére szerveztek, s a hagyományos lovasversenyekre, melyeken a jamboli, plovdivi, harmanli és nova zagorai lovasezredek tisztjei is részt vettek.

Apám a jó tiszt minden elengedhetetlen tulajdonságával rendelkezett, és egyetértett a dogmával, hogy „*nacsalsztvo lucsse znaet*” („*a feljebbvalónak mindig igaza van*”). A lehető legkomolyabban vette a cárnak tett hűségesküit, s távol tartotta magát a Zvenóhoz tartozó tisztek politikai csatározásaitól. Bízott III. Borisz cár politikai bölcsességében. Egyetlen ideológiát ismert el sajátjának: a nagy és egységes Bulgáriát, melynek nevében bolgárok százzezrei hullatták véréket a felszabadító harcokban. Még csak huszonegy éves volt, amikor az első világháborúban háromszor megsebesült. A háború után harmincéves katonai szolgálata során mindig büszkén és méltósággal viselte a lovastiszti egyenruhát, és teljes megelégedettségéhez csupán a tábornoki váll-lap hiányzott. Bizonyára azt is megkapta volna, ha nem következik be a szeptember 9-ei politikai fordulat, mivel Kavalában a II. lovasdandár parancsnokaként olyan tisztséget töltött be, amely dandártábornoki ranggal jár.

Amikor betöltöttem a tizenötödik évemet (1944. július 8-án), a családban felmerült a jövőm kérdése. Apám számára egyértelmű volt a válasz: a katonaiskolába kell jelentkeznem. Anyám azonban, aki jól ismerte

a természetemet, határozottan ellenezte, hogy katonatisztnak menjek. Ő arról álmodozott, hogy valamilyen polgári foglalkozást választok, lehetőleg diplomata leszek. De mint mondtam, a politikai viharok elsöpörtek minden álmot, s a mi családunkat sem kímélték. Hálát kell adnom a sorsnak, hogy minket nem ért nagyobb tragédia annál, hogy 1949-ben ki-telepítettek Szófiából. Sok tisztai családot ért ennél komolyabb csapás: börtön vagy halálos ítélet. Így végezte első unokatestvérem férje, Micov főhadnagy is.

Szintén halálos ítélet és kivégzés volt a sorsa családunk legjobb barátjának, Vlado Dogramadzsievs ezredesnek, vagy ahogy én szólítottam, Atko bácsinak is. Teszek egy kis kitérőt, hogy röviden meséljek róla. Sztojcevs és Lekarszki mellett ő volt a hadsereg legkiválóbb versenylóvasa. Az 1930-as isztambuli Balkán Játékokon aranyérmes nyert díjugratásban. Agglegény volt, és sajnos tüdőasztmában szenvedett, de ez nem fosztotta meg sem vidám kedélyétől, sem humorérzékétől, melynek köszönhetően minden társaságban szívesen látták. Volt egy szenvedélye is: a kártya. Remek pókerjátékos volt, nagyszerűen tudott uralkodni az idegein. Játék közben arca valósággal szoborrá merevedett, úgyhogy lehetetlen volt kitalálni, milyen lapokat tart a kezében. Nem csoda hát, hogy az esetek többségében nyert, méghozzá nem kis összegeket, mert partnerei a gazdag szliveni gyárosok közül kerültek ki. E rendkívüli hidegvérnek valószínűleg nagy szerepe volt a lovasversenyeken aratott sikereiben is. Apám ismerte a lósport minden csínját-bínját, a versenyeken azonban nem indult jó eséllyel, mert maga is kételkedett a sikerében. Be kell vallanom, hogy ez rólam is elmondható. Ha sportversenyről van szó, képtelen vagyok szilárdan hinni a győzelemben. Röviden szólva nem vagyok „győztes típus”.

Atko bácsinak köszönhettem, hogy apám megvette nekem a biciklit, amit akkorra ígért, amikor elérem a negyven kilogrammot. Ehhez szükség volt egy kis trükkre is, melyet anyám tanácsolt. Azt mondta, igyak annyi vizet, amennyit csak tudok, mielőtt Atko bácsi hivatalosan megmér, mert valódi súlyom még csak harminckilenc kiló volt. Éppen akkor töltöttem be a tizenegyet. Később Atko bácsi légpuskát ajándékozott nekem, melynek köszönhetően már gyerekként kiváló céllövő lettem. Amikor pedig Atko bácsi szerzett egy kis kaliberű Winchester karabélyt tizenkét golyós tárral, versenyt rendeztünk, melyen minden tiszt barátunkat felülmúltam. Ez a karabély gyakran volt nálunk, s ilyenkor az erkély-

ről lövöldöztem vele a varjakra. Egy kiránduláson azonban csak az Isten mentett meg attól, hogy – igaz, az ő vigyázatlanságából – föbe lőjem anyámat. Gyermekkori emlékeim oly makacsul törnek elő a tudatomban, hogy nehéz nem elkalandoznom. Igyekszem hát rövidere fogni. 1944 augusztusában anyám és én visszatértünk Szlivenbe Kavalából, ahol három hónapot töltöttünk. A négyszobás lakásból két szobát tartottunk meg magunknak. Nem tudom, szüleim sejtették-e, hogy a háború hamarosan kritikus fordulatot vesz, de az augusztus vége és szeptember 9-e közötti események számukra is váratlan gyorsasággal zajlottak le. A kilencedi-kei hatalomváltás után apám több mint egy hónapig részt vett a németek elleni harcokban, utána pedig leszerelték és nyugdíjazták. Szerencsére visszatérhettünk szófiai lakásunkba az Evlogi Georgiev úton. Anyám és én minden erőfeszítésünket arra összpontosítottuk, hogy holminkat vonaton eljuttassuk Szlivenből Szófiába, apám pedig, hogy rendbe tegye a lakást, mindenekelőtt pótolja az ablaküvegeket, melyek a bombázásokban kitortek.

Mindenképpen meg kell emlékezniem apám személyes tragédiájáról – ötven évesen kikerült a vérkeringésből, az új rendszer egyszerűen feleslegesnek minősítette. Az első időkben ráadásul hosszú hónapokig szabadságáért, sőt életéért is aggódnia kellett, mert sok tisztet bebörtönöztek vagy kivégeztek. Büszkesége nem engedte, hogy a Zveno vezetőihez, Lekarszkihoz és Sztojcevhez forduljon segítségért, akik ekkor már tábornoki rangot viseltek. Anyám azonban személyesen felkereste Lekarszki tábornokot, aki hadügyminiszter-helyettesként újrarendezte apámot, és Belgrádba küldte bolgár katonai parancsnoknak. Apám tehát (ha emlékezetem nem csal) 1945 augusztus végétől Belgrádban szolgált, és Tito marsall legmagasabb kitüntetésével, a „*Barátságért és egészségért*” érdemrend első fokozatával tért haza. Két évvel ezelőtt Dragi Ganev, egyik szomszédunk az Evlogi Georgiev úti társasházban elmesélte, hogyan mentette meg apám a hadbírószéktől, sőt talán az agyonlövétéstől a belgrádi pályaudvaron. A bolgár hadsereg katonája volt, és a frontról tartott hazafelé. Néhány szerb partizán el akarta lopni a bolgár csapat fegyvereit. Dragi odarohant, hogy elűzze őket, de egy szovjet járőr elfogta, és a szerbek bevádolták. Szerencsére azonban a bolgár parancsnokságra vitték, és apám felismerte.

Itt kell megemlítenem, hogy apám az ún. cári rezsim idején minden tőle telhetőt megtett, hogy megmentse a börtöntől azokat, akik kommu-

nista eszméket vallottak. Két esetet mesélek el, melyek Szlivenben történtek a második világháború idején. Egy Valkanov nevű festőművész és rajztanárt kommunista felforgató tevékenységgel gyanúsítottak. Nem tudom, hogy barátkoztak össze, de a festő felajánlotta, hogy megfesti apám portréját. Apám beleegyezett, s ezután sokszor magával vitte a kaszárnnyába hintóján, és a dolgozószobájában modellt állt neki. Sztratiev ezredes közbenjárására a rendőrség elállt a gyanúsítástól. Szeptember 9-e után Valkanov nagy karriert futott be, ezredesi rangra emelkedett (a sors iróniája), és becsületére el kell mondanom, hogy a hatóság előtt tanúsította, mit tett érte apám. A portré azonban, mely díszegyenruhában ábrázolja apámat, a Volov utca 10. alatti ház padlásán porosodik. Sem anyámnak, sem nekem nem tetszett, mert az egyenruhától eltekintve egyáltalán nem tükrözi híven Delcso Sztratiev ezredes vonásait és jellegzetességeit. Nagyon is lehetséges, hogy a portréfestés csak ürügy volt, hogy a festő belülről figyelhesse meg a kaszárnnyát.

A másik példa Dimitar Szimeonov hadapród-örmester esete, aki a lovasági iskolában szolgált, ahol kommunista röplapok terjesztésébe keveredett. A vizsgálaton apám közbelépett az érdekében, a tettet afféle diáksínnyé enyhítette, s a nyomozó előtt megráncigálta Szimeonov fülét. Ennek következtében sem Szimeonov, sem cinkosai nem részesültek semmiféle büntetésben. Amikor a negyedik vagy ötödik évfolyamra jártam, „*utolértem*” Szimeonovot, aki már két-három év lemaradásban volt. Mindenkinek elmondta, hogy Delcso Sztratiev fia vagyok, párt- vagy komszomol-titkári minőségében maga elé idézett, és megvádolta apámat, hogy megverte őt. Ezzel persze megvolt a maga célja. Ki akarta hangsúlyozni az egyetem nyilvánossága előtt, hogy mennyire elnyomták az előző rendszerben, és bizonyítani a fasizmus elleni harcban szerzett érdemeit. Miután lediplomázott, gyenge eredménye ellenére a Törvényszéki Orvostani Tanszék tanársegédje lett. Sem ő, sem a felesége (aki szintén koléga) nem örvendett népszerűségnek évfolyamunk körében.

Mint már más helyen is megírtam, gazdag képzelőerővel megáldott gyerek voltam. Valamiféle mesevilág hatása alatt éltem, mely a tudatomban valóságként jelent meg. Ez a világ a jó, a fény, az öröm és az örök napsütés világa volt. Sajnos azonban létezett egy másik világ is – a rossz, a sötétség, a szenvedés és mindenekelőtt a betegségek világa. Ez a világ rettegéssel töltötte el a szívemet, gyakori betegeskedésem (szinte egy hónap sem múlt el úgy, hogy ne szenvedtem volna mandulagyulladás-

ban, náthában vagy fülgyulladásban, s mindez magas lázzal járt) hatására még a játékokban is félnék és tétova voltam. A betegségek és az azokat okozó mikróbák titokzatos, gonosz, bajt és szerencsétlenséget hozó szellemek voltak számomra. Tőlük való félelmem kiterjedt az orvosokra is. Nem az jutott eszembe róluk, hogy ők segítenek a betegeken. Egyszerűen a betegségek világának elmaradhatatlan képviselői voltak, s fehér köpenyükben, sztetoszkópjukkal, fecskendőikkel és fertőtlenítőszagukkal halálra rémítettek. Ezért nem szerettem őket, és kerültem a velük való találkozást. Így például egészen iskolás koromig a lábamat sem mertem betenni az Iszkar utca azon részébe, ahol az orosz Vöröskereszt kórháza állt. Két és fél évesen átestem ott egy operáción – torakotómia lecsapolással nedves mellhártyagyulladásom miatt, mely a szulfonamidok és antibiotikumok előtti időkben a (valószínűleg lebenyes) tüdőgyulladás szövődménye volt. Szinte semmire sem emlékszem belőle, de anyám azt mesélte, hogy napokig válságos állapotban voltam. 1945 vagy '46 őszén anyámat is ott operálták. Kombinált műtét volt – méhrögzítés és vakbéleltávolítás –, és ugyanaz a dr. Berzin végezte, aki tizenkét-tizenhárom évvel korábban engem megmentett. Gyakran bementem meglátogatni anyámat, s így közelről láthattam az orvosok munkáját. Lenyűgözött tudásuk, ügyességük és mindenekelőtt erkölcsi tartásuk. És még valami – megéreztem, hogy ez a hivatás bizonyos fokú politikai függetlenséget biztosít, s lehetőséget nyújt, hogy nemzeti hovatartozástól függetlenül bárhol a világon dolgozhassam. Elhatároztam hát, hogy orvos leszek.

Engem is akkoriban műtöttek orrpolippal. Meglehetősen fájdalmas volt, de dr. Kutrev (aki később a Fül-orr-gégészeti Tanszék adjunktusaként egyetemi tanárom volt), példás sebészi és orvosi hozzáértésével hozzájárult ahhoz, hogy az orvosok, a fehér köpenyek és az orvosi rendelő minden felszerelésével többé ne félelmet keltsenek bennem, hanem tiszteletet, reményt és hitet a sikerben. S ugyan mi jelenthet nagyobb örömet és személyes megelégedettséget annál, hogy orvos lehet az ember, méghozzá nem is akármilyen, hanem a legjobbak egyike? Talán mondanom sem kell, hogy jóformán mindent elértem, amiről álmodtam.

Építőtáborban a Hainboaz átkelőnél 1947-ben, majd a Koprinka víztározónál 1948-ban

E fejezetet iskolatársamnak és hű barátomnak,
Mitko Vacsevnek ajánlom, akivel együtt voltunk ott.

Nem véletlenül halogatom már több mint ötven éve, hogy megírjam a Bolgár Ifjúsági Mozgalomhoz fűződő emlékeimet. Nem mintha már elhomályosultak volna, de ha azt akarom, hogy az ifjabb nemzedék megértsen, kritikusan, mai szemmel kell megközelítenem ezeket az oly rég történt eseményeket. Egyúttal azonban hünek kell maradnom az igazsághoz és meg kell őriznem az objektivitásomat – ami pedig már önmagában is nehéz! Szemléltetésül hadd utaljak a Hainboaz átkelőnél dolgozó brigádok jelmondatára: „*Mi építjük az átkelőt, az átkelő épít minket*”. Ma is állítom, hogy ebben nagy igazság volt. A kommunista propaganda igen ügyesen hat a fiataloknak a közösség szolgálata és a hősiesség iránti vágyára, a haza nevében hozott áldozatra való készségére. Ezen érzéseket természetesen a kommunista párt saját akarata szerint terelte mederbe. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy mindez két-három évvel a hatalomváltás után történt, amikor az emberek még nem ábrándultak ki teljesen, még hittek az ígéreteknek.

A Bolgár Ifjúsági Mozgalom 1947 elején, a Pernik – Volujak vasútvonal építésével kezdődött. Az újságok és a rádió szünet nélkül az építők dicséretét zengték, akik sokszor igen nehéz körülmények között dolgoztak. Megvoltak a hőseik – köztük Morozov –, de a halottaik is.

1947. május 24-én 5,66-os „*kitűnő*” átlaggal elvégeztem az Első Szófiai Fiúgimnázium hetedik osztályát, de ha meg akartam valósítani álmomat, hogy bejussak az orvosi fakultásra, nem bízhattam mindent a felvételi vizsgára. Kihírdették, hogy az írásbeli vizsgát szeptember elején tartják, azaz a kéthónapos építőtáborok után. Osztályunkból néhányan jeleztük, hogy szeretnénk részt venni a Hainboaz átkelő építésében, annál is inkább, mert megígérték nekünk, hogy így a felvételin külön, „*brigádok*” listán versenyezhetünk, s hogy a táborban a szabad órákban gimnáziumunk tanárai felkészítést tartanak nekünk. Azt is hozzá kell tennem, hogy egyrészt a szófiai bombázások, másrészt a gimnáziumi oktatás egy évvel való lerövidítése miatt úgy kerültünk ki a középiskolából, hogy nem tudtuk végigvenni a tantervben előírt teljes anyagot. Mint később

kiderült, akik otthon maradtak, ebben a két hónapban sokkal jobban fel tudtak készülni, mint mi, brigádmunkások.

Közvetlenül az indulás előtt a teljes brigád gyűlésen vett részt, ahol megjelent az ifjúsági brigádok parancsnoka, Pencso Kubadinszki is. Érdemes megjegyezni, hogy nagy politikai karriert futott be, nem is beszélve a hobbjáról, a vadászat terén aratott sikereiről. Afrikából is hozott trófeákat; vadászkirándulásait természetesen az állam finanszírozta.

Nagyon jól emlékszem az indulásra a szófiai pályaudvarról. Este volt, szüleink aggódó arccal búcsúztak el tőlünk, mi pedig felszálltunk a „*marhavagonokra*” – a teljes szerelvény ilyenekből állt. Mitkóval elhelyezkedtünk a vagonban, letettem apámtól kölcsönzött vászon katonai kofferemet. Volt nálam egy katonai kulacs is, mely a kéthónapos brigádmunka során igen hasznosnak bizonyult. Nem emlékszem, melyik állomásnál szálltunk le másnap, de amikor teherautókon megérkeztünk a táborba, rögtön átestünk az első megpróbáltatáson. Kiosztották a felszerelésünket, mely alaposan bepiszkolódott munkásruhából, gumibakancsból és selejtes katonaköpenyből állt. Amikor széthajtottuk a köpenyeket, serkéket találtunk. Akkor láttam életemben először ezeket a kis undokokat; nem emlékszem, hogy azóta is találkoztam volna velük. Kis híján könnyekben törtünk ki. Nyomorultul éreztük magunkat, mint akit kegyetlenül becsaptak. Mitkóval félrevonultunk egy kis patakhoz, és nagy kínunkban észre sem vettük sem a ragyogó napsütést, sem a minket körülvevő tájat. A ruhákat természetesen nem vettük fel, hanem a fertőtlenítő állomásra vittük, ahol magas hőfokú gőzzel kiirtották az élősködőket.

Csapatokra és rajokra osztottak bennünket. A mi iskolánk diákjai – körülbelül harminc fő – egy rajt alkottak, melynek parancsnoka osztálytársam, Petko Pravcsanszki lett. Közös szállásunk volt: egy kis veremház gallyakból font falakkal és sátorponyva tetővel. A ponyvát le lehetett venni, s ekkor láthatóvá vált a csillagokkal teleszórt égbolt. Amikor néhány héttel később csatlakozott hozzánk néhány gimnáziumi tanárunk, Sztankulov, aki csillagászatot tanított, a mi szállásunkon aludt, és sokat magyarázott nekünk a csillagokról és csillagképekről. Bizonyára ő is nehezen viselte a primitív körülményeket. De jelenléte, akárcsak a többi tanáré, bátorságot adott nekünk, nem éreztük többé elhagyatottnak magunkat. Miután nyolc-tíz órát dolgoztunk az első váltásban, előadásokat hallgattunk matematikából, irodalomból és nyelvekből, sőt még leckét is kellett írunk. Ekkor ismerkedtem meg Vapcarov költészetével, s versei-

nek dallama, ritmusa és elsősorban lenyűgöző ereje mély benyomást tett rám. Hamar kiderült azonban, hogy munka után túlságosan fáradtak vagyunk a tanuláshoz, s ráadásul nem volt kidolgozott tanterv sem. Ilyen körülmények között a foglalkozásoknak végső soron nem láttuk sok hasznát.

Mint már említettem, két váltásban dolgoztunk – az első hajnali négytől délig, a második déltől este nyolcig. Amikor azonban a hidak alapjait kellett kiönteni, nem fejezhettük be a munkát, amíg az alapok el nem készültek, függetlenül attól, hogy ez mennyi ideig tartott. A teljes brigád elé kitűzött cél az volt, hogy a Hain Boaz átkelő útjából meghatározott számú kilométert építsen meg. A mi csapatunk feladata a nyomvonal kiásása, a különböző patakokon átvezető hidak alapjainak betonozása, kőzúzalék készítése stb. volt, hogy legvégül elkészülhessen az út. (Természetesen ebben az időben Bulgáriában aszfaltról még nem beszélhetünk.)

Az első néhány hét egy, az utat átszelő patak fölé építendő híd alapjainak kiásásával telt. Az alapoknak körülbelül két méter mélynek kellett lenniük, méghozzá sziklás talajban. A kiásott részben reggelre rendszert vagy fél méter víz állt, melyet ki kellett mernünk. Egyéb edények híján ezt azzal a három kondérral végeztük, amelyben úgy hat órával később a reggeli teánkat hoztuk. Noha nyár volt, reggelente a víz nagyon hideg volt, s nekünk gumibakancsban kellett belegázolnunk, hogy kimerjük, s utána folytathassuk az ásást csákánnyal és vas emelőrudakkal. Munka után minden este volt tábortűz, ahol lázasan igyekeztek belénk sulykolni a megfelelő kommunista propagandát. Nem hiányzott a „*Sztarsel*” (Bögöly) sem – humoros-gúnyos műsor, mely a lustákat és engedetleneket „*csipkedte meg*”. Koszta Conev adta elő, akiből később híres színész lett. Improvizáló készsége mindnyájunkat ámulatba ejtett. Alig volt idősebb nálunk, de láthatóan sokkal érettebb. Emellett egész későbbi pályafutása bizonyítja, hogy remekül tudott alkalmazkodni a széljáráshoz. A tábor teljes apparátusa azt a célt szolgálta, hogy a lehető legnagyobb erőfeszítésre sarkalljon minket, s így az építkezés határidőre elkészüljön. A normákat mindenáron igyekeztek teljesíteni, akár a minőség rovására is. Így például egy munkásnak napi fél köbméter kőzúzalékot kellett készítenie. A sziklák azonban gránitból voltak, mi pedig nem tudtuk, hova kell ütni, hol az erezet a kőben, s így rendre elmaradtunk a normától. Ráadásul a felpattanó gránátszilánkok apró sebeket ütöttek csupaszc arcunkon és karunkon. Egyik iskolatársunk, egy Szabin nevű kis

zsidó fiú különösen ügyetlen volt, és igencsak kigúnyoltuk, amiért egy egész váltás alatt csupán egyetlen kalapra való zúzalékot készített. Ehhez a munkához sűrű szövésű dróthálóból készült védőszemüveget kaptunk, mert máskülönben könnyen megvakulhattunk volna. Később találtunk valamiféle puhább, kékes sziklákat, mellettük természetes kötörmelékkel, és onnan hordtuk talicskával a zúzalékot. A művezető eleinte dühöngött, de később ő is megbékélt, amikor a munkanap végén a zúzalékhalom, bár csak a tetején volt gránittal elfedve, megfelelt az előírt normának.

Érdemes néhány szót szólni a híd alapjainak lebetonozásáról is. Hogy az előirányzott tervtől való elmaradást behozzuk, vasárnap is dolgoztunk, de délig nem készültünk el teljesen a betonozással. Ekkor kaptunk egy kis pihenőt. Lefeküdtünk a földre, és betakaróztunk a köpenyekkel, mert eleredt az eső, s mi mozdulni sem mertünk, nehogy nedves legyen a hely, ahol fekszünk. Késő délután aztán végre befejeztük a betonozást. Talán mondanom sem kell, hogy betonkeverő gép akkoriban még nem volt, s a kőzúzalékot, homokot, cementet és vizet lapátokkal kellett kikeverni a „szérűn”, ez pedig nehéz munka volt, és gyorsaságot igényelt. Balszerencsénkre hasmenésjárvány tört ki, s ezért forralt vizet kaptunk inni, melynek borzasztó rossz íze volt.

Szándékosan hagytam a végére az élelemről való megemlékezést. Röviden szólva nem volt se finom, se tápláló. Ne felejtjük el, hogy három évvel a háború után minőségi élelmiszer sehol sem akadt. Még szerencse, hogy néha meglátogatott minket egy-egy közéleti személyiség és hozott egy kis cukorkát vagy süteményt. Otthonról is küldtek csomagot, de az volt a szabály, hogy a tartalmát azonnal szét kellett osztani, mert úgylába kelt volna. Ezért úgy csináltuk, hogy aki csomagot kapott, ott helyben megevett belőle annyit, amennyit bírt, a maradékot pedig rögtön szétosztotta.

Az ételek közül legjobban a csicszeriborsót utáltuk, melyet a bableveshez hasonlóan készítettek el. A szemek a főzés után is kemények maradtak, zörögtek a csajkában, s még a gyomrunk is nehezen puhította meg őket. Az étel savanyú volt, azt beszélték, citromsavat tettek bele, hogy csökkentse nemi vágyunkat. A tábor ugyanis vegyes volt – fűú- és lánycsapatokkal! Szegény lányok! Nem lehetett nem sajnálni őket. Néhány heti munka után úgy festettek, mint megannyi Hamupipőke. Ráadásul még az alapvető kozmetikai szerek is hiányoztak.

Miért sikerült a primitív körülmények és az embertelen munka ellenére mégis kitartanunk? Nem magyarázhatjuk ezt kizárólag fiatalságunkkal és ifjonti optimizmusunkkal. Számomra a fő mozgatóerő az volt, hogy legnagyobb álmom, az orvosi egyetemre való bekerülés megvalósításához ki kellett állnom ezt a próbatételt. Ez a gondolat minden nehézséget leküzdhetővé tett. Tudtam, hogy a nagy cél érdekében elkerülhetetlenül áldozatokat kell hoznom, és készen is voltam rájuk. Munka után szorgalmasan olvastam a biológia-tanárnőnk által készített jegyzeteket, mert mint már említettem, nem tudtuk végigvenni a teljes anyagot. E jegyzeteket ő maga sokszorosította számunkra stencil-másolóval. A sors néha különös tréfákat űz velünk.

Hogy ezt jobban megmagyarázzam, egy kis kitérő erejéig elébe megyek az eseményeknek. A biológia felvételin az állatok táplálkozásával kapcsolatos kérdésre válaszolva túlságosan nagy súlyt helyeztem Darwin evolúcióelméletére, mert tanárnőnk ezt vallotta, és 3,50-es „*épp hogy jó*” osztályzatot kaptam. Így, noha a brigádos listán indultam, nem kerültem be még az állatorvosi képzésre sem. Mérhetetlenül csalódott voltam. Mintha megállt volna a világ, egyszerűen élni sem volt kedvem. Az a biológiajegy ráadásul nagy szégyennel töltött el. De a sors tudja, hogy intézze a dolgokat. Ha 1947 őszén felvettek volna az orvosi karra, két évvel később, az 1949 őszi nagy tisztogatáskor egészen biztosan kizártak volna az egyetemről. A következő évben, 1948-ban a jelentkezéshez káderigazolást kértek, melyet a helyi pártbizalmi állított ki. Az enyémmre a következőt írták: „*az apa leszerelt katonatiszt, a fiú jó magaviseletű*”. A tisztogatást tehát előzetesen, még a felvételi vizsga előtt elvégezték.

Ha tudtam volna, hogy olyan jegyzetből tanulok, amelyet a bizottság „*megbízhatatlannak*” tart, nem törtem volna magam annyira, a fásasztó munkanap után inkább szundítottam volna egy kicsit.

Voltak azért apró örömeink is, például amikor zúzalékkészítés közben sikerült egy dinnyét megszerezni. A nyári hőségben, éhesen és kimerülten leírhatatlan élvezet volt megenni.

Mitkónak és nekem szerencsénk volt, mert egy kis megfázástól eltekintve elkerültek minket mind a betegségek, mind a balesetek. A Bojarov fivérek egyikének a hasába fúródott a talicska élesre tört végű nyele. Kórházba kellett szállítani; hogy később mi lett vele, nem tudom. Hétnyolc évvel később ifjú orvosként találkoztam tuberkulózisos páciensekkel, akik az építőtáborban betegedtek meg. A tüdőbaj akkoriban igen

gyakori volt a fiatalok között. Hálás vagyok Istennek és a sorsnak, hogy ettől megkímélt. Két hónap elteltével, augusztus 31-én vagy szeptember 1-jén hazautaztunk. Két héttel később megkezdődtek a felvételi vizsgák. A biológiai vizsgán való leszereplésemről fentebb már megemlékeztem. Irodalomból 4,50-es osztályzatot kaptam. Mitkót felvették német szakra, másik barátomat, Blagsit pedig, aki nem ment el az építőtáborba, a műszaki egyetemre gépészmérnök szakra.

Néhány hónappal később, amikor már túltettem magam a kudarc okozta megrázkódtatáson, hasznos elfoglaltságot kerestem. Mitkóval hente kétszer német magánórát vettünk, és Metodi Popov professzor elsőéves orvostanhallgatóknak tartott biológia előadásait látogattuk. Ezeket a Canko Cerkovszki utcai moziban tartotta, s így nem lehetett tudni, a jelenlévők közül ki hallgató és ki nem. Így észrevétlenül telt el az idő júniusig, az újabb felvételi vizsgákig. A DSZNM (Dimitrovi Népi Ifjúsági Szövetség) májusban irodalmi tanfolyamot tartott tagjai számára. Mitko és én, mivel nem volt tagsági kártyánk, a következő trükköt alkalmaztuk. A foglalkozásokat a Szófiai Egyetem 14-es termében tartották, s volt iskolatársaink vagy barátaink, akik már bementek, az egyik oldalajtón kiadták nekünk a kártyájukat. Belépéskor csak a kártyát nézték meg, a rajta lévő nevet nem ellenőrizték. Mitko felajánlotta, hogy a felvételik után menjek vele építőtáborba. Német szakos kollégáival a Koprinka víztározóhoz készült, ezúttal csupán egy hónapra. Ugy gondoltam, miután a Hainboaznál töltött két hónap minden viszontagságát és szenvedését kiálltuk, rajtunk, tapasztalt brigádosokon ez a tábor sem fog kifogni. Másrészt pedig nem akartam magára hagyni Mitkót, hiszen az első alkalommal is mindent együtt éltünk át. Mitko úgy döntött, otthagyja a német szakot, és az újonnan meghirdetett állattenyésztés szakra jelentkezik, melyet szovjet mintára zootechnikának neveztek.

Júniusban került sor az írásbeli felvételekre irodalomból és biológiából, s mindketten nagyon jól szerepeltünk. Később, amikor már mindkettőnket felvettek, megtudtam, hogy biológiából 5,50-et, irodalomból pedig 4,50-et kaptam.

Így hát optimizmussal telve utaztunk el a Koprinka víztározóhoz. Ez a tábor gyökeresen különbözött a korábitól. Fabarakokban szállásoltak el minket, a priccseken még vékony matrac is volt. Volt külön konyha is, az étel pedig mind minőség, mind mennyiség tekintetében kielégítőbb volt. Mivel a szabadidőben nem kellett tanulnunk, többet pihenhattünk,

és nem volt rendkívüli vasárnapi munka sem. A legfontosabb azonban az volt, hogy derűsen tekintettünk a jövő elé, s a lehető legfüggetlenebbül viselkedtünk. Ez persze nem tetszett a felügyelőknek – a csapat- és rajparancsnokoknak. Egyszer éjszakai ügyelet közben körülbelül tíz percre lehunytam a szemem, s a parancsnok ezt arra használta ki, hogy összeszedje és eldugja öt-hat ember gumibakancsát. Természetesen megbüntettek. Ami azt illeti, világeletemben nehezen maradtam ébren ügyeletben. Amikor következő évben két hónapot katonáskodtunk, századunk tiszthelyettese a következőt mondogatta, s igaza is volt: „*leülni annyi, mint lefeküdni, lefeküdni annyi, mint elaludni, elaludni annyi, mint meghalni*”. Orvosként is sok kellemetlenségben volt részem az éjszakai ügyeletek alkalmával, mert egyszerűen nem vagyok alkalmas arra, hogy éjjel éberem és munkakészen virrasszak.

Az építőtábor a Koprinka víztározónál még valamire megtanított: arra, hogy egyenjogúság nem létezik, hogy az élet nem más, mint megengedett és meg nem engedett eszközökkel vívott küzdelem valamilyen előnyös pozícióért. Mitkóval világosan láttuk, hogyan alakulnak a különféle érdekek mentén különböző klikkek, és hogyan marakodnak a hataloméért. És jaj a gyengéknek, mert nekik mindig az erőseket kell szolgálniuk. Mi ketten kezdetben a köfejtőben dolgoztunk. Váltásokra, illetve párokra osztva hosszú vésővel és kalapáccsal 40–50 cm mély lyukakat fúrtunk a kőbe, a szakember, Fugin pedig dinamitot helyezett belé, és szétrobbantotta a kötömböket. A német szak (ahová Mitko is járt) Komszomol-vezetője volt a csoportvezetőnk. Nem kedvelt minket, és később át is helyeztek bennünket egy másik csoportba. Lehet, hogy azért voltunk szálla a szemében, mert önállóságot tanúsítottunk, nem féltünk tőle, s mert a következő félévtől nem lehetett felettünk hatalma. Amikor büntetésből ismételten ételosztásra jelöltek ki minket, azzal álltam bosszút, hogy a táskámba rejtettem a csoportnak kijáró fehér sajt egynegyedét. Tapasztalt brigádosok voltunk, értettük a módját, hogy a hátrányos helyzetekből is hasznot húzzunk. Ételosztóként például olyan ügyesen dolgoztunk, hogy az élelem oroszlánrésze nekünk maradt. Egy alkalommal a maradék főtt makarónit egy másik brigádosnak adtuk, s ő cserébe elmosta helyettünk a kondérokot, és tisztán leadta őket a konyhán, mi pedig korábban hozzákezdhattunk a délutáni szunyókáláshoz.

Az új csoportban, mely nálunk idősebb filozófushallgatókból állt, a víztározót tápláló csatornákat burkoló lapok elkészítésén dolgoztunk.

Betonból öntöttük ki azokat vas öntőformákban. A betont magunk kevertük ki lapáttal a „szérűn”, és talicskán hordtuk az öntőformákhoz, melyeket megfelelően megtöltöttünk. Mindezt egy tágas mezőn végeztük, nem messze az országúttól. Ez a körülmény igen kedvezőnek bizonyult, a következő okból: mint említettem, a csoport nálunk jóval idősebb filozófushallgatókból állt, akik mind erős dohányosok voltak. Ezért időnként elküldtek valakit, jobbára engem, hogy figyeljem az utat és cigarettát kérjek a járókelőktől, amit nagy sikerrel végeztem. Ennek köszönhetően nemhogy nem zaklattak minket többé, hanem némiképp még meg is kedveltek. Feltételezem, hogy ezek a filozófushallgatók marxista-leninista filozófiai ismereteikkel felvértezve pártfunkcionáriusként karriert csináltak. Így kaptuk az első leckéket abból, hogyan kell túlélni a legkedvezőtlenebb körülmények között is, hogyan kell alkalmazkodni a környezetünkhöz úgy, hogy közben természetesen hívek maradjunk politikai és erkölcsi elveinkhez. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a munka alól nem vontuk ki magunkat – ellenkezőleg: arra törekedtünk, hogy mind csoportszinten, mind egyénileg az elsők között legyünk. Számomra ez volt a legfontosabb lecke: mind a munkában, mind a tanulásban a legjobbak között kell lennem, mert a magamfajtanak csak így van esélye, hogy elérje céljait. Munka és tudás, tudás és rengeteg munka. Persze szükség van egészségre és némi szerencsére is... no meg hitre és optimizmusra. Mi még egészen más közegben és feltételek között nevelkedtünk. Ránk nem voltak jellemzők a mai fiatalság problémái – a drogfogyasztás és a céltalan, mindent az élvezeteknek és a gyönyöröknek alárendelő élet.

Még most, az eseményeket több mint fél évszázad távlatából szemlélve is azt mondom, a testi-lelki megpróbáltatások ellenére – vagy inkább éppen azok miatt – érdemes volt elmenni az építőtáborba. Mítko és én, és még sok száz és ezer hozzánk hasonló fiú megedződött az élet későbbi nehézségeivel szemben. A középiskolából és szüleink szárnyai alól frissen kikerülve először kellett szembenéznünk a próbatétellel, hogy számunkra idegen és nehéz körülmények között boldoguljunk, és hála Istennek, kiálltuk a próbát és megerősödve kerültünk ki belőle.

Történelmi szempontból érdekes megvizsgálni, milyen karriert futottak be az ifjúsági brigádok különböző beosztású vezetői. A főparancsnokról, Pencso Kubadinszkiról már megemlékeztem. A későbbiekben a pártot és az államot vezető legfelső tízek egyike lett. A Pernik-Volujak

vasútvonal brigádosa-hőse, Morozov, ha jól emlékszem, orvostanhallgató lett. Dimitrovgrád építésében részt vett Penyo Penev, a későbbi költő. Tőle származik a mondás: „*az ember akkor ember, amikor úton van*”. Nagy idealista volt, és fiatalon öngyilkos lett – feltehetően azért, mert kiábrándult a valóságból, melyet eszményített és verseiben dicsőített. A Sztarsel előadója, Koszta Conev sikeres színész lett, s emellett mindig kiválóan értett hozzá, hogy megmaradjon a vezető körök kegyeiben. II. Szimeon volt cár pártjának tagjaként most is a hatalom közelében van.

A Hainboaznál csapatparancsnokunk egy nagydarab, erős zsidó fiatalember volt. Nagyon értett a vezetéshez, de a nehéz munkában is személyes példával járt elől. Egyszerűen született parancsnok volt, s talán nem rajongtunk érte, de semmi esetre sem utáltuk. 16–17 évvel később találkoztam vele a Szlivnica sportcsarnokban valami röplabda- vagy kosárlabdameccsen. Én akkor már a Szófia Megyei Kórház kinevezett röntgenorvosa voltam, ő pedig a bolgár hadsereg ezredesi váll-lapját viselte. Azt hiszem, mindketten megvalósítottuk életcélunkat.

A tábor után augusztusban Perustica faluban voltunk Mitko rokonainál, s mire visszatértünk Szófiába, már közzétették a felvételi vizsgák eredményeit. Felvettek az orvosira, Mitkót pedig zootechnika szakra. Elértük a célunkat, s örömünk leírhatatlan volt. A sikert természetesen annak rendje-módja szerint megünnepeltük. Mitkóval egész életünkben barátok maradtunk.

Első lépések az orvosi pályán

1954. szeptember 30-án avatták doktorrá évfolyamunk azon hallgatóit, akik sikeresen letették az államvizsgát. Sem a rendezvény, sem a hipokratészi eskü letétele nem volt olyan színvonalú, hogy komoly benyomást tehessen ránk, és maradandó emlékeket hagyhasson. Ehhez járult még magának a dokumentumnak a kiállítása is – rossz minőségű papírlap, rajta nagy betűvel: „*Igazolás felsőfokú orvosi képzés elvégzéséről*” –, melyet a végleges diploma átvételéig kaptunk. Utóbbi néhány évvel később vehettük át, magyaros kifejezéssel élve azzal a „*szépséghibával*”, hogy nem tartalmazta a „*doktor*” címet (ennek használatát csupán egy további néhány évvel későbbi miniszteri rendeletben engedélyezték számunkra). A másik szépséghiba, hogy szerepel rajta Valko Cservenkov neve – róla volt ugyanis elnevezve a Szófia Felsőfokú Egészségügyi Intézet. E név rajta van a diplomám magyarországi érvé-

nyességét elismerő dokumentumon is, melyet a Debreceni Orvostudományi Egyetem állított ki. Még szerencse, hogy nem kellett a magyar kollégáknak elmagyaráznom, ki az a Valko Cservenkov. Jól emlékszem arra az 1951 vagy '52 márciusi napra, amikor a II. Sebészeti Klinika épülete előtt hallgatók és tanárok részvételével tartott nagygyűlésen a szónokok egymással versengve dicsőítették a hatalmas megtiszteltetést, hogy intézetünk a BKP első titkára és Bulgária miniszterelnöke, Valko Cservenkov nevét viselheti. Maga Cservenkov természetesen nem tisztelte meg jelenlétével a rendezvényt – így diktálták a személyi kultusz szabályai.

Teljesült hát évek óta dédelgetett vágyam, hogy orvos legyen belőlem, de a szüleim sorsa felett érzett aggodalom, hogy kiutasításuk ellenére élhetnek-e majd az én lakásomban, Szófiában, beárnyékolta örömet. Nem is szólva arról, hogy még nem tudtam, hol és milyen minőségben fogok dolgozni, azaz mi lesz a beosztásom, amit akkoriban minden friss diplomás számára három évre kötelezően kijelöltek.

Mielőtt azonban erre rátérnék, néhány szóban megemlékezem egyetemi éveimről is. Talán életem legboldogabb napja volt, amikor 1948 augusztus végén vagy szeptember elején apám egy reggel azzal a hírrel keltett, hogy felvettek az orvosira (ráadásul a vizsgán a felvettek között is az első harmadban végeztem). Még hónapokkal később sem múlt el az öröm, hogy valami rendkívüli történt az életemben, hogy a sors rendelése révén bekerültem az orvostudomány papjai körébe, akik birtokában vannak a gyógyítás képességének. S képzelhetik, mit érez egy tizenkilenc éves fiatalember, ahogy nem titkolt büszkeséggel kimondja: „*orvostanhallgató vagyok*”. A Hainboaznál és a Koprinka víztározónál építőmunkával töltött nyarak minden keserve feledésbe merült. S ezek után sem az első két szemeszter a vizsgákkal, sem azt követő kéthónapos katonai szolgálat nem okozott semmiféle nehézséget. Egyszerűen hittem választott hivatásomban, a politika pedig nem érdekelt – pontosabban szólva egyelőre nem érintett semmilyen kézzelfogható módon.

Aztán 1949 október végén nagy csapás érte a családunkat: kitelepítettek minket Szófiából, és negyvennyolc órán belül el kellett hagynunk saját lakásunkat. A szüleim Tarnovába költöztek egy rokonunkhoz, Paraszkva Mokreva nénihez, én pedig szófiai lakásunk új bérlői mellett, Goso és unokafivéremnél, a szintén orvostanhallgató Georgi Milev jóvoltából továbbra is elfoglalhattam ott egy szobát.

A kommunista hatalom megmutatta igazi arcát – elkövetkezett az álamosítás, a kitelepítések, az egyetemekről való tömeges kizárások, a koncentrációs táborok és perbe fogások ideje. Addigi gondtalan álmvilágomból most hirtelen lerántottak a földre, ahol könyörtelen küzdelem folyik a túlélésért. Ekkor tört rám először az érzés, melyet a végzettől való félelemnek neveznek, s mely negyven évig velem maradt, és még most is meg-meglátogat néha álmomban. Ez a félelem vezet arra, hogy ne mondjunk igazat, hogy ne higgyünk mások szavának, ne bizzunk a barátságukban, hogy lapuljunk, mint vad az odújában. Félelmemben, hogy megtudják, hogy kitelepített vagyok, hogy retorziókban lesz részem, hogy végül még kizárnak az egyetemről, semmiféle kapcsolatot nem tartottam a kollégákkal és kolléganőkkel. Szerencsére megvoltak a közeli barátaim, akikkel szabadidőmet eltölthettem – Mitko, Blagsi (Blagoveszt Csaszovnikarov, aki sajnos már elhunyt), és későbbi első feleségem, Kate (aki már szintén nincs köztünk). Az ő körükben vagy más szófiai ismerősök társaságában nyugodtan viselhettem inget, nyakkendőt és puhakalapot. Az előadásokon ez a viselet gyanakvást, sőt ellenséges érzést keltett volna – nem illett a szocializmust építő ifjakhoz. Oda ellenzős sapkát vagy „sztálinkát” kellett felvenni. Én fekete, füles sísapkát hordtam, mely hasonlított arra, amit a Wehrmacht katonái viseltek, s erre némiképp büszke voltam. Gyakran felmentünk a Vitosára, ahol akkoriban nemigen lehetett összefutni a hatalom képviselőivel – szó szerint és átvitt értelemben is tiszta volt a levegő.

Sokat jártunk foci-, kosár- és röplabdameccsekre is. Lelkes szurkolója voltam a Levszki focicsapatának. A meccsek után mindig nagy tömeg öntötte el a Borisz parkot és a Sasos hidat, s mindenki azt kiáltozta: „*csak a Levszki!*”. Ezzel egyúttal az egész kommunista rendszer elleni tiltakozásunkat is kifejeztük, s ezekben a pillanatokban a tömegben erősnek, büszkének és boldognak éreztük magunkat. Ezt a hatalom is tudta és érezte, s az ötvenes évek elején a csapat nevét Levszkiről Dinamóra változtatta. Ez azonban a rajongókat nem akadályozta meg abban, hogy továbbra is „*Levszki! Levszki!*” kiáltásokkal biztassák a fiúkat. Hogy ideológiai ellentétje is legyen a Levszkinék, az ASZ23, a 3. kerületi Szeptemvri és a Hadzsi Dimitar kerülethez tartozó Szportiszt összevonásával megalakították a hadsereg csapatát, a CSZKA-t. Ezt persze tele-tömték az ország legjobb játékosaival – kötelező jelleggel, a kétéves katonai szolgálat részeként. Akkoriban, ha két fiatal találkozott, gyakran

hangzott el a kérdés: „*kinek szurkolsz?*”. A válasz – „*a Levszkinék*” vagy „*a CSZKA-nak*” – már önmagában garancia volt az annak megfelelő politikai és ideológiai nézetekre. Így legalább világos volt, milyen társaságba csöppent az ember. Röviden megjegyezném, hogy ez a jelenség nem volt bolgár sajátosság. Magyarországon szintén megváltoztatták a legnépszerűbb csapat, a Ferencváros nevét, s csupán 1957-ben engedélyezték, hogy ismét az eredeti nevét használja. Mivel pedig akkoriban Magyarország volt a szocialista futballnagy hatalom, magyar mintára Bulgáriában is bevezették a totót, s szintén a magyar példát követve a „*Dinamót*” előbb „*Levszki Szpartakra*” keresztelték át, majd visszakapthatta a Levszki nevet. Nem véletlen, hogy ez a név bálvány volt számunkra, a szabadságról, a szabad életről, a nyugat-európai életformáról szőtt álmaink jelképe, akárcsak a nyugati zene és filmek. Természetesen az utóbbiakat is hamar betiltották.

De térjünk vissza konkrétan az egyetemi életre. Komoly ideológiai nyomás alá helyeztek bennünket – véget nem érő, sokszor éjfélig is eltartó DSZNM-gyűlések, november 7-én és május 1-jén felvonulás reggel nyolctól kora délutánig. Ezeket „*csasztuskákat*” és népdalokat énekelünk, és mindenkinek kötelező volt vidámnak mutatkozni. A lelki terror 1953 márciusában, Sztálin halálakor érte el tetőpontját. Számptalan Sztálin-mellszobrot helyeztek el az előadók bejáratánál és a folyosókon, gyászszalagokkal és virágokkal feldíszítve, a hallgatók közül kijelölt díszőrséggel. Azt hiszem, másutt már megemlítettem, hogy egy hónappal később egy évfolyamtársamat kizárták a DSZNM-ből azon a címen, hogy díszőrségen nem viselkedett illendően. Én pedig az Alekszandrovszka Kórházat megkerülő gyászmenetben véresre harapdáltam alsó ajkamat, hogy kellőképpen szomorú arcot vág hassak. Szívünk repesett, úgy éreztük, mostantól minden jobb lesz, noha nem tudtuk, hogyan és mikor. Az utolsó két szemeszter, a kilencedik és a tizedik volt számomra a legnehezebb. Komoly politikai zaklatásnak voltam kitéve, alig úsztam meg, hogy kizárjanak a DSZNM-ből. A gyerekklinika főnövére, Marija Kalajdzsjeva mentett meg, aki akkor pártfunkcionárius volt, s a nővére anyám barátnője volt Szlivenben. (Fivérük régi kommunista volt, 1923 után a Szovjetunióba menekült, de a háború alatt nyomtalanul eltűnt.) Megtiltották azonban, hogy Dancso Jancsulevvel barátkozzam, aki kitűnő tanuló volt, de hozzám hasonlóan üldözés alatt állt.

A kizáratástól való félelem miatt az első évtől és a gyakorlattól eltekintve nem szívesen emlékszem vissza egyetemi éveimre. Harminc évig valahogy ösztönösen kerültem az Alekszandrovszka Kórház környékét, sőt mi több, Bulgáriából való távozásomig, ha csak tehettem, kitértem az évfolyamtársaimmal való bármiféle találkozás elől. Jóval később kiderült, hogy az évfolyam igen erős volt, nem véletlen, hogy több kollégámból professzor lett.

Az utóbbi néhány évben, amikor Bulgáriában tartózkodom, igyekszem találkozni az évfolyamtársakkal. Sajnos sokan közülük már nincsenek az élők sorában. Érdekes, hogy az a néhány, akivel sikerült találkoznom, nem tudta, hogy kitelepített voltam. Úgy látszik, egész jól sikerült eltitkolnom.

Egyetemi éveim alatt felébredt bennem az érdeklődés a kutatómunka iránt. Először, a hisztológiai tankör tagjaként megtanultam, hogyan kell szövettani preparátumokat feldolgozni, s a mikroszkóp segítségével beleszippentem a hematoxilintól és eozintól vörösre és kékre festett, a legkülönösebb képeket alkotó szövetek és sejtek csodálatos és ismeretlen világába. Megfordult a fejemben, hogy hisztopatológusnak megyek, de hamar feladtam, mert képtelen voltam egyetlen boncolást is végigcsinálni. Egyetemi éveim alatt csak egyszer, vizsgán kellett felnyitnom egy lábszárcsontot fúróval és vésővel, hogy csontvelő-mintát vegyek.

Később, harmadik évem során a kardiológia kezdett érdekelni, elsősorban az elektrokardiográf, közismert nevén az EKG miatt. Már megértettem, hogy az orvostudomány fejlődésének alapját egyedül a technikai fejlődés és annak az orvoslásban való alkalmazása képezheti. Mindig is vonzott a technika világa, nem véletlen hát, hogy szívesen kezeltem a mikroszkópot, az EKG-t és a röntgent. Akkoriban a tanszékek mellett ún. tudományos tankörök működtek. Két évig (másod- és harmadévesként) a hisztológiai tankör tagja voltam, aztán a belgyógyászatiba jelentkeztem, de nem vettek be. Ezek a körök arra is szolgáltak, hogy biztosítsák a káderutánpótlást, s így a bejutás nem kizárólag a tanulmányi eredménytől függött. Negyedik évemben azonban sikerült bejutnom a tüdőgyógyászati tankörbe. Talán mondanom sem kell, hogy akkoriban tombolt a tuberkulózis, különösen a tüdőtuberkulózis, és a fiatalok rettegetek tőle, hogy tüdőbajos betegekkel kerüljenek kapcsolatba. Nekem, nem tudom miért, nem voltak ilyen félelmeim.

A negyedik évben neurológiai gyakorlat keretében jelen kellett lennünk egy agytumor-műtétnél. A brutalitás, mellyel a koponyát felnyitották, olyan erős undort váltott ki belőlem, hogy hátralévő egyetemi éveim során a tudatom alatt végig érezte hatását. Rémálmaimban újra és újra visszatért ez a ráadásul halálos kimenetelű műtét. Ez a kellemetlen emlék, melytől sokáig nem tudtam megszabadulni, megértette velem, hogy sebésznek alkalmatlan vagyok.

A tüdőgyógyászati tankörben, egészen pontosan a klinikán megtanultuk, hogyan kell lumbálpunkciót csinálni, illetve hogyan kell levegőt bejuttatni légmellkezeléskor, amelynél a beteg mind a beavatkozás előtt, mind utána röntgenvizsgálaton esik át. A tüdő röntgenátvilágítással nyert képét nagyon érdekesnek találtam, noha a teljes elsötétítés sok kellemetlenséggel járt, s lassan felébredt bennem a vágy, hogy elsajátítsam ezt a vizsgálati módszert. Úgy találtam, hogy az „*árnyékpatólógia*”, ahogy a röntgenológiát nevezték, felel meg leginkább az érdeklődésemnek, s később kiderült, hogy a diagnosztika jobban vonz, mint maga a terápia. A tüdőgyógyászati tankörrel és a klinikáról szép emlékeim vannak. Három évet töltöttem ott, s az utolsó évben, már gyakornokként, a tankör elnöke voltam. Egy évvel fölém járó kollégámmal, Hriszto Sztanevvel közösen még egy díjat is elnyertünk tudományos munkánkkal. Sokat tanultam ott, s hálás is vagyok érte Mondiski és Radanov professzoroknak.

Szeretnék még mesélni az egyik gyakorlatunkról a törvényszéki orvostani tanszéken. Ötödévben volt, azt hiszem, a tizedik szemeszterben. A tanársegéd (a nevére szerencsére nem emlékszem, és azt sem tudom, később hogy alakult a pályája) az orvosi műhibákról beszélt nekünk, ismertetve egy nemrég történt esetet, ahol ő volt a szakértő a bírósági tárgyaláson. A vádlott, dr. Bocso Krasztev, tanársegéd a II. Sebészeti Klinikán és már eléggé elismert sebész, végbéltükrözéskor átfúrta a végbelet, és a beteg később exitált. Sohasem felejttem el, milyen leplezetlen gyűlölet és káröröm sugárzott a tanársegéd arcáról, ahogy elmondta, hogy dr. Krasztevet elbocsátották, eltiltották a praxistól és még nem tudom, mi mindennel büntették. Azt hiszem, az irigység és rosszindulat hajtotta, mert dr. Krasztev jóképű, intelligens férfi volt, és sikereket aratott a nőknél, de mindenesetre az eset azzal a tanulsággal szolgált számomra, hogy nem mindig érvényes a mondás, miszerint „*holló a hollónak nem vájja ki szemét*”, s hogy az orvosok is ellenségeskednek egymás között. Ami B. Krasztevet illeti, később professzor lett belőle és hosszú

évekig vezette az Onkológiai Intézet sebészeti klinikáját, szép sikereket aratva sebészként és Don Juanként egyaránt.

1954 októberének elején meg kellett jelennünk a beosztási bizottság előtt. Jelen voltak az illetékes megyei főorvosok is. Nálam volt a tüdőgyógyászati tanszék levele, melyben kérvényezték, hogy Szófia megyébe osszanak be, hogy volt elnökként továbbra is segíthessem a tankör munkáját. A levelet azonban nem mutattam meg senkinek, hanem kijelentettem, hogy noha veliko tarnovói lakos vagyok, Blagoevgrád megyében szeretnék dolgozni. Ott nagyon sok szabad hely volt, és a megyei főorvos, dr. Baltadzsiev rögtön a diszpanzert ajánlotta. Én azonban azt kérttem, hogy Jakoruda faluba helyezzenek az erdőgazdaság orvosának, mert tudtam, hogy ott nemrég vásároltak röntgengépet, és arra számítottam, hogy így röntgenológusként dolgozhatok majd. A beosztás előtt ugyanis megjelent a tüdőgyógyászati klinikán egy kolléga az ottani körzeti kórházból, és olyan orvost keresett, aki tud röntgengéppel dolgozni. Rábírt, hogy hozzájuk jelentkezzem. Megkaptam a helyet, és október 17-én este tízkor a poduenei állomásról útnak indultam Jakoruda felé. Djalka néném kikísért az állomásra, és a kezembe nyomott egy üveg málnalekvárt. Ezt azért említem, mert amikor Szeptemvriben átszálltunk a kisvasútra, az üveg, melyet a poggyásztartóra tettem a bőröndöm mellé, felborult, és a lekvár az alatta ülő utas kabátjára csöpögött. Hajnal felé vettem észre a foltot utastársam hátán, és nagyon megijedtem. Végül leszállt, és én jó előjelnek vettem, hogy nem vette észre, s így nem támadt botrány.

Rögtön megérkezésemkor láttam, hogy hatalmas hibát követtem el, amikor anélkül, hogy odautaztam volna körülnézni, hitelt adtam a kollégák szavának a röntgengéppel kapcsolatban. A gépet még ki se csomagolták a ládából, a beüzemeléséhez még nem volt meg az engedély, és a helyiséget sem készítették elő, úgyhogy legalább egy évbe beletelt volna, míg használhatom. Már másnap elmentem Blagoevgrádba, hogy áthelyezésemet kérjem, de a megyei főorvoshelyettes rövid úton elzavart. Nem is az bántott legjobban, hogy a jakorudai kollégák becsaptak, hanem hogy gyerekesen naiv voltam, és nem hallgattam anyámra. Szerencsémre a harmadik napon megérkezett a faluba a tuberkulóziskutató intézet fluorográfiával foglalkozó csoportja, élén az intézet röntgenosztályának vezetőjével, dr. Alekszandar Popszavovval. Engem a rendelkezésére bocsátottak, hogy ott-tartózkodása két napja során segédkezzem a lakosság megvizsgálásában. Elmeséltem neki, hogy jártam, s ő azt tanácsolta, elő-

szőr is helyeztessem át magam Blagoevgrádba, aztán pedig kérvényezzem, hogy küldjenek hozzá képzésre. Ezenkívül még azt is mondta, hogy három dologtól őrizkedjem – az italtól, a szerencsejátéktól és a nőktől, s hogy minden nap legalább három órán át olvassam a szakirodalmat. Megkérdeztem, hogy ezt hány évig kell csinálnom, mire így felelt: „*tíz-tizenöt évig, de végül úgy hozzászoksz, hogy ha akarnád, se tudnád ab-bahagyni*”.

Egyik rokonunk, dr. Szimeon Bocsarov segítségével, aki akkor az egészségügyi minisztériumban dolgozott, és annak a szerencsés körülménynek köszönhetően, hogy jakorudai helyem a szandanszki főorvosnak, dr. Ivanovnak kellett, mert feleségének betegsége miatt hegyi levegőre volt szüksége, november 15-én áthelyeztek a blagoevgrádi tuberkulózis-diszpanzerbe osztályos röntgenológusnak. További egy év múlva pedig már dr. Popszavovnál voltam háromhónapos képzésen. Jól emlékszem Jakorudára, s arra a keserves, reményvesztett hónapra, amikor minden reggel a legegyszerűbb gyógyszereket tartalmazó táskámmal felmásztam a kamion sofőrfülkéjébe, és tíz-tizenöt kilométert utaztunk a Cserna Meszta vagy a Bela Meszta forrásánál lévő irtásokig. Ott, a pomák favágók között nemigen volt mit csinálnom, s így kora délután egy frissen kisütött kenyérral a táskámban visszaindultam. Délután aztán a legkülönbözőbb címekre kellett mennem vizsgálni és oltani. Pomákok voltak a kísérőim. Bolgárul beszéltek, de olyan furcsa tájszólásban, hogy eleinte alig értettem. Agyagpadlós házaik voltak gyékényszőnyegekkel. A legtöbb problémám a nők megvizsgálásával volt, mert nem voltak hajlandók férfi előtt levetkőzni, még akkor sem, ha orvos az illető. Egyáltalán nagyon primitív szokásaik voltak, és ez sokszor hátráltatta a munkámat, mert Allah akaratára hivatkozva visszautasították az orvosi segítséget. Volt például egy újszülött csecsemő, aki végbél- és végbélnyílás-szűkülettel született. Két-három napig sirt az újszülöttek kórtermében, aztán exitált. A részleteket nem ismerem pontosan, de gyanítom, hogy a szülők nem járultak hozzá, hogy Plovdivba szállítsák, és megkíséreljék a műtétet. Igaz, akkoriban még nem volt gyermeksebészet, s az ilyen esetekben nem voltak jók a kilátások.

Jakorudában húsz-harminc ágyas körzeti kórház működött. Ezeket a kórházakat szovjet mintára vezették be, de ott más volt a helyzet: a lakott területek közötti hatalmas távolságok miatt volt rájuk szükség. Nálunk a falvak sokkal közelebb feküdtek egymáshoz, és a közlekedés is jobb

volt, így a körzeti kórházak nem tudták betölteni rendeltetésüket, s néhány éven belül be is zárták őket.

Jakoruda, orvosi pályafutásom első állomása, teljesen idegen és ismeretlen világ volt számomra. Már betöltöttem a huszonötöt, s ekkor estem át az átmeneten az iskolapadból az önálló gyakorlati munkába, melyért fizetést kapok, s mellyel megkeresem a kenyeremet. Meg kellett tanulnom helytállni a vizsgákon, melyeket nem a professzorok, hanem az élet állít elé. S ráadásul mindezt távol hű barátaimtól, akik már szintén a saját egzisztenciájuk megteremtéséért küzdöttek messze, Dobrudzsában.

Utószó: tavaly Ivajlóval ellátogattunk Jakorudába, melyet azóta várossá nyilvánítottak. A régi kórház épülete mellett új, félbehagyott kórházépület állt. Ki fogja befejezni és vállalni fenntartása költségeit?...

Blagoevgrád és Radomir

Miután megérkeztem Blagoevgrádba, első dolgom volt, hogy bemutatkozzam a megyei főorvosnak, dr. G. Baltadzsievnek. A Pártnak ekkorra már megvoltak a káderei, akiket fokozatosan az egészségügyi rendszer vezető pozícióiba ültetett, így biztosítva politikája érvényesülését. Dr. Baltadzsiev, mint később mesélte, 1944. szeptember 9-e előtt illegálisan élt, utána pedig beíratkozott az orvosi egyetemre. A hozzá hasonlók akkoriban nem tudásuk, hanem pártutasítás alapján tették le a vizsgákat és szereztek diplomát. Dr. Baltadzsiev, akit három éve, azaz rögtön lediplomázása után neveztek ki megyei főorvosnak, jóformán teljhatalommal uralkodott a megye orvosain. Úgy tologatta őket, akár a sakkfigurákat, és még a legelismertebb specialistákban is félelmet keltett. Ezek a funkcionáriusok kiválóan beletanultak szerepükbe, s nagyon értettek hozzá, hogy a hivatalos értekezleteken viselkedésükkel, beszédükkel, gesztusaikkal éreztessék hatalmukat. Szemléltetésül elég, ha leírom találkozásomat dr. Baltadzsievvel az irodájában. Belépek az előszobába, leveszem a kabátomat, és a puhakalapommal együtt a fogasra akasztom. Félénken bekopogok az ajtón, és várom a választ. Újra kopogok, most már hangosabban, és csak miután elhangzik a „*tessék*”, lépek be zavartan az irodába. Dr. Baltadzsiev, alacsony, zömök ember, szovjet tiszték módjára rövidre nyírt szőke hajjal, vizsla tekintettel mered rám. Én is végigmérem őt, és konstatom, hogy legfeljebb hat-hét évvel lehet idősebb nálam. Várom, hogy mondjon valamit a munkáról a diszpanzerben, de ő legnagyobb meglepetésemre így szól:

– Mi ez a lobonc?! Én ilyen orvost látni sem akarok! Azonnal eredj a borbélyhoz, és nyíratkozz meg!

Zavarom csak fokozódik, amikor kikísér az ajtóig. Felveszem a kabátomat, de kalapomat nem merem levenni a fogasról, nehogy ezzel is felingereljem. Ő azonban nem késik a megjegyzéssel.

– Ne feledd a kalapodat! – mondja kissé gúnyosan a hátam mögül.

Különösek a sors útjai. Két évvel később dr. Baltadzsiev, nem tudom pontosan, miféle vétség miatt, elvesztette magas pozícióját, és hozzánk került a diszpanzerbe labororvosnak, azaz „*vizesnyolcasnak*”. Ekkor derült ki, hogy orvosi tudása fabatkát sem ér. Alábukása teljesen megváltoztatta – olyan szerény és alázatos lett, hogy az ember akaratlanul is megsajnálta. Mivel a többi kolléga lenézően bánt vele, belém kapaszkodott, s én sokat magyaráztam neki a tüdőgyógyászatról. Egyszer bizalmasan elárulta, hogy három évvel érkezésem előtt halálos ítélettel végződő politikai perek voltak Blagoevgrádban, s neki jelen kellett lennie az akasztásnál, hogy megállapítsa a halál beálltát. Mivel egy kötél elszakadt, a felakasztottak egyike életben maradt, az államvédelmi hatóság egyik embere azonban sietve agyonlőtte. Mindez valamilyen épület pincéjében történt. Ez a szemtanútól kapott beszámoló mélyen megrázott. A hallottakat hosszú-hosszú ideig nem tudtam kiverni a fejből.

Aztán eljött 1956 október vége – s vele együtt a magyar forradalom. Mi szinte semmit sem tudtunk az eseményekről. Egy este azonban négyen a diszpanzerből elmentünk egyikünk, dr. Hasamov lakására egy parti belote-ra. Köztünk volt dr. Baltadzsiev is. Miközben játszottunk, dr. Hasamov felesége, Lili a fogasra akarta akasztani dr. Baltadzsievnek a kanapéra terített zakóját, és ahogy felemelte, a zakó belső zsebéből mindnyájunk szeme láttára egy pisztoly esett ki. Folytattuk a játékot, de mindnyájan nagy zavarban voltunk, noha egyikünk sem szólt egy szót sem, dr. Baltadzsievet is beleértve. Évekkel később derült ki, hogy megelőző intézkedésként minden pártagnak fegyvert kellett hordania, arra az esetre, ha olyasmi történne, mint Magyarország.

Az államvédelmi hatóságnak, az ún. „*kéksapkásoknak*” az egészségügyi intézményekben is megvoltak az ügynökeik. A diszpanzerért Edrev főhadnagy volt felelős, aki hetente legalább egyszer ellátogatott oda, és gyakran beszélt négyszemközt egyik kollégámmal, P. Ganevvel. Én jó barátságban voltam Pesóval, gyakran együtt ebédeltünk, eljártunk sörözni a Volga étterembe, s ami a legfontosabb: majdnem minden nap ping-

pongoztunk. Ezt a játékot hamar elsajátítottam, elsősorban Hasamnak (dr. Hasamov) köszönhetően, aki korábban országos versenyeken is részt vett, sőt sikereket is elért. Így nemsokára jó játékosnak számítottam nem csupán a diszpanzerben, hanem az egész városban is. P. Ganev egy nap, már 1957-ben azt javasolta, menjünk el az államvédelmi hatóság épületébe pingpongozni Edrevvel. Elfogadtam, játszottunk, és Edrev jobbnak bizonyult nálam. Revansot ajánlott, de amikor késő délután elmentem a megbeszélrt találkozóra, csak mi ketten voltunk ott. Edrev közölte, hogy Petar nem jött el, csak ketten játszunk. Három meccset játszottunk, és mindháromat én nyertem, ami kissé meghökkentett. Edrev azt ajánlotta, pihenjünk egy kicsit, és egy másik szobába vezetett. Belépve egy örnagyot pillantottam meg magammal szemben az íróasztalnál. Ugyanabban a pillanatban becsukódott mögöttem az ajtó, hallottam a biztonsági zár kattánását. Rögtön megértettem, hogy csapdába estem, melyből igen nehéz lesz kivergődni. Mindenesetre saját magamon kívül senkire sem számíthatok.

Összeszedtem minden bátorságomat, és megfeszítettem az agyamat, hogy gyorsan és határozottan tudjak reagálni. Ahogy az várható volt, az örnagy azt ajánlotta, tegyek jelentést mindarról, amit a munkahelyemen látok és hallok. Azt feleltem, nyilván azért várják, hogy mindjárt igent mondjak, mert apám a cári rezsim idején ezredes volt, s mert szüleimmel együtt kitelepítettek Szófiából. Ha most elfogadnám az ajánlatot, félelemből tenném, én pedig nem így akarom kimutatni hűségemet az új hatalom iránt, mely lehetőséget adott, hogy orvosnak tanulhassak. Ha valami rendszerelleneset hallok, természetesen közlöm a pártfelelőssel, dr. Baltadzsievvel. Az örnagy erre annyit mondott, hogy ne dr. Baltadzsievvel, hanem Edrevvel közöljem.

Ezzel véget ért a beszélgetés. A legfontosabb, hogy semmilyen dokumentumot nem írtak velem alá, azaz nem szerveztek be. Megbizonyosodtam, hogy kollégáim közül kik az államvédelem ügynökei, de azt is megtudtam, hogy az államvédelem a pártkádereket még alaposabban figyelteti. Ha meg akarom őrizni becsületemet és méltóságomat, mindent el kell követnem, hogy távol tartsam magam ettől a mindenható, borzongást és rémületet keltő hálózattól.

1958 januárjában megtudtam, hogy röntgenológust keresnek a radomiri városi kórházba. Elküldtem a szükséges papírokat, és rövidesen megérkezett a válasz, hogy felvettek. Azonnal felkerestem a megyei fő-

orvost, hogy elbocsátásomat kérjem. A csaknem velem egykorú dr. Cservilov megkérdezte, hova leszek kinevezve. Megmondtam, hogy Radomirba. Erre megfenyegetett, hogy nem csupán nem engedélyezi a kilépésemet, hanem még fel is hívja a Szófia megyei főorvost, dr. Pareskivanovot, és megkéri, hogy vonja vissza a kinevezést. Megértettem, hogy nincs vesztenivaló időm. Másnap reggel már Radomirban voltam, elfoglaltam az állást, és három napig dolgoztam. Utána ismét felkerestem dr. Cservilovot, hogy aláírja a munkakönyvemet és kiállítsa az elbocsátási utasítást.

Talán megéri hosszabban beszámolni találkozásunkról az irodájában.

– Farkast emlegetnek, kertek alatt jár – mondja üdvözlés helyett dr. Cservilov.

– Olyan gazember volnék, hogy farkashoz hasonlít, dr. Cservilov? – kérdezem elmésen.

– Ugyan, ez csak egy mondás – szabadkozik a megyei főorvos, és elmagyarázza, hogy épp az imént adta ki a fegyelmi okból való elbocsátásról szóló utasítást, mert három napig nem jöttem be a munkahelyemre. Erre azt felelem, hogy előtte benyújtottam az elbocsátási kérelmemet, és három napja Radomirban dolgozom, úgyhogy a fegyelmi okból való elbocsátás szabályellenes, és ha kell, a szakszervezet útján érvényesítem az igazamat. Látom, hogy ezzel kikökkentettem a magabiztosságából, és beviszem a döntő ütet.

– Dr. Cservilov, mi most elbúcsúzunk egymástól. Én a legjobbakat kívánom önnek, ön is kívánja nekem ugyanazt – mondom, és kezet nyújtok neki. Dr. Cservilov ösztönösen, reflexszerűen feláll, és megrázza a kezemet.

Diadalmas tekintettel kivonulok az irodából, és három hónappal később értesítést kapok a szakszervezettől, hogy a fegyelmi okból való elbocsátást közös megegyezéssel való elbocsátásra változtatták.

„*Bokszmérkőzésünk*” dr. Cservilovval két és fél év múlva folytatódott, amikor az első találkozáskor bevitt tiszta „*jobbgyenesemért*” ő „*övé alatti ütéssel*” állt bosszút. Pályázati úton elnyertem az Orvosi Akadémia II. Sebészeti Klinikájának röntgenológusi állását, de dr. Cservilov, aki ott éppen neurológiai szakképzésen vett részt, az utolsó pillanatban azt a jellemzést adta rólam, hogy jó szakorvos vagyok, de politikai szempontból nem megbízható. A meccset elvesztettem, de az erkölcsi győzelem az enyém maradt.

Röviden megemlékeznék magáról Blagoevgrádról is, ahol három teljes évet és három hónapot töltöttem. Akkoriban nem túl nagy vidéki város volt, komolyabb kulturális hagyományok nélkül. Az újonnan alapított Nemzeti Színházhoz azonban a VITIZ (Színművészeti Intézet) sok tehetséges neveltjét osztották be – Ginka Sztancsevát, Petar Csernevet és másokat. Mivel én is új jövevény voltam, összebarátkoztunk, s ennek köszönhetően gyakori vendég voltam a kulisszák mögött, és közelről megismerhettem a színpad másik, smink, maszkok, jelmezek és rivaldafény nélküli oldalát. Megfigyelhettem a művészek közti rivalizálást, mely gyakran elkeseredett, minden megengedett és meg nem engedett eszközzel vívott küzdelemmé fajult. Az élet iskola, és én is sokat tanultam ezekben az években, ahogy Gorkij írja Az én egyetemeim című könyvében. A legkülönbözőbb emberekkel találkoztam és ismerkedtem meg, többek között egy hírszerző ügynökkel, aki a Volga szállóban lakott, ahol kezdetben én is, s akinek feladata az volt, hogy kihallgassa bizonyos személyek beszélgetéseit egy készülék segítségével, melyet a szomszéd szobában szerelt fel. Petricsbe is elküldtek egy hónapra dolgozni, s a szállásadóm elmesélte, hogyan csempészkedett annak idején a belaszicai határvidéken. Elmondta, hogyan játszották ki a határőrök kutyáit: erős paprikát szórtak a nyomokra, mely irritálja a kutya orrát, és arra kényszeríti, hogy visszaforduljon.

Petriciben élt Vanga, a vak jósnő, aki már akkor, 1956-ban meglehetősen híres volt, de én nem hittem az ilyesmiben, és nem kívántam felkeresni.

A kórházban egy vasárnapi ügyelet során életre szóló leckét kaptam. Reggeli vizitkor a sebészeti osztályon megtudtam, hogy az éjszaka folyamán behoztak egy katonát akut appendicitissel, de a katona éppen a kertben volt, és a kellemes májusi napot élvezte, s én a továbbiakban nem foglalkoztam vele. Dél felé aztán behívtak a műtőbe, és a sebészeti osztály vezetője, dr. Lazarov megmutatta nekem a katona appendixet, mely már a perforáció szélén állt. Ha dr. Lazarov nem veszi észre, perforáció és hashártyagyulladás következett volna be, mely akár halálos is lehetett volna. S én lettem volna a felelős, mert mint ügyeletes orvosnak óránként ellenőriznem kellett volna a beteg állapotát. Nagy szerencsénk volt mindkettőnknek, a katonának és nekem is!

A kórház röntgenszobájában a röntgenológus védőszék nélkül dolgozott, csupán kötényben, mely a lábszár alsó harmadát nem fedte. Egy-két

évvel később a röntgenológust áthelyezték hozzánk, Blagoevgrádba, s mikor egyszer elmentünk a városi gyógyfürdőbe, elszörnyedve láttam, milyen súlyos sugárzás okozta sebek vannak a lába elülső oldalán a bokája fölött. A röntgenfelszereléssel dolgozók sugárzásvédelme rendkívül primitív volt. Röntgenezéskor széles fényrekeszt használtak, Listholm-féle fényrekeszt sehol sem volt, az adaptáció elromlott, mert a röntgenorvos a vizsgálat közben dohányzott, és a világító cigarettával feleslegesen matatott a képernyő mögött... de ez már más téma.

Nyáron Blagoevgrádban nagy volt a hőség, s a száradni felfűzött dohánylevelek illata terjengett. A városközpontban volt a gyógyfürdő épülete, mely kívülről inkább könyvtárra emlékeztetett. A fürdő mögött, egy sarokra a régi háztól, ahol laktam, meleg gyógyvizet falikút volt, ahol esténként megmostam a lábamat, még télidőn is. Az illemhely és a víz-csap az udvaron volt.

Tavaly Ivajlo fiammal, autóval áthajtottunk Blagoevgrádon, mely az utóbbi negyven évben két-háromszorosára nőtt, s már a Sztruma folyó nyugati oldalára is átterjedt. A Volga szálló a kis kerttel és a gyógyfürdő semmit sem változtak, de a ház, ahol laktam, már nincs meg, ahogy a gyógyvizet kút sem.

Csak most, utólag belegondolva értem meg igazán, milyen fontos és felelősségteljes munkát végeztünk mi, a tuberkulózis-hálózat orvosai. Igaz ugyan, hogy a tüdőtuberkulózis ekkor már a sztreptomycinnek, a paszknak és a rimifonnak köszönhetően légmellkezelés nélkül is gyógyítható volt, de ahhoz, hogy meg lehessen gyógyítani, előbb észre kellett venni. Blagoevgrád megye akkoriban még „szűz területnek” számított, ami azt jelenti, hogy lakosainak jelentős része életében nem volt még röntgenvizsgálaton, azaz lehetősége sem volt, hogy esetleges betegségét időben felfedezzék. A feladatunk az volt, hogy a lakosságot folyamatosan, csoportonként röntgenvizsgálatnak vessük alá, s így minden héten észleltünk néhány megbetegedést, melynek azonnal megkezdjük a kezelését. Attól függetlenül, hogy a diszpanzerek akkoriban kétféle diagnózissal tudtak szolgálni – tuberkulózis és egyéb probléma –, ami azt mutatja, hogy az orvostudomány többi területétől eltávolodtak, ezekben az években a tuberkulózis-szűrés volt e tömegbetegség visszaszorításának legfontosabb eszköze.

Számomra már nem volt kielégítő, hogy egyedül a tuberkulózissal foglalkozzam, s amikor 1958. január 28-án Radomirba kerültem mint ál-

talános röntgenológus, új kihívásokkal kellett szembenéznem – minde-
nekelőtt fel kellett készülnöm a röntgenológiai szakvizsgára.

Itt van a helye, hogy közöljem, az áthelyezéssel közelebb (az addigi
100 km helyett 42 km-re) kerültem Szófiához, s hogy közben megnősül-
tem, és 1957-ben ismét engedélyezték, hogy Szófiában lakjunk. Eleinte
szombat délutánonként, később pedig, miután motorbiciklit vettem, heti
kétszer jártam haza Szófiába.

Első sikerem az volt, hogy megtervezhettem a röntgenhelyiséget,
mely egy régi, korábban fertőző osztálynak használt épület volt a kórház
udvarán. „Vorosilov” típusú röntgengép volt benne Bucky-asztallal, és
ugyanott volt a fotólaboratórium is. Ezt a régi, mondhatnám múzeumi
darabot, melynek fedetlen vezetékei voltak, védőkábel nélkül, már csak
szűrővizsgálatokra, illetve ambuláns betegek tüdejének röntgenezésére
használták. Fokozatosan bevezettem a teljes emésztőcsatorna vizsgálatát,
beleértve az irrigoszkópiát és a kolecisztográfiát is célzott felvételekkel
és intravénás pielográfiával. A kollégák, akik hozzám hasonlóan 1960-
ban a tavaszi szakvizsgára készültek, hathónapos kurzuson vettek részt
az Orvostovábbképző Intézetben. Nekem sikerült kieszközölnöm, hogy
háromhónapos egyéni röntgenterápia-oktatáson vehessek részt az Inté-
zetben, s ezalatt, ha időm engedte, röntgendiagnosztikai előadásokat is
hallhattam. Az előadásokhoz tartozó irodalmat azonban már korábban
megszereztem.

1960 elején, miután visszatértem az oktatásról Radomirba, fáradtsá-
got nem kímélve készültem a szakvizsgára. Végül 1960 május 9-én si-
kerrel levizsgáztam, annak ellenére, hogy a teniszezőknél a könyökben, a
balerináknál a nagylábujjban bekövetkező szakmai elváltozásokkal meg-
gyűlt a bajom. Az mentett meg, hogy a többi feladatot – egy elég nehéz,
gyomorcsavarodásról készült képet és egy gégefőrákban szenvedő beteg
sugarkezelésének megtervezését – hibátlanul megoldottam.

A radomiri kórház százágyas volt, belgyógyászati, sebészeti, szülé-
szeti-nőgyógyászati és gyermekgyógyászati osztállyal. Néha éjszaka is
hívtak, ha gyomor- vagy patkóbél-perforáció gyanúja merült fel, és ki
kellett mutatni a szabad levegőt a rekeszizom alatt. Elmesélem az egyik
ilyen esetet.

Késő éjjel a mentő behozott valami juhászt, akinek éles gyomortáji
fájdalmai voltak. Elhívtak hozzá, és a röntgenvizsgálat alapján egyértel-
mű volt a diagnózis: gáz jelenléte a rekeszizom alatt, tehát perforáció. A

sebész, dr. Bojanov (aki Szófiában szomszédom volt, és később gyermeksebész-professzor lett belőle), már elkezdett bemosakodni az operációhoz – szuturáció, azaz a gyomor vagy patkóbél kilyukadt részének összevarrása ott, ahol a fekély kialakult. Egyszerre bejött a nővér, és riadtan közölte, hogy a beteg úgy, ahogy volt, kórházi ruhában kiugrott az ablakon, és eltűnt a kertben. Szóhoz sem jutottunk a döbbenettől, de nem volt vesztegetni való időnk. A nővér – fiatal, jó erőben lévő leányzó – és én azonnal a beteg után eredtünk. Szerencsére megtaláltuk – a kerítésnek dőlve állt, szemmel láthatóan megint elővette a fájdalom. Ennek ellenére erélyesen tiltakozott, nem akarta, hogy megoperálják. Az idő azonban szorított, s így a művészet minden szabálya szerint alkalmazott erőszak jogán a beteget a műtőbe vittük, ahol annak rendje és módja szerint átessett az operáción, és felépülése után egészségesen bocsátották el. Megtehetette volna, hogy beperel az erőszakért, de nyilván megértette, hogy minden az ő érdekében történt. De akkoriban egészen más idők jártak. Ma már nem mernék ilyet tenni, mert a döntés joga egyedül a beteget illeti meg, még akkor is, ha döntése orvosi szempontból helytelen.

Szabadidőmben itt, Radomirban is pingpongoztam, ahol csak lehetett, azaz ahol volt pingpongasztal. Jó játékos voltam, a városi csapatban is a legjobbak egyike. Egy nap az ügyész meghívott, hogy játsszunk egyet a rendőrség épületében. Egyszer csak odajött hozzám egy civilruhás alak, és azt mondta, tudomásuk van róla, hogy Blagoevgrádban munkatársuk voltam, és most elvárják, hogy itt is folytassam ezt a tevékenységet. Mintha villám sújtott volna le! Nagyon határozottan azt feleltem, a szakvizsgámra készülök, és semmiféle más munkára nincs időm. Nem tudom, mennyire volt meggyőző a fellépésem, de tény, hogy többet nem zaklattak. Én pedig, miután letettem a vizsgát, azonnal szófiai állásokra kezdtem pályázni. Miután az Orvosi Akadémiával és a III. Városi Kórházzal nem volt szerencsém, 1961 júliusában kineveztek a szófiai Tudományos Onkológiai Intézet röntgenosztályára a helyettesítésről szóló 64. szakasz alapján.

Két évvel ezelőtt (1998-ban) kérvényeztem a szófiai Állami Rendőrségi Irattárnál, hogy betekinthessek az aktámba. Három hónappal később azt a hivatalos választ kaptam, hogy nincs aktám. Csak találgatni tudok, mikor semmisítették meg!

Pályám radomiri szakaszának ismertetését egy olyan esettel zárom, amely közvetlenül engem érintett.

Végre sikerült beszerezni az új röntgengépet, a hazai Vorosilov gyár termékét. Mikor a technikus távozott, már késő délután volt. Én egyedül még ottmaradtam a megújult röntgenhelyiségben, hogy még egyszer mindent megszemléljek, és gyönyörködjem az új felszerelésben. Rámtört a gondolat, hogy ki kell próbálnom, hogy működik, mégpedig most azonnal! Olyan voltam, mint a gyerek, aki új játékot kapott. Olyan tettem, ami sugárzásvédelmi szempontból egyáltalán nem ajánlott: bekapcsoltam a gépet, jobb tenyeremet a képernyő mögé tettem, bal kezemmel pedig a fényrekeszt, azaz a sugárnyalábot állítottam be, s a képernyőn lévő képre fókuszáltam. Célom az volt, hogy megállapítsam, milyen minőségben képes ábrázolni a gép a tenyerem csontozatát. S ekkor váratlanul jókora elváltozást fedeztem fel a mutatóujjam felső ujjpercének szerkezetében. A később készült röntgenfelvétel alapján a részleteket is megállapíthattam. 12/8 mm-es, ovális elváltozás volt, legnagyobb rész az ulnaris oldalon, ahol a kéregállomány elvékonyodott. Nem lehetett más, mint enchondróma (porceredetű jóindulatú daganat), ezért a legkevesbé sem aggasztott a dolog. Valamivel több mint egy évvel később a felső ujjperc csontja ulnarisán dagadni kezdett, de fájni továbbra sem fájt. Rögtön felkerestem Bojcsjev professzort, az ortopédiai klinika vezetőjét, aki azt javasolta, operáltassam meg az enchondrómát. Megfogadtam a tanácsot. A műtétet – a daganat kikaparását és kihámozását – ambulánsan, helyi érzéstelenítéssel végezték. Semmit sem éreztem az egészből, csupán a csontkaparás zaját hallottam. Utána gipszkötést tettek fel, és ahogy az ilyenkor várható, két-három napig komoly fájdalmaim voltak. A röntgenfelvételt a professzornál hagytam, a szövettani vizsgálat eredményét pedig még csak meg se néztem. Azt hiszem, nagyon féltem, hogy a szövettani preparátok körül ne legyen semmi kavarodás, másrésről viszont a saját magam által felállított röntgendiagnózis pontosságában sohasem kételkedtem. Hozzáteszem, hogy sohasem készítettem kontrollfelvételt a kezemről, az első években és hónapokban megelégedtem az-
zal, hogy tapogattam a műtét helyét, így ellenőrizve, mennyire vastagodott meg a csont.

Praxisom során ekkor állapítottam meg először enchondrómát, s mindjárt ilyen furcsa körülmények között. Később volt még hat-hét ilyen, az enyémhez hasonló vagy patológiás töréssel együttjáró esetem – s mindegyik az ujjperceken.

Mindezt felidézve arra gondolok, milyen szerencsések is a fiatal orvosok, akik minden kétség nélkül megbíznak diagnózisuk és egyáltalán az adott esetekre vonatkozó értelmezésük pontosságában, mert még nem estek át súlyos kudarcokon és keserű csalódásokon. S ez így természetes, hiszen letört szárnyal hogyan repülhetnének?!

A régi Szófia Megyei Kórház

1962 szeptemberében az ún. helyettesítésről szóló 64. szakasz alapján (azaz helyettesként) a Dr. Racso Angelov Szófia Megyei Kórház ideiglenes alkalmazásába léptem. Hat hónapi munka után aztán állandó státuszba neveztek ki osztályos röntgenológusként. Ez a kinevezés hatalmas sikert jelentett számomra, megmutatta, hogy szakmai tudásomat ezúttal már a politikai szempontból nem éppen ideális életrajzi adataim ellenére is elismerik. Nem ez volt az első alkalom, hogy röntgenológusi státuszra pályáztam Szófiában. Rövid kitérőben beszámolok korábbi kísérleteimről.

Miután 1960. május 9-én (azért emlékszem a pontos dátumra, mert ez a hitleri Németország felett aratott győzelem emléknapja) az Orvostovábbképzőben letettem a röntgendiagnosztika és röntgenterápia szakvizsgát, komoly reményeket tápláltam, hogy kinevezést kapok valamilyik jó nevű egészségügyi intézménybe. Még abban az évben jelentkeztem az Orvosi Akadémia sebészeti klinikája által kiírt pályázatra. Az akadémia rektora Radanov tüdőgyógyász professzor volt. Orvostanhallgató koromban három évig tagja voltam az általa vezetett tüdőgyógyászati tankörnek. Utolsó évemben, már gyakornokként a kör elnöke voltam, s Hr. Sztanev kollégámmal tudományos munkánkért díjat is kaptunk. Mindezt azért mondom el, hogy hangsúlyozzam, Radanov professzor jól ismert, és a legnagyobb sajnálattal adta értésemre, hogy bár a pályázatot megnyertem, nem nevezhet ki, mert az akkori Blagoevgrad megyei főorvos, dr. Cservilov a következő jellemzést adta rólam (szó szerint idézem): „*jó szakorvos, de politikailag nem megbízható*”. Azt hiszem, ezt személyes bosszúból tette, ahogy azt már megírtam, s talán még máshol is visszatérek rá.

Most azonban be kell számolnom a következő sikertelen pályázatomról, mely sokkal nagyobb kudarcot jelentett, s az egészségemre is kihatással volt. 1961 elején megkezdte működését az újonnan épített III. Városi Kórház, melynek a maga korában a legkorszerűbben felszerelt röntgenosztályát M. Dimitrov professzor vezette. Egy januári estén szófia

otthonomban felkeresett dr. Ljubo Djankov kollégám, akit még Blagoevgrádból ismertem, hogy közölje az örömhírt: mindkettőnket kineveztek az új kórházba, és másnap reggel jelentkeznünk kell Dimitrov professzornál. Dr. Dimitrov úgy fogadott minket, mint tanár a leendő diákjait, nem mulasztva el hangsúlyozni, hogy komoly eredményeket vár tőlünk, aztán továbbküldött a fővárosi Népegészségügyi Osztályra, melyet dr. Kondova vezetett. Származásának, kommunista múltjának és szovjetunióbeli tevékenységének köszönhetően dr. Kondova szinte diktátori hatalommal bírt. Azt beszélték, vele még dr. Petar Kolarov, az akkori népegészségügyi miniszter sem mert vitába szállni. Nem kevésbé volt féltelmetes jelenség első számú beosztottja, egy magas, megtermett aszszonyság, szakmáját tekintve szülésznő, aki a kinevezések előkészítését végezte. Máig nem felejtettem el, milyen rettegve léptem át irodája küszöbét, és mutatkoztam be neki. Arra már nem emlékszem, együtt mentünk-e be Ljubóval vagy külön-külön. Nekem azt mondta, várjak tíz percet. Ezalatt Ljubo már meg is kapta a kinevezését, velem azonban több mint két óra várakozás után közölték, hogy jöjjenek vissza holnap. Hogy ez alatt a két óra alatt mit éltem át, ingadozva a reménykedés és a rámrám-törő érzés között, hogy valami helyrehozhatatlan történt, ami előre meghatározta sorsomat és leküzdhetetlen akadályt emelt hivatásbeli ambícióim elé, elmondani sem tudom. Másnap aztán tényleg nem várakoztattak tíz percnél tovább, és közölték, nagyon jól tettem, hogy nem mondtam fel a helyemet Radomirban, mert nem nevezhetnek ki a III. Városi Kórházba.

Nem sokkal később éhgyomorral állandóan éles fájdalom tört rám. Megröntgeneztettem magam, s az eredmény igazolta sejtésemet: nyombélfekélyt kaptam. A sors iróniája, hogy dr. Ljubo Djankov vizsgált meg, még hozzá az említett III. Városi Kórházban. A történet lezárásaként még meg kell említenem, hogy néhány hónap múlva megtudtam, azért nem neveztek ki, mert (s ez abban az időben normálisnak számított) az utolsó pillanatban kiderült, a szabad hely egy kolléganőnek kell, aki a miniszter rokona. Ezúttal tehát legalább nem a politikai megbízhatatlanságomon múlt, hanem a politikai kapcsolataim hiányán. De akárhogy is volt, a fekélyem sajnos nem gyógyult meg, s válságos helyzetekben még most, évtizedekkel később is emlékeztet a létezésére.

No de térjünk vissza a fejezet eredeti témájára – a Szófia Megyei Kórházra. Ez a kórház, ahogy néhány másik is Szófiában, köztük a kato-

nai és a vasutas, nem dr. Kondova, hanem Szófia megye alá tartozott. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a Megyei Pártbizottság funkcionáriusai nagy gondot fordítottak rá, hogy a szemüket a kórházon tartsák, és mindenről értesüljenek, ami ott történik. Ez egyrészt a megfelelő csatornákon keresztül történő információszerzés, másrészt a káderek kórházban fekvő rokonai és barátai révén valósult meg.

Maga a kórház a század elején épült, pavilonrendszerű épületegyüttesben működött a teherpályaudvar közelében, a folyó túlsó oldalán. Amikor 1953-ban ott gyakornokoskodtam, hallottam, hogy korábban nyilvánosházként szolgált, de hogy valóban így volt-e, sohasem tudtam kideríteni, mert az ilyen feltűnő érdeklődés a közelmúlt Bulgáriájának kapitalista fertője iránt csak rossz fényt vethetett az emberre, sőt veszélyes is lehetett. A legnagyobb, kétemeletes épületben volt az I. és II. belgyógyászati osztály, a meglehetősen tágas alagsorban pedig a személyzeti étkezdé. A szülészeti-nőgyógyászati osztály épülete alatt volt a konferencia- és gyűlésterem (akkoriban elég sokat gyűléseztünk, de az ünnepi koncerteket is itt tartották). A szemészeti osztály alagsorában a proszekúra működött. Volt még egy alagsor, a röntgenosztályé, mely különösen kedves volt a szívünknek, mivel ott volt a pingpongasztal – a sport abban az időben nagy népszerűségnek örvendett a kórházi dolgozók körében. A rendelő a fabarakkok egyikében volt, melyeket a Wehrmacht épített a második világháború idején. Ezeket a barakkokat tíz éves használatra tervezték, de valójában ötvenet is kibírtak. Ilyen épületben működött egészen 1990-ig a XVII. szófiai rendelőintézet a közfürdő mögött. Az osztályok épületei, a pavilonok és a barakkok között széles tér volt, melyet virágágyások vettek körül. Ezt használtuk a tízperces reggeli gimnasztikához, mely az akkori szabályok szerint kötelező volt a kórházi személyzet számára. Akkoriban volt ez így, amikor dr. Kocev volt az igazgató főorvos. Díjbirkózó természetű, zömök, hízásra hajlamos ember volt, s ezért különös figyelmet fordított rá, hogy a testgyakorlatokat megtartsák, és maga is aktívan részt vett bennük. Ezeket a foglalkozásokat a Felsőfokú Testnevelési Intézetben (VIF) végzett gyógytornász szakemberek tartották. Engem mindig vonzott a sport, s így amikor kicsit később, 1965-ben Angel Dobrev hozzánk került gyógytornásznak, a sport révén közel kerültünk egymáshoz, s még most, több mint harminc évvel később is a legjobb barátok vagyunk, függetlenül a távolságtól, mely elválaszt minket.

A munkaruhánk abban az időben csupán kötényből (inget és nadrágot nem adtak), olcsó fehér papucsból és – ami elmaradhatatlan volt – férfiaki és nők számára egyaránt fehér svájcisapkából állt. Amikor 1965-ben háromhónapos továbbképzésen voltam Moszkvában és Leningrádban, láthattam, hogy ott is ugyanilyen az orvosi viselet: különösen ügyeltek arra, hogy a fej fedett legyen, s a szakácsokéhoz hasonló sapkát hordtak. A munkaing és -nadrág hiányát azért emelem ki külön, mert akkoriban karbollal és lizollal fertőtlenítettek, s ezek szagát az ingünk, nadrágunk és nyakkendőnk úgy beszívta, hogy a villamoson és a trolin minden utas tudhatta, hogy egészségügyi dolgozók vagyunk. Ilyen öltözékben egyszerűen lehetetlen volt operába vagy színházba menni, úgyhogy ünneplő ruhánkat kímélni igyekeztünk a kórháztól. Ha már megemlítettem, hogy a kórházi dolgozók trolival utaztak, hozzá kell tennem, hogy a hatvanas évek elején ez volt az általános. Legtöbbször az akkori 1-es trolival utaztak, mely a kórház előtt állt meg, s csak nagyon keveseknek volt személyautója. Magam versenybiciklivel jártam dolgozni. A gyér autóforgalom mellett kifejezetten kellemes és kényelmes volt az utcákon kerékpározni. Akkoriban még több volt a motor, mint az autó, s így a biciklizőkre inkább ezek jelentettek veszélyt. A következő néhány év folyamán azonban autóőrület kerítette hatalmába az országot. Sokak számára életcél, sőt majdhogynem az élet egyetlen értelme volt, hogy kocsit tarthassanak. Miután az egészségügyi alkalmazottaknak megengedték, hogy két-három évre Algériába, Marokkóba, Líbiába vagy más afrikai országokba menjenek dolgozni, lehetővé vált számukra, hogy valutáért megvehessék a hőn áhított nyugati autót. Ennek következtében a Megyei Kórházból is sok orvos és nővér vállalt munkát külföldön, s Mercedes, Opel vagy Fiat kocsikkal tértek vissza. Így alakult ki a második, anyagi helyzeten alapuló megosztottság és kategorizáció az egészségügyi dolgozók, s különösen az orvosok körében. Az első kategorizáció a kommunista hatalomátvétellel kezdődött, amikor a párt rövid időn belül, helyenként igen drasztikus módon saját emberei számára sajátította ki az egészségügyi rendszer vezető állásait. Azt persze a kommunista vezetés is megértette, hogy a jó orvosok kiképzése beletelik néhány évbe, ezért sok kiemelkedő orvosi szaktekintélynek felajánlották, hogy lépjen be a pártba. Egyes professzorok mellé pedig párttitkárt neveztek ki a klinikára, hogy mindent megfigyeljen, ami ott történik. Ez volt a helyzet a Szófia Megyei Kórház osztályvezetőivel is. Ezek kevés kivétellel hatalmas

szakmai tudással rendelkező, a megyében rendkívüli tekintélynek örvendő orvosok voltak, szakkönyvek szerzői. A belgyógyászati osztály vezetője dr. Sztefkov volt, a gyermekosztályé dr. Panov docens, a sebészeté dr. Temelkov, az urológiáé dr. Emfidzsieva docens, a fül-orr-gégészeté dr. Kovacsev, a szemészeté dr. Balabanova docens. A sebészet, az urológia és a gyerekgyógyászat a Klementina Kórház épületében működött. Ez Klementina hercegnő adományából épült, s itt szülte Johanna cárné Mária Lujza hercegnőt és a későbbi Simeon cárt (1937-ben). Akkoriban a bevett megnevezése „Klona” volt, hogy elkerüljük a „Klementina Kórház” név használatát. Hasonló okokból nem emlegethettük a Johanna Cárné Kórházat sem, melyet 1934-ben névadója adományából alapítottak, s mely az Orvostovábbképző Intézet alapját képezte.

De térjünk vissza ismét 1962 tavaszához, amikor megkezdtem a munkát a röntgenosztályon. Az osztály vezetője dr. A. Dacsev volt, aki az e pozícióhoz szükséges minden képességgel rendelkezett. A közös munka során a különbség ellenére kölcsönös szimpátia és tisztelet alakult ki közöttünk. Végleges kinevezésemben természetesen nagy szerepe volt annak, hogy a kórház vezetése és a Népegészségügyi Osztály előtt ragaszkodott hozzá, hogy elfogadják a pályázatomat. Több mint húsz évvel később, amikor már végleg Magyarországra költöztem, meglátogattam dr. Dacsevet az otthonában, hogy még egyszer kifejezhessem hálámat mindenért, amit értem tett. Dr. Dacsev a rá jellemző szerénységgel, kissé zavarban bizonygatta, hogy semmivel sem vagyok az adósa, s hogy amit tett, az osztályvezető és beosztottja között természetes és korrekt, nem jár érte külön elismerés.

Lelkesen és energiával telve láttam neki a munkának, és hamar meggyőződtem róla, hogy elméleti ismereteimnek, s főként a diagnosztikai gyakorlatban való, az Onkológiai Intézetben végzett egyéves munkám során szerzett jártasságomnak köszönhetően tudásom felülmúlja az osztályon dolgozó öt-hat kollégáét. Bevezettem néhány új módszert, melynek alkalmazását elejétől végéig én végeztem – ilyen volt a pneumoperitoneum létrehozása a máj és rekeszizom pontosabb vizsgálata érdekében. Ennek segítségével sikeresen ki lehetett mutatni az echinococcus-cisztát a májban, s elvégezni a szükséges műtétet. A hashártya üregébe befújt gáz, illetve a gyomorba befújt levegő lett az alapja a parietográfia rendszeres alkalmazásának. Kísérletemről később a megfelelő tudományos kiadvány is beszámolt. Emellett foglalkoztam még

ginekográfiával és a szív kimográfias vizsgálatával – ezt a módszert akkoriban még mindig használták a röntgendiagnosztikában, mert segítségével a szívkontúron megjeleníthető a szív pulzációja.

A dolgozószobák berendezése több mint szerény volt. Nyoma sem volt a későbbi évek luxusának, a kényelmes foteleknek, szőnyegeknek, világítótesteknek és festményeknek. Ennek ellenére a régi megyei kórház légköre rendkívül barátságos volt, a dolgozók szinte családtagként kezelték egymást. Ez talán annak is köszönhető volt, hogy a különböző osztályok orvosai közti kommunikáció mindig személyesen zajlott, mert az eleve meglehetősen korlátozott telefonhálózat elsősorban a Klonával – a Klemenitina Kórházzal – való kapcsolattartásra szolgált. Ha az orvosok konzultálni akartak egymással, személyesen kellett találkozniuk. Ezért a fentebb leírt udvaron télen-nyáron keresztül-kasul jártak az orvosok és a középszintű személyzet, hónapok alatt a betegek dokumentumaival. Az is teljesen természetes volt, hogy ha összetalálkoztunk valakivel, nem csupán köszöntünk, hanem megálltunk egy-két szóra, eltréfálkoztunk, ha rivális focicsapatoknak szurkoltunk, ugrattuk egymást és így tovább. Emellett az ebédlőben, függetlenül attól, hogy az alagsorban volt, az asztaltársak mindig beszélgettek, nem úgy mint manapság, amikor mindenki magába zárkózik, és csak udvariasságból váltanak néhány szót.

Emlékszem, egyszer éppen befejeztem az ebédemet, és beszélgettem az egyik kollégával, amikor üzenetet kaptam, hogy azonnal menjek fel az osztályra, dr. Sztefkov ott vár rám. Természetesen azonnal elindultam, s a képelemző helyiségben a negatívoszlop előtt ott találtam két röntgenológus kollégámat, dr. Cenkovot és dr. Dobrevát, valamint dr. Sztefkovot. Mindnyájuk arcán aggodalom tükröződött. Mielőtt folytatnám a történetet, az érthetőség kedvéért két rövid kitérőt kell tennem.

Először is dr. Sztefkovot kell bemutatnom. Színes egyéniség volt – apró termetű, sűrű, őszülő hajjal, élénk, átható tekintettel és furcsa hangszínnel és beszédmóddal, mely mély benyomást tett mindenkire, aki először találkozott vele. Óriási szaktekintélynek számított a belgyógyászat terén, s mint személyesen mesélte nekem (természetesen az ebédlőasztalnál), Bulgária első számú klinikusa, dr. Mollov önkéntes asszisztenseként kezdte pályafutását, fizetés nélkül, s a klinikán is lakott. Később a megyei kórház belgyógyászati osztályvezetője, Concsev professzor helyettese lett, majd az örökébe lépett. Dr. Sztefkovot a későbbiekben az új

megyei kórházban professzori címmel tüntették ki, s késő öregségéig dolgozott, számos hálás tanítványt hagyva maga után.

A második kitérőt dr. Cenkovnak kell szentelnem, aki akkor, mivel dr. Dacsev éppen külföldön dolgozott, a röntgenosztály ideiglenes vezetője volt. A hozzá hasonló orvosok a politikai hatalomnak köszönhették karrierjüket. Orvosi tudása vérszegény volt, s ha valakire, őrá illett a mondás, hogy „*nem volt gyerekszobája*”: viselkedése, modora és stílusa sok kívánnivalót hagyott maga után. Mindezt nehéz utólag korrigálni, noha külföldi (marokkói) munkája és a kongresszusokon való részvétel azért hatással volt rá. Az elmondottak szemléltetésére felidézek egy kis esetet. Az új megyei kórház építése és a röntgenberendezés megtervezése kapcsán dr. Cenkov, én és még néhány kolléga ellátogattunk a Plovdivban tartott nemzetközi árumintavásárra. Úgy emlékszem, németül csak én beszéltem, a többiek franciául tudtak úgy-ahogy. A Siemens kereskedelmi képviselőit kerestük fel – ez volt az első alkalom, hogy a másik, kapitalista világból jött emberekkel találkozhattam. A cég embere – harmincas, kifogástalan sötétkék öltönyt, fehér inget és divatos nyakkendőt viselő férfi – barátságosan beinvitált minket a stand belső terébe, s földimogyoróval és egy-egy pohárka Metaxa konyakkal kínált (nem mellesleg akkor ittam ilyet először). Miután az üzleti megbeszéléssel végeztünk és megkaptuk a megfelelő prospektusokat, elköszöntünk, és ekkor vettem észre, hogy Cenkov a szájába sem vett semmit. Amikor vendéglátónk egy pillanatra hátat fordított, az egyik kolléga felkapta Cenkov poharát, és egy hajtásra kiitta. Miután kimentünk és magunk maradtunk, megkérdeztük Cenkovot, miért nem ivott, s ő azt felelte: „*ezeknél a nyugatnémeteknél nem lehet tudni*”. 1964-et írtunk – minden további kommentár felesleges. Később aztán Cenkov, miután visszajött Marokkóból, Opel Rekord kocsit vásárolt, és feltételezem, hogy nemcsak Metaxát, hanem drága francia konyakokat is ivott. Ekkor azonban még nem jutott ennyire a fejlődésben.

E kitérők után végre lássuk a történetet. Dr. Sztefkov egy csúnya, valószínűleg köhögéssel járó meghülés után megröntgeneztette a mellkasát. Dr. Cenkov megnézte a képet, s mivel durva tüdő rajzolatot látott a bal tüdőalagnál, rávette, hogy csináljanak a területről kiegészítő tomográfiát. A tomográfiás felvételeken legnagyobb meglepetésükre nagy kiterjedésű, kerek árnyékot láttak, melynek fekvése a rekeszizom kupolája irányában nem volt világos. Dr. Cenkov tumorra vagy echinococcusra gya-

nakodott, és mindenki a legnagyobb zavarban volt, természetesen dr. Sztefkovot is beleértve. Ő azonban az én véleményemet is hallani akarta a leletről, s ezért elküldött értem. Az árnyék mérete alapján kizártnak tartottam, hogy patológiás jellegű elváltozásról legyen szó, ezért megkérdeztem dr. Sztefkovot, mit reggelizett. Azt felelte, fél liter tejet ivott, nem sokkal a felvétel készülte előtt. Azonnal világossá vált számomra, hogy hanyattfekvő helyzetben a gyomor fornix kerül legalulra, ezért oda áramlott a megivott tej, és így jelent meg nagy, kerek, homogén árnyék-ként a tüdő képén. Mindezt nem titkolt diadallal elmagyaráztam a kollégáknak. Dr. Sztefkov örömtől felragyogó arccal felkelt a székéről, vállon veregette dr. Cenkovot, s közben így szólt: „*eh, Cenkov, Cenkov*”, aztán elhagyta a szobát.

Másnap reggel a kórház udvarán összefutok dr. Sztefkovval. Látom, hogy ördögi, cinkos mosollyal néz rám, én is visszamosolygok, így, szavak nélkül köszönünk, remekül megértjük egymást. Tavasz van, szépen süt a nap, méhecskék zümmögnek a virágágyások felett, csodásan kezdődik a napom, buzog bennem a munkakedv, szeretem a hivatásomat, sikereim örömmel és büszkeséggel töltenek el és további erőfeszítésre ösztönöznek. Boldog vagyok!

Dr. Ivan Rumenov

Orvosi pályafutásom leggyümölcsözőbb – és talán legboldogabb – szakasza volt, amikor abban a kiváltságban részesültem, hogy együtt dolgozhattam dr. Ivan Rumenovval. Ez az időszak 1964-től 1976-ig tartott két megszakítással (1971-ben hat hónap, 1972 és '74 között húsz hónap), amikor Magyarországon tartózkodtam. Jórészt dr. Rumenovnak köszönhető, hogy kialakult bennem a klinikai gondolkodás, hogy specializációmban, a röntgenológiában elértem a klinikai szintet, hogy megtanultam személyes felelősséget vállalni a diagnózisért, és befolyásolni, eldönteni, sőt néha saját kezdeményezésemre ilyen vagy olyan irányban megváltoztatni a kigondolt kezelést, sebészeti beavatkozást. Akkoriban a röntgenorvos munkáját még nem támogatta az endoszkópos vizsgálat, az ultrahang vagy a komputertomográfia. A gyomor- vagy vastagbélröntgen határozta meg a sebészeti beavatkozást, különösen tumoros elváltozások diagnosztizálása esetén. S mindez elektronikus képerősítő nélkül – azaz jóval nagyobb sugárterhelés mellett sokkal rosszabb minőségű képet kaptunk, s ráadásul teljes elsötétítésre volt szükség. E

körülmények az említett vizsgálatok elvégzését igen megnehezítették. Nagyfokú precizításra volt szükség a kompressziós vizsgálatoknál; rá kellett érezni, mikor készítsük el a célképet, el kellett kapni a pillanatot, amikor a vizsgált szerv az optimális pozícióban van, hogy a leleten világosan látsszon. Olyan volt ez, mintha mozgó célpontra lőnénk, melyet előtte még észre is kell vennünk, fel kell fedoznünk. Talán éppen ezek a nehézségek, melyeket nem mindenki egyformán küzdött le, ébresztettek bennem érdeklődést a vizsgálat iránt, s örömet és elégedettséget, ha sikeresen megoldottam egy diagnosztikai problémát. Ez pedig mentalitás, jellem kérdése. Itt nincs idő okoskodni, hosszas mérlegelés után dönteni; itt gyorsan, impulzíven kell cselekedni, valamiféle érzék segítségével, melyet megmagyarázni sem lehet. Vagy megvan az emberben, vagy nincs – így mondtam a kollégáknak, akik a tapasztalataimról faggattak. A röntgenoszkópiával ellentétben a röntgenfelvételek kiértékelésével nem kell és nem is szabad sietni. Ott a legapróbb elváltozásokat is gondosan meg kell keresni, a kétdimenziós képeken „*meg kell látni*” a láthatatlan harmadik dimenziót – a mélységet. S nem utolsósorban teret kell engedni a fantáziának is, abban az értelemben, hogy a leleten látottakból az egésze kell következtetnünk, ugyanúgy, ahogy például a régész néhány töredékből gyönyörű ógörög vázát rekonstruál. Az egész folyamat szilárd szaktudáson és hosszú évek tapasztalatán alapszik. Erre épül a pontos diagnózishoz szükséges intuíció, mely alkotó folyamat és mesterségbeli jártasság eredménye.

Minden fiatalember arról álmodozik, hogy valami olyan képességre tesz szert, amellyel kivívhatja környezetét, s különösen a gyengébb nem csodálatát és rajongását. A mi időnkben a legtöbb fiatal a sportban látta az effajta dicsőség elérésének lehetőségét, különösen a labdajátékokban (pl. kosárlabda, röplabda), melyek rendkívül népszerűek voltak és sok nézőt vonzottak. Ez a vágy tölem sem volt idegen, de sajnos sohasem kerültem olyan helyre, ahol egyáltalán megpróbálhattam volna valóra váltani ifjonti álmaimat. Az egyetemen aztán, bár még mindig irigykedtem a kollégákra, akik kitűntek a sportban, megértettem, hogy ez a dicsőség olcsó és főleg igen mulékony, s hogy tartós kiválóságot csak az érhet el, aki választott hivatásában, azon belül is specializációjában arat sikereket. A sport iránti vonzalom azonban szerencsére sohasem veszett ki belőlem, a sport lett az első számú hobbim nézőként és résztvevőként egyaránt. Azt pedig, hogy a számtalan orvosi specializáció közül hogyan kö-

töttem ki a röntgenológia mellett, talán máshol elmesélem. Itt elég, ha annyit jegyzek meg, hogy közvetlenül doktorrá avatásom előtt választottam. Nem volt ez „korai házasság”, de már negyvenhárom éve tart, és azt hiszem, egyik „fél” sem lehet elégedetlen.

Sorsom 1964 elején hozott össze dr. Rumenovval, amikor új onkológiai osztály nyílt a megyei kórházban azzal a céllal, hogy átvegye a Szófia, Pernik és Kjusztendil megyében felfedezett onkológiai betegek nyilvántartásba vételét, gondozását és legnagyobb részt a komplex gyógyításukat is. A megyei főorvos, dr. Penev felajánlotta nekem az új onkológiai osztály röntgenológusi részleg vezetőpozícióját. Anélkül, hogy a részletek iránt érdeklődtem volna, azonnal igent mondtam, nem csupán azért, mert kicsit magasabb fizetéssel járt, hanem mert így lehetőségem nyílt az önálló munkára. Ekkorra már megértettem, hogy bármilyen sikereket érek el a szakterületemen, a megyei kórház röntgenosztályának vezetését sohasem fogják rábízni. A magamfajta számára ezt a kommunista rezsim írott és íratlan törvényei teljességgel lehetetlenné tették.

Január elején került sor első találkozásomra jövődő felettesemmel, dr. Rumenovval. Már azelőtt is sokat hallottam róla: a híres sebészprofesszor, dr. Tomov egyik legígéretesebb tanársegédje volt, az 1949–50-es orvosi egyetemi tisztogatások után elbocsátották és Burgaszba küldték sebészeti osztályvezetőnek. Ott elért sikereinek köszönhetően aztán kinevezték az újonnan megnyílt II. Városi Kórház sebészeti osztályának élére, de kiesett dr. Kondova kegyeiből, és áthelyezték a „Pirogovba”.

Első találkozásunk nagyon rövid volt, és váratlan konfliktussal végződött, melyben én húztam a rövidebbet. Dr. Rumenov ellentmondást nem tűrő hangon közölte, hogy tőlem kizárólag röntgenterápiás tevékenységet vár, a röntgendiagnosztika a kórház röntgenosztályának feladata. Hirtelen minden reményem szertefoszlott. Kétségbeesítő helyzetbe kerültem, mert a sugárkezelés sohasem vonzott különösebben. Úgy jártam, mint az ember a közmondásban, aki elgyötört tekintettel felnéz az égre, és így szól: „*Uram, én kértem hibásan, vagy Te értettél félre?*”.

Egy hónapos egyéni képzés következett az Onkológiai Tudományos-Kutató Intézetben (NIOI), ahol 1961–62-ben már dolgoztam egy évig, de a röntgendiagnosztikai osztályon, ezúttal pedig sugárkezelési gyakorlaton kellett részt vennem. Emellett nekünk, akiket a megyei kórház leendő onkológiai osztályára neveztek ki, szervezeti kérdésekről is tartottak előadásokat. Amikor mindnyájan összegyűltünk az intézet könyvtárában, ti-

tokban megfigyeltem dr. Rumenov arcát. Élénk szeme volt és rendkívül gyors, ideges mimikája, de egyúttal minden pillanatot kihasználta a pihenésre. Ilyenkor becsukta a szemét, s szinte olyan volt, mintha aludna. Abban az időben még nem ismerték az „*aktív relaxáció*” módjait. Dr. Rumenov feltehetőleg maga „*fedezte fel*” a két sebészeti beavatkozás közti pihenésnek ezt a módját, hogy a következő műtéig száz százalékgig visszanyerje megszokott energiáját, gyorsaságát és határozottságát.

Jól emlékszem az esetre, amikor „*megettört a jég*” kettőnk között. A könyvtárban ültünk, Rumenov egy német nyelvű tudományos kiadványt olvasott, és fennakadt az „*Apfelsine*” szón, mely a cikkben leírt patológiai leletben nagy jelentőséggel bírt. Megkérdezte, tudom-e, mi az az „*Apfelsine*”. Megmondtam, hogy narancsot jelent. Erre ő azt mondta, a narancs németül „*Orange*”. Persze, válaszoltam, de az „*Apfelsine*” is ugyanazt jelenti. Dr. Rumenov meglepetten annyit mondott, nem tudta, hogy másik szó is van rá, de láttam az arcán, hogy elismeréssel adózik némettudásomnak. Meg kell említenem, hogy dr. Rumenov poliglott volt: szóban és írásban egyaránt jól tudott németül, franciául és angolul, és sok hibával ugyan, de oroszul is beszélt.

Ez a nyelvismeret későbbi utazásai során jól „*kamatozott*”. Járt Angliában, Németországban, Franciaországban, Spanyolországban, a Szovjetunióban, Egyiptomban, az Egyesült Államokban és Közép-Európa országaiban. Ezek az utak mindig sebészeti klinikák meglátogatásához, neves sebészekkel való találkozáshoz, konferenciákhoz kapcsolódtak, és jövedelme legnagyobb részét elvitték. Igaz viszont, hogy dr. Rumenov gyakran kapott pénzes borítékot megoperált pácienseitől, amiért számolnia kellett nem egy kolléga irigységével és rosszindulatával. Ez volt az ő Achilles-sarka.

Miután elkészült a felújítás, és bizonyos, már meglévő osztályok át-helyezésre kerültek, az újonnan létrehozott onkológiai osztály a megyei kórház egyik épületében kapott helyet, és tavasszal már megkezdte a betegek fogadását. Szerencsémre a sebészeti részlegről hozzám küldtek röntgenre egy középkorú férfit, akin hónapokkal azelőtt Billroth II. típusú gyomorrezekciót hajtott végre nyombélfekély miatt, s most, mivel a szűkület és dilatáció nyilvánvaló jeleit mutatta, felmerült a gyanú, hogy gyomra megmaradt része elrákosodott. Az általam elvégzett alapos vizsgálat kimutatta, hogy a csonkolt gyomor szűkületét az anasztomizált vékonybél kacsai által okozott kompresszió idézi elő, s így a tumor való-

színűtlen. Ez a beteg volt az első, akit az új osztályon megoperáltak, s a műtét során kiderült, hogy semmiféle tumor nincs a gyomrában, csupán az éhbél kacsai tekeredtek össze.

Dr. Rumenov korrigálta a korábbi operáció hibáját, a funkcionálisan előnyösebb Billroth I. típusú rezekcióval helyreállította a gyomor-bél traktust. Ezután még néhány, legnagyobb részt a gyomor-bél traktust érintő beavatkozás következett, melyeknél én végeztem a röntgenvizsgálatot, s a műtét minden esetben igazolta diagnózisomat. Így rövid idő elteltével nem csupán nem volt szükségem külön engedélyre, hogy röntgendiagnosztikával foglalkozhassam, hanem e tevékenységem egyenesen nélkülözhetetlenné vált. Röntgenológusi tekintélyem döntő jelentőségre tett szert – a véleményem kikérése nélkül nem is végeztek sebészi beavatkozást. Természetesen lelkiismeretesen végeztem eredeti feladatomat, a sugárkezelést is. Én írtam elő és ellenőriztem a 180 KV-os Multivolt géppel végzett mély röntgenterápiát, melyet elsősorban az emlőrákos betegek posztoperatív kezelésénél alkalmaztunk. Szintén rám bízta a gyulladásos és degeneratív megbetegedések sugárkezelését is, és összességében, mivel tartottam magam ahhoz a szabályhoz, hogy a lehető legkisebb sugárdózist kell alkalmazni, itt is sikereim voltak, s a sugárterápia már nem jelentett terhet számomra.

A közös munka során dr. Rumenov és köztem kölcsönös szimpátia, bizalom és tisztelet alakult ki, mely később őszinte és tartós barátsággá fejlődött. Nem vagyok pszichológus, nem állítom, hogy teljesen kiismerem dr. Rumenov természetét, melyen legtöbb ismerőse nem tudott kiigazodni. Egyes megnyilvánulásai előtt sokan értetlenül álltak. Én mindenekelőtt csodáltam határozottságáért, energiájáért, orvosi tudásáért, a könnyedségért, mellyel a legnehezebb diagnosztikai eseteket elemezte, határtalan ambícióiért imádott sebészi hivatásában, s amiért végtelen áldozatkészséggel és szorgalommal igyekezett segíteni a betegeken. Ellenlábasai azt állították, összeférhetetlen természet, de véleményem szerint ennek az volt az oka, hogy amikor megbeszéltük az eseteket, mindig mélyen meg volt győződve az igazáról, s nem volt türelme kivárni, hogyan alakul a beteg állapota az idő múlásával. Sebészként hozzászólt, hogy gyorsan, szinte valami belső ösztöntől vagy meggyőződéstől hajtva cselekedjen. Ez sajnos a mindennapi életben is jellemző volt rá. Nem volt hajlandó objektíven mérlegelni a másik fél véleményét, érveit, s ez természetesen konfliktusokhoz vezetett. Sokszor indulatosan, sőt néha a

helyzethez nem illő erőszakossággal reagált, például tudományos konferenciákon vagy megbeszéléseken. Ilyenkor, ha én is ott voltam, az asztal alatt lábon rúgtam. Sohasem sértődött meg érte, hanem megköszönte, és bocsánatot kért, hogy megint elragadtatta magát.

Számtalan történelmi példa igazolja, hogy az alacsony férfiak egész életükben szenvednek természetük miatt, s ezért jóval becsvágyóbbak, újra és újra bizonyítani akarják mindenkinek, elsősorban önmaguknak, hogy kicsiségük ellenére képesek kiemelkedő teljesítményre. Ez azzal kezdődik, hogy sokkal többet adnak a külsejükre, az öltözködésükre, beszédmódjuk és viselkedésük pedig a manírosság határát súrolja. S ami a legfontosabb: semmi fáradságot nem sajnálnak, hogy fejjel a többiek fölé magasodjanak, s így kényszerítsék az „*élet magas oldalán*” élőket, hogy alacsony természetük ellenére felfigyeljenek rájuk. Azt hiszem, mindez dr. Rumenovra is érvényes volt. Szerencsésen választotta meg a hivatását, s különösen a specializációját, a sebészetet. Utóbbi élete célja és értelme lett, az oltár, melyre bármilyen áldozatot hajlandó volt felhelyezni. Ezért cserébe nem kívánt mást, mint általános elismerést és tiszteletet – azt a tiszteletet, amely egy istenség főpapjának kijár. De, mint minden alacsony férfinak, neki is szüksége volt sikerekre az élet más területein is. Csakhogy például sízőnek vagy sofőrnek már nem volt olyan kiváló, mint orvosnak és sebésznek, és ennek sajnos éppen ő maga nem volt tudatában. Túlértékelté képességeit, s ennek az eredménye volt többek között az a súlyos síbaleset, amelyben eltört a lábszára. Hosszú évekig a hegyimentő szolgálat legaktívabb tagja volt, rendszeresen vállalt téli ügyeletet, nyáron pedig hosszú kirándulásokat tett. Sokszor meglepődtem merészségén, mely nem állt arányban kezdetleges sítechnikájával. Azt hiszem, itt is az a kielégíthetetlen becsvágy hajtotta, hogy mindenáron, mindenben, mindenki előtt bebizonyítsa kiválóságát.

Ugyanebből az okból volt szokása „*fogadalmat*” tenni, hogy elvégez valami különösen nehéz feladatot, s nem teljesítés esetére olyan súlyos szankciókat helyezett kilátásba maga számára, hogy meg se fordulhasson a fejében, hogy eláll a vállalt kötelezettségtől.

Íme néhány példa. Valamelyik télen, úgy emlékszem, 1966-ban dr. Rumenov lesiklás közben elesett, és eltörte a lábszárát. A lábát sínbe kellett tenni, utána pedig gipszcsizmát kapott. Ekkor már ötvenhárom éves volt, de minden normára és szabályra fittyet hányva a balesete után kijelentette, egy hónap múlva már a műtőasztalnál fog állni. Máig emlék-

szem, ahogy a harmincadik napon a begipszelt lábával megjelent a műtőben, ahol már minden elő volt készítve, s nem hiányoztak a tanúnak meghívott kollégák sem. Az operációt sikeresen el is végezte, de a lába megdagadt, s ha emlékezetem nem csal, le kellett vágni a gipszet. További egy hónapig tartott, mire annyira felépült, hogy visszatérhetett a munkájához. Még két szemléletes példa jut eszembe. Reggelente munka előtt, hat-hét óra körül néhányan a megyei kórház orvosai közül úszni jártunk a Testnevelési Palota uszodájába. A belépőkártyánk érvényesítéséhez orvosi vizsgálaton kellett átesnünk, ahol főleg arra voltak kíváncsiak, hogy nincs-e gomba (epidermofítia) a lábujjunk között. Dr. Rumenov, anélkül, hogy okát adta volna, megkért, hogy menjek el helyette a vizsgálatra. Ezt a „kis csalást” nem volt nehéz nyélbe ütni, s amikor átadtam neki az érvényesített belépőkártyát, bizalmasan közölte velem, hogy azért ódzkodik a vizsgálatról, mert nem akarja elmagyarázni, miért van leoperálva mindkét kislábujja.

A magyarázat a következő: amikor Vanyo bátya (így szólították dr. Rumenovot legközelebbi fiatalabb kollégái) Burgaszban volt sebészeti osztályvezető, sürgősségi esetként behoztak egy határórtisztet, aki gépisztolyból hét golyót kapott a hasába. Dr. Rumenov, akit valami ünnepegről hívtak el hozzá, divatos és elegáns, de meglehetősen szűk cipőt viselt, s a nagy sietségben nem vette le, csak védőfóliát húzott rá. A műtét hosszú és fárasztó volt, sok helyen össze kellett varrni a vékonybeleket, s dr. Rumenov lába a szűk cipőben egyre jobban fájt. A sebesült tiszt sok vért veszített, s így kilátásai nem voltak a legjobbak. A szüntelen fájdalomtól elkínzott Vanyo bátya egyszer csak mindenki füle hallatára megfogadta, hogy ha a beteg életben marad, a saját kezével operálja le mindkét kislábujját. Az asszisztensek és a műtős nővér azt hitték, viccel, mire a legkomolyabban megismételte a fogadalmat. Egy héttel később a sebesült tisztet egészségesen bocsátották el a kórházból, s a műtős nővér tréfásan emlékeztette Vanyo bátyát az ígéretére. S itt következett a döbbenet: dr. Rumenov valóban amputálta a kislábujjait!

Hozzá kell tennem azonban, hogy nem ez volt az első eset, hogy bolgár orvos saját testén hajtott végre operációt. Első- vagy másodéves orvostanhallgató koromban sokat beszéltek dr. Guncsev különös esetéről. Valamelyik sebészeti klinika tanársegédje volt, és teljesen egyedül, tükör segítségével kivette a saját appendixét. Én személyesen sohasem találkoztam vele. Később engedélyt kapott, hogy tudományosan megvizsgál-

ja a Sztrandsza-hegység paráztáncosainak lábát, s ezt kihasználva átszökött Törökországba, ahol sebészprofesszor lett belőle.

Dr. Rumenov e téren sem hagyhatta, hogy bárki megelőzze, s ezért néhány évvel később – nem tudom pontosan milyen objektív vagy szubjektív indokból –, szintén Burgaszban ő is kivette a saját appendixét. Ez még azelőtt történt, hogy amputálta a kislábujjait.

Apropó, műtő! Ez volt a szentély, ahol dr. Rumenov titokzatos istennek, a sebészetnek áldozott. Ennek az istennek tett fogadalmat, hogy önzetlenül szolgálja, amíg csak képes szikét tartani a kezében. Ezért minden időben és minden körülmények között készen kellett állnia, és készen is állt, hogy operáljon. Nem engedhette meg magának a luxust, hogy egy-két pohárnál többet igyon, telefonon pedig – úgy az otthonin, mint a munkahelyin – tömör, távirati stílusban beszélt, néhány percnél sohasem hosszabban, nehogy foglalt legyen a vonal.

A műtőben volt igazán elemében. Csodálatos képességgel vetette latba minden energiáját, minden szellemi és fizikai adottságát és páratlan sebési technikájának teljes fegyvertárát, váratlan megoldásokkal, szilárd szaktudáson és tapasztalaton alapuló improvizációval kombinálva. S mindezt olyan légkörben, hogy a jelenlévők úgy érezték, előadást látnak, melynek főhőse az alkotás lázában ég, művészetével büvkörébe vonja közönségét, és emelkedett hangulatot teremt. S mikor a nézők lelkében elült a vihar, és lecsillapodtak a kedélyek, akkor következett a darab végső szakasza. Dr. Rumenov nyíltan ünnepelte sikerét, meghozzá valóban művészhez illő módon. Esetekről kezdett mesélni a praxisából, olyan élvezetesen, akár egy hivatásos mesemondó. Ironikusan, sőt gúnyosan beszélt róluk, így állva bosszút az átélt igazságtalanságokért, de egyúttal olyan érzékletesen és kifejezően, hogy elragadtatással hallgattuk, és a végén legszívesebben lelkesen megtapsoltuk volna az előadást és rendező-főszereplőjét. Ő pedig ott állt a műtő közepén, arca, melyről már lekerült a maszk, diadalt sugárzott, ragyogó szemei pedig mintha ezt mondták volna: „*Íme, itt vagyok! Ámuljatok! Ez vagyok én!*”.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az operáció után csökkent az érdeklődése a beteg iránt. Épp ellenkezőleg: ekkor kezdődött számára a küzdelem második, kevésbé látványos, de néha sokkal nehezebb szakasza. S dr. Rumenov itt sem sajnálta a fáradságot: minden este személyesen ellenőrizte a frissen műtött betegek állapotát, még akkor is, ha más elfoglaltsága volt valahol a városban. Ezzel kapcsolatban is emlékszem

egy esetre. Operában voltunk Lenkével, valószínűleg nem sokkal 1971 márciusi házasságkötésünk után. A Pikk dámát adták elő, és jegyünk az első erkély első sorába szült. A földszinten oldalt megpillantottam dr. Rumenovot a feleségével. Az első szünetben lesiettem, hogy megkeressem. Sikerült is ráakadnom, és megbeszéltük, hogy a következő, hosszabb szünetben a büfében találkozunk. Legnagyobb meglepetésünkre azonban nem találtuk ott, s Rumenova asszony a következő magyarázattal szolgált: „*a doktor hirtelen aggódni kezdett az egyik operált betege állapota miatt, és bement a kórházba megnézni*”. Mint ismeretes, a Pikk dáma meglehetősen hosszú, több mint három órás darab, s én egész idő alatt csak azt figyeltem, mikor jön vissza Vanyo bátyám, de már nem láttam aznap este, még az előadás után sem.

Közös munkánk első két évében még tartott az általános lelkesedés, s ez tudományos tevékenységben is megnyilvánult. Hazai, német és román folyóiratokban publikáltunk, és kongresszusokon tartottunk előadásokat. E munkából dr. Rumenovtól eltekintve minden kollégánál aktívabban kivettem a részem. Ennek révén még közelebb kerültünk egymáshoz, de igazi barátságunk akkor kezdődött, amikor változatos, minden műveltségre igényt tartó embert érdeklő témákról kezdtünk beszélgetni, és kiderült, hogy hasonló az ízlésünk és érdeklődésünk. Vanyo bátyámat például különösen érdekelte Rodin szobrászata és Mozart zenéje. Elkezdtünk német nyelvű könyveket cserélni – emlékszem, ekkor kaptam kölcsön Fallada *Der eiserne Gustav* című híres művét és az ismert mellkas sebész, Sauerbruch önéletrajzi regényét. Az efféle könyvekhez akkoriban igen nehéz volt hozzájutni, és nem is tudom, milyen úton-módon kerültek a kezünkbe. Dr. Rumenovnak lehetősége nyílt elolvasni Szolzsenyicin néhány könyvét is, valószínűleg angolul, és sokat mesélt nekem róluk. Ezekre a beszélgetésekre rendszerint akkor került sor, amikor együtt jártuk a megyéket, és onkológiai vonalon konferenciákat szerveztünk a kollégákkal együtt, ahol az onkológiai megbetegedések diagnosztikájáról és kezeléséről tartottunk előadásokat.

Noha az onkológiai osztály közösségének legnagyobb része – orvosok és nővérek egyaránt – nem titkolt elismeréssel és szeretettel viseltette magát dr. Rumenov iránt, főnökünknek megvoltak az irigyei és rosszakarói is. Idővel a verőfényes égbolton megjelentek az első viharfelhők. Különböző ürügyekkel elmozdítottak egyes orvosokat, köztük a nőgyógyászati részleg vezetőjét, dr. Berovot. Mások, mint a sebészeti részleg vezetője,

dr. Delev, önként távoztak. Dr. Rumenovot tisztességtelen úton befektítették, s amikor az 1969-es átszervezéskor az onkológiai osztályt Megyei Onkológiai Gondozóintézet néven önálló egészségügyi intézménnyé alakították, az irányításával nem őt bízták meg, csupán a sebészeti osztály vezetője lett. Így ért véget az onkológiai osztály történetének első, mondhatnám, „*felhőtlen*” szakasza, melyre nosztalgiával emlékszünk mindnyájan, akik annyira szerettük és tiszteltük mesterünket, dr. Ivan Rumenovot.

Tanulmányúton a Szovjetunióban

Amikor 1964-ben kineveztek az onkológiai osztály vezető röntgenológusává, lehetőségem nyílt valóra váltani egy álmomat – a külföldi tanulmányutat. Míg azok az orvosok, akik a BKP magas rangú tagjai voltak, európai országokat választottak (nem utolsósorban azért, hogy valutát takaríthassanak meg), én úgy véltem, számomra a legmegfelelőbb úticél a Szovjetunió, azon belül is Moszkva. Döntésemnek jó okai voltak. Orvostanhallgató koromtól fogva rendszeresen tanulmányoztam a szovjet szakirodalmat, mert ez volt az, ami leginkább kitöltötte az akkor még meglehetősen szegényes bolgár szakirodalom fehér foltjait. Később, mikor már röntgenológiával foglalkoztam, a szovjet szakirodalom volt az egyetlen forrás, melyből tájékozódhattam a legújabb eredményekről. Másrészt pedig 1961 júniusában húsznapos kiránduláson vettem részt a Szovjetunióban, melynek során ellátogattunk Kisinyovba, Kijevbe, Leningrádba és Moszkvába. Láthattam a híres képtárakat, múzeumokat, templomokat és emlékműveket, és már nagyon vágytam rá, hogy hosszabb időt is eltölthessek ezeken a helyeken. Ez a kirándulás annyira felkeltette érdeklődésemet az orosz nyelv és kultúra iránt, hogy miután 1961 őszén Szófiában kezdtem dolgozni, majdnem két évig jártam a Bolgár-Szovjet Társaság nyelvtanfolyamára a Klement Gottwald utca 4-be, nem messze Klement Gottwald utca 22. alatti otthonunktól.

Az onkológiai osztály röntgenrészlegének vezetőjeként az én feladatom volt az onkológiai betegek sugárkezelése. E betegek legnagyobb része emlőrákban szenvedett, s az ő esetükben Szahatcsiev-Sztratev-féle pre- és posztoperatív sugárterápia volt előírva, négy ún. tangenciális mezővel. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, csak annyit mondok, hogy az alsó és felső tangenciális mező súlyos sugárkárosodást okozott a besugárzás jobb oldali lokalizációja esetén a májban, bal oldali lokalizá-

ciója esetén a szívben. A módszer azonban, miután legélesebb bírálóit, az Onkológiai Intézet két munkatársát, Veszelin Mihajlov professzort és dr. Burilkovot kényszernyugdíjazták, kizárólagos és megkérdőjelezhetetlen érvényre tett szert a teljes egészségügyi hálózatban. Én világosan láttam, hogy nem helyes káros sugárzásnak alávetni a betegeket, de a kérdés az volt, hogyan juttathatom érvényre álláspontomat az Intézettel szemben. A szerencse segítségemre sietett: kezembe került egy tudományos munka, mely az emlőrák sugárkezelésének a moszkvai Herzen Tudományos Onkológiai Intézet által alkalmazott módszerét írta le. Azonnal írtam a szerzőnek, aki egyben az intézet vezető sugárterapeutája volt (nő volt, de a nevére már nem emlékszem), melyben kérvényeztem, hogy fogadjanak egyéni képzésre. Néhány hónap múlva meg is kaptam a választ. Azt írták, nincs ellenvetésük, de a dolgot a Szovjetunió és Bulgária egészségügyi minisztériuma között érvényben lévő megállapodások keretei között kell intézni. Ezzel a levéllel, valamint a megyei kórház igazgató főorvosa és a megyei főorvos, dr. Penev ajánlásával kérelmet adtam be a minisztériumba, melyben külön hangsúlyoztam, hogy a háromhónapos képzésen saját költségemre kívánok részt venni. Tudtam ugyanis, hogy szűkös a keret, s ha államköltségen akarnék kiutazni, szinte semmi esély sem lenne, hogy beleegyezzenek. 1964 szeptemberében nyújtottam be a kérelmet, s közölték, hogy arra az évre már kimerült a keret, de jövő ősszel mindenképpen mehetek. Addig is a kezemben volt az indok, hogy miért nem a NIOI, hanem a moszkvai Onkológiai Intézet sugárterápiás módszerét használom. Akkoriban egyszerűen lehetetlen volt bármit is elutasítani vagy kritizálni, amit a Szovjetunióban csináltak. S hogy nem a levegőbe beszélek, bizonyítja, hogy miután visszatértem a tanulmányútról, és a NIOI ellenőrizte sugárterapeutai munkámat, a kiküldött ellenőr, dr. G. tudományos főmunkatárs különösebb megjegyzés nélkül tudomásul vette, hogy az emlőrák sugárkezelését nem négy, hanem csupán két oldalsó tangenciális mezővel végzem, a moszkvai intézet módszere szerint. Zárójelben jegyzem meg, hogy hat éven keresztül kémélő dózissokkal végeztem a besugárzást, és hosszú távon sokkal jobb eredményeket értem el, mint a Szahatcsiev-Sztratev módszer használói. Erre visszaemlékezve ma is elégedettség tölt el, hogy betartottam a hippokratészi esküt: ne árts (*„nil nocere”*) a betegeknél!

Ami a röntgendiagnosztikát illeti, mely tulajdonképpen leginkább érdekelt, ekkorra már nem csupán komoly elméleti tudásra tettem szert,

hanem Lindenbratennek a pneumoperitoneum hasi szervek diagnosztikájában való használatáról írt monográfiája alapján ezt a módszert is sikeresen bevezettem: a légmellkezeléshez használt felszerelés segítségével szén-dioxidot vezettem a hasba. A gyomor vizsgálatához pedig parietográfiát alkalmaztam – ezt az eljárást akkoriban nagyon ígéretesnek tartották a gyomordaganatok röntgendiagnosztikájában.

Mint már említettem, Moszkvát, s különösen a metróval való közlekedést már ismertem valamennyire, mert az 1961-es kirándulás során öt napot töltöttünk ott. Egyedül a hírhedt orosz téltől tartottam egy kicsit, mivel a tanulmányutat a téli hónapokra tervezték. Amikor szeptember végén megkaptam az értesítést a minisztériumtól, hogy október 18-án háromhónapos tanulmányútra kell indulnom a moszkvai Herzen Tudományos Onkológiai Intézetbe, örömöm határtalan volt. Nagyon csábított, hogy ez mostantól benne lesz az életrajzomban, és bizonyos fokig ellensúlyozni fogja a származásom jelentette hátrányt. Emellett sokat tanulok a legnevesebb szovjet szaktektintélyektől, s ez emeli majd saját röntgenológusi tekintélyemet és önérzetemet is. S nem utolsósorban vonzott az új és ismeretlen, az idegen ország, és a fiatalokra jellemző kalandvágy sem hiányzott belőlem, hiszen még csak harminchat éves voltam.

A szükséges összeg előteremtése körül volt némi nehézségem, mert a három hónapra nem adták ki előre a fizetésemet. Apám adta kölcsön a pénzt, és felhatalmazással ő kapta meg a fizetésemet. Ha jól emlékszem, ötszáz rubel kellett, ami körülbelül hatszáz levának felelt meg. Ezenkívül még meg kellett vennem a vonatjegyet Szófiától Moszkváig és Leningrádig és vissza, s a fizetésem akkor nagyjából százötven leva volt. Száz leva hiányzott, ezt úgy sikerült kipótolni, hogy a kollégák pénzt adtak nekem, hogy hozzak nekik porszívót és karórát. Úgy számítottam, százszázötven levába kerül majd a szállás, és körülbelül ugyanannyiba az étkezés, a közlekedés és egyébek.

Végül október 18-án délelőtt felszálltam a moszkvai vonatra. Itt néhány szóban ki kell térnem a szovjet vonatokra. Lényegében minden kocsijuk „*hálókosci*” volt, négyszemélyes fülkékkel két-két alsó és felső hálóhellyel. Akkor járt jobban az ember, ha felső helyet választott, mert akkor nappal is zavartalanul feketett, míg a lenti helyre néha más utasok is leültek. Az út Moszkváig két és fél napig tartott, s így nincs mit csodálkozni rajta, hogy az utasok tréningruhára vagy pizsamára vetkőztek, és így is mentek ki sétálni a peronra a közbeeső megállóknban. Utóbbiak

különben viszonylag ritkák voltak, többórás út választotta el őket egymástól. Különösen érdekes volt, ahogy a román-szovjet határon kicserélték a kocsik tengelyeit és kerekeit. Mint ismeretes, az orosz vonalakon szélesebb a nyomtáv, mint Európa más részeiben, s ezért a kocsik is szélesebbek és kényelmesebbek. Ezenkívül akkoriban minden kocsiban volt kalauzfülke, ahol hatalmas szamovár állt, és öt kopejkáért lehetett venni egy bögre teát és hozzá egy kockacukrot külön csomagolva. Akit a napi néhány bögre tea nem elégített ki, átment az étkezőkocsiba, nem is annyira az étel, mint inkább a vodka kedvéért. Így a külföldi utas már a vonaton bepillantást nyerhetett abba, hogyan vélekedik az orosz ember a korról, a hatalmas távolságokról, az eleve elrendeltségről, a mindennapos problémák jelentéktelenségéről (melyet jellegzetes szavuk járása is kifejezett: „*nicsevo*”, azaz „*sebaj*”). Hogy ez most is így van-e, különösen a nagyobb városokban, nem tudom, de nem hiszem. Szeretnék viszont kitérni egy másik jelenségre, mely rendkívül jellemző volt a kommunizmus időszakára: a szovjet rádióbemondók mélységesen patetikus hangnemére. Már az állomásokon is ez a diadalmas orosz beszéd áradt a számos hangosbemondóból, s hirdette a kommunizmus mindent legyőző hatalmát. S nem csupán ún. ideológiai témákban! Még az időjárásjelentésben is nem titkolt pátoosszal és büszkeséggel ejtették ki a Szovjetunió különböző területeinek nevét. A külföldi eleinte megdöbben e stílus hallatán, de aztán lassan hozzászokik a kommunista propaganda e formájához, melynek gyökerei talán a cári Oroszországba nyúlnak vissza. Az átlagemberre lenyűgöző hatással vannak az ország méretei. Itt minden hatalmas – távolságok, népesség, hegyek, folyók, tavak. Ezért mindennek, ami a múltban, s még inkább manapság itt épül, szintén, „*balsojénak*”, óriásinak és lenyűgözőnek kell lennie. S nem utolsósorban: ezt a hatalmas országot egykor a szinte istenként tisztelt cár kormányozta, most pedig a kommunista párt és első titkára, aki Istentől és a vallástól megszabadulva maga vált a „*mindenség urává*”.

Három hónapot töltöttem ebben a hatalmas országban egyedül, anélkül, hogy az otthoniakkal bármiféle kapcsolatot tarthattam volna. Kétágyas hotelszobám volt a Jaroszlavszkaja szállóban. A vonatkozó előírások szerint szobatársam csakis bolgár állampolgár lehetett, ilyen pedig a három hónap alatt csak három-négy akadt, s mind csupán néhány napig maradt. A vezetékes rádiót, később pedig a Szelga tranzisztoros rádiót, melyet nagy szerencsével sikerült beszereznem (hiánycikk volt) állandó-

an bekapcsolva tartottam, egyrészt, hogy tájékozódhassam, másrészt – s ez volt a fontosabb – hogy fejlesszem orosz tudásomat. Közben kezembben volt az orosz-bolgár szótár, s minden este lefekvés előtt néhány órát tanultam. Komoly előrehaladást tettem, végül már képes voltam megkülönböztetni az ún. moszkvai zsargont is. Mindezt nagy élvezettel csináltam, s szépen lassan megszabadultam a nyelvi korláttól. Egyre bátrabban beszéltem, s végül eljutottam a nyelvtudásnak arra a szintjére, hogy már oroszul gondolkodtam. A nyelvi gátlást így leküzdve minden lehetőséget megragadtam, hogy oroszokkal beszélgethessek, nem csupán az onkológiai intézetben, a szállóban és az éttermekben, hanem bárhol, ahol alkalm nyílt rá. Meg kellett azonban állapítanom, hogy az intézetben jóformán lehetetlen barátkozni, változatos témákról őszintén társalogni. Viszonyom a kollégákkal végig udvarias-hivatalos maradt, beszélgetéseink szigorúan szakmai témákra korlátozódtak, minden különösebb megjegyzés és kommentár nélkül. Noha bizonyos kölcsönös szimpátia kialakult közöttünk, szemmel láthatóan felülkerekedett az ismeretlen külföldivel szembeni bizalmatlanság és félelem. Nem csoda hát, hogy senki sem hívtott vendégségbe vagy színházba, sőt még csak nem is érdeklődtek, mit csinálók a szabadidőmben. Amikor azonban megfáztam, és nem mentem be az intézetbe, rögtön felhívták a szállodát, és nagyon megkönnyebbülték, amikor megtudták, hogy csak egy kicsit beteg vagyok, nem pedig eltűntem valamerre. Nyilvánvaló, hogy megfigyelés alatt álltam. Ezt megkönnyítette az a körülmény, hogy a szállodák minden emeletén volt egy asztal a folyosón, melynél éjjel-nappal ügyeletes ült, s a szobakulcsokat nála kellett átvenni és leadni. A szobák ajtaja pedig alul tíz centivel rövidebb volt, hogy könnyebben ki lehessen hallgatni a vendégek beszélgetését.

Az intézetekben és kórházakban tett látogatásaim is a minisztériummal való előzetes egyeztetés alapján történtek, ahol a napot és az órát is meghatározták. Amikor pedig Leningrádba utaztam, hiába volt érvényes jegyem, a minisztérium külön engedélyét is ki kellett kérnem. Egyszer megpróbáltam kérni egy igazolást az onkológiai intézettől, hogy röntgenológusként, az ionizáló sugárzás terén dolgozom. Legnagyobb meglepetésemre azt mondták, semmiféle dokumentumot nem adhatnak ki nekem; majd hazatérésem után hivatalosan elküldik a bolgár egészségügy-minisztériumnak a szovjetunióbeli tartózkodásomról szóló igazolást. Erről eszembe jutott Sztálin híres mondása: „*az ellenőrzés a bizalom magasabb formája*”. Micsoda cinizmus és abszurdum!

Szerencsére Moszkvának híres színházai voltak kiváló színészekkel, és számos orosz klasszikus volt műsoron. Minden héten legalább egyszer-kétszer voltam színházban. Különösen Csehov darabjai érintettek meg: hőseik csüggedt kilátástalansága rám is átragadt, olyannyira, hogy csupán hazatérésem után egy-két hónappal tudtam szabadulni lelki-érzelmi hatásuk alól. Soha máskor nem éltem át ehhez hasonlót.

Ami a képzőművészetet illeti, a legnagyobb hatást a moszkvai Tretyakov Galéria és Puskin Múzeum, valamint a leningrádi Ermitázs meglátogatása tette rám. Még Bulgáriában elolvastam a Repinről és Saljapinról szóló életrajzi regényeket, s így sokat tudtam a korról, melyben éltek. Mivel a Tretyakov Galériát a realista iskola uralja, láthatóan ez a stílus hagyta a legmélyebb nyomokat. Engem is ez érdekelt a legjobban. Az Ermitázsban és a Puskin Múzeumban láttam az impresszionisták leghíresebb képviselőinek képeit is, de ízlésem még nem volt annyira érett, hogy megértsem és megszeressem őket. Be kell vallanom, csak lassú, évtizedes fejlődés eredményeképpen jutottam el odáig, hogy az impresszionizmus rabul ejt és megbabonáz.

1965 novemberében és decemberében Moszkvában nagyon hideg volt. Sohasem felejttem el, hogy amikor Szófiában felszálltam a vonatra, 18 fok volt, amikor pedig a harmadik napon Moszkvában a Kijevi pályaudvaron leszálltam, -7. Azért emlékszem ilyen pontosan, mert amikor a fűtött kocsiból kilépve belélegeztem a hideg moszkvai levegőt, a váratlan hőmérséklet-különbségtől éles fájdalom hasított a mellembé. Ott-tartózkodásom alatt a hőmérséklet végig nagyjából -7 és -15 fok között mozgott, de egyszer, amikor januárban a Kreml Színházba mentem, -27 fok volt. A helyiek hozzászórtak a hideghez, s férfiak és nők egyaránt különböző szőrmeusánkákat viseltek. Mindenki több réteg ruhát hordott, még a metrón is, a színházakban pedig a Krasznaja Moszkva parfüm illata terjengett, ami kellemes volt, csak éppen majdnem minden nő ezt használta, s így mind az öltözködést, mind az illatszerhasználatot némi egyformaság jellemezte. Máskülönben a nők sokat adtak a szépségre, nagy gonddal festették ki magukat, különösen a szemük környékét, és igyekeztek csinosan öltözködni. Érdekes volt megfigyelni átalakulásukat a színház ruhatáránál. Ahogy karcsú, vonzó alakjuk előkerült a vastag télikabát és ormótlan csizma alól, mintha lepke bújt volna ki a bábóbból. Emellett az orosz nők elég közvetlenek, nem véletlen, hogy sokkal könnyebben ismerkedtem meg velük, mint a férfiakkal. Egy példa: egy va-

sárnap délután úgy döntöttem, megnézem a Borogyinói csata című panorámaképet. Balszerencsémre a kasszánál azt mondták, elfogytak a jegyek, de a bejáratnál egy legnagyobb részét lányokból álló csoport várakozott a belépésre. Meghívtak, hogy csatlakozzam hozzájuk. Így is tettem, de a jegyellenőrzésnél valaki, valószínűleg a férfiak egyike, elárulta, hogy nem tartozom közéjük. Egy rendőr is odajött, és elég nyers hangon felszólított, hogy igazoljam magam. Bolgár útlevelém láttán aztán hirtelen roppant előzékeny lett, és közölte, hogy ha bemutatom a kasszánál, azonnal adnak jegyet. Így is történt, s ettől kezdve jegyvásárláskor sohasem mulasztottam el kihasználni a külföldi útlevél nyújtotta előnyt.

A program szerint december közepén két hetet Leningrádban kellett töltenem. Mint már említettem, mind az utazásomat, mind az ott-tartózkodásomat a minisztérium szervezte meg, s miután megérkeztem Leningrádba, még be kellett jelentkeznem a városi vagy megyei egészségügyi igazgatóságon. Az egyik legjobb hírű szállodában, a Moszkvai Pályaudvar közelében, a Nyevszkij sugárút elején található Oktobrszka-jában szállásoltak el. Egyágyas szobát kaptam fürdőkádás mosdóval, éjszakánként három rubelért. Moszkvában csak egy rubelt fizettem, és nem volt fürdőkád, csak meleg- és hidegvizes mosdókagyló.

Amikor 1961 júniusában ellátogattam Leningrádba, késő délután érkezünk meg, és a Szent Izsák Székesegyház mellett volt a szállásunk. Emlékszem, késő este kimentem sétálni, s a „*fehér éjszakában*” gyönyörködve nem messze ráakadtam Nagy Péter emlékművére, mögötte a Névával. S mintha csoda történt volna, hangosan szavalni kezdtem: „*Ljublju tyebja, Petra tvarenje, ljublju tvoj sztrogij, sztojnij vid, Nyeü gyerzsavnoje tyecsenije...*” Puskin e sorai, melyek majd' húsz éve feküdtek elfeledve agyam egy rekeszében, most ismét felszínre kerültek, olyan tisztán és világosan, akár a fehér éjszakák. Miért babonázott meg így ez a látvány, ez a varázs, ez a káprázat, melyet a költő oly érzékletesen adott vissza? Ha hinni lehet a lélekvándorlásban, talán előző életemben Péterváron éltem, s onnan maradt bennem valami homályos emlék?!

De az élet előbb-utóbb mindenért benyújtja a számlát, s a csodálatos „*fehér éjszakákért*” most „*fekete nappalokkal*” kellett megfizetnem. Decemberben tíz körül kezdett pirkadni, és kettő után már sötétedett, azaz a világosság csupán négy órán át tartott. Ráadásul hiába volt kényelmes szállásom, éjfél előtt sose jött álom a szememre, s aztán reggel nyolc körül kialvatlanul keltem. Noha nem volt nagyon hideg, olyan páras volt a

levegő, hogy az ember csontig átfagyott. Alig bírtam ki ezt a két hetet, s mikor visszatértem Moszkvába, örültem, hogy bár hideg, mégis egészségesebb éghajlaton lehetek. Később még kétszer, 1968-ban és 1980-ban visszatértem Leningrádba, mindkétszer néhány napra, de már kellemesebb évszakban (májusban és júniusban), s természetesen ilyen körülmények között sokkal zavartalanabban gyönyörködhettem a szépségében. Hozzá kell még tennem, hogy mind a város, mind lakosai megőriztek bizonyos fajta előkelőséget, stílusosságot, míg Moszkva mind stílusa, mind lakossága tekintetében olyan kevert, mint valami konglomerátum.

Leningrádból való visszatérésem után felajánlották, hogy költözzem át egy másik, kényelmesebb szállodába, de úgy döntöttem, maradok a réginél. Már hozzászoktam az úthoz az intézetig. Háromféle metróval kellett beutaznom a belvárosba, és kikapasztaltam, hol kell elülső, és hol hátsó kocsira szállni. Ily módon értékes perceket takarítottam meg, és mindent összevetve negyven-negyvenöt perc alatt tettem meg az utat szállásomtól az intézetig. A munkaidő kilenctől kettőig tartott, utána teljesen szabad voltam. Ün. „*sztolovajában*” – önkiszolgáló étteremben – ebédeltem. A menü meglehetősen szegényes volt – például csak háromféle köret, főtt krumpli, párolt káposzta és hajdina (ez olyasmi, mint a bulgur) közül lehetett választani. Gyakran ettem „*szosziszkit*” (főtt virslit) és tojást, reggelire pedig majdnem mindig kefir. A hidegtől és az egyhangú táplálkozástól gyorsan fogytam, ott-tartózkodásom vége felé már több mint tíz kilóval voltam könnyebb – 62–65 kilót nyomhattam. Zöldségekkel igyekeztem javítani az étrendemen, de a piacon csak répát találtam. Ez is segített azonban, ahogy a céklasaláta is, melyet az étteremben lehetett kapni.

Mint már említettem, gyakran jártam színházba. Az előadások korán kezdődtek, este hat körül, s a nézők utána mentek vacsorázni. Az orosz színművészetnek komoly hagyományai vannak, s mindig nagy tiszteletnek örvendett – ezt mindenki tudja, de most élőben is meggyőződhettem róla. Nagyszerű előadásokat láttam.

Moszkvában a vezető orvosok legnagyobb része zsidó volt, a röntgenológusoknak pedig, akárcsak a sakknagymestereknek, közel 90%-a. Mindig csodáltam a zsidók képességeit, különösen, ahogy a különböző politikai rendszerekhez alkalmazkodnak. Saját külön törvényük előírja, hogy segítsék egymást, s ennek az orvosi pályán rendkívüli jelentősége van. A már beérkezett orvosok egyengetik ifjabb kollégáik pályáját,

minden lehetséges módon segítve őket. Az akkori szovjetrendszer szerint, aki komoly karriert akart befutni, annak először kandidátusi, majd doktori disszertációt kellett írnia és megvédenie. Természetesen a siker nagyban függött attól, ki a témavezető és kik az opponensek. A zsidó származású orvosok ennek a játéknak minden csínját-bínját ismerték, úgyhogy a végén mindig a nyertesek között voltak, vagy kártyás nyelven szólva „*ügyesen keverték a paklit*”.

Maga Sztálin valószínűleg félt a zsidó orvosoktól, s nem sokkal halála előtt nagy tisztogatást tervezett. Sok vezető zsidó orvost már le is tartóztattak. Csak találgathatjuk, hányukat irtották volna ki kegyetlenül, ha 1953 márciusában nem következik be Sztálin váratlan halála. Mindezt Finkelstein professzortól tudtam meg, akit az elsők között fosztottak meg hivatalától a Szoljanka utcai röntgenológiai intézetben. Ott is eltöltöttem néhány napot.

A Herzen Onkológiai Intézet röntgenosztályának vezetője Liechtenstein professzor volt, helyettesei pedig Marmorstein és Schnirelmann professzorok. Egy este hivatalos voltam dr. Jurij Szokolov hatvanadik születésnapjára, s együtt indultunk haza Liechtenstein professzorral. A professzor az ünneptől meghiúsult utat engedett a rátörő érzéseknek, és megosztott velem két dolgot. Az első: szülei – szintén zsidó orvosok – a harmincas években üldöztetést szenvedtek Sztálintól, s fiatal orvosként neki magának is kellemetlenségei voltak, mert a genetikai intézetben dolgozott. Utóbbi Sztálin utasítására bezárták, vezető tudósait internálták. A sztálini ideológia semmilyen öröklődési törvényt nem ismert el. Nálunk Bulgáriában ugyanez volt a helyzet. Az 1948–49-es tanévben, amikor elsőéves orvostanhallgató voltam, évfolyamunk kommunisztái kifütyülték a neves biológus, Metodi Popov professzor előadását, ellehetetlenítették tudományos és oktatói tevékenységét, és Popov professzor nem sokkal később meg is halt. Ennek a nagy bolgár tudósak a hitlerizmus időszakában volt bátorsága elutasítani Hitler fajelméletét, most pedig Liszenko-Lepesinszkaja-féle áltudományos nézetekkel helyezkedett szembe. Évfolyamtársaim pedig – a kommunisták és talpnyalóik – kifütyülték az öröklődésről (a muslicák kromoszómáiról) tartott előadását. Arra is emlékszem, hogy az évfolyam vezetése úgy határozott, a továbbiakban nem kívánja Popov professzor előadásait hallgatni, s nekünk, hallgatóknak ezt kézfeltartással egyhangúlag meg kellett szavaznunk.

Liechtenstein professzor második bizalmas közlése az volt, hogy amikor 1957-ben (azaz egy évvel a véres események után) Budapesten járt, megdöbbenette az a barátságatlanság, sőt gyűlölet, amellyel a magyarok az oroszok iránt viseltettek. Ehhez egyikünk sem mert kommentárt fűzni, csupán egymás szemébe néztünk, és szavak nélkül is megértettük egymást.

Emlékeim sorát a röntgenológia két akkori legnagyobb alakjával való találkozással zárom. Az első Sz. Reinberg professzor, a Szovjetunió legnevesebb oszteológusa. Emlékszem, 1955-ben, amikor még Blagoevgrádban dolgoztam, kétkötetes művének két példánya érkezett a könyvesboltba. Legnagyobb szerencsémre éppen ott voltam, és meg is vettem az egyiket. Ezt a sors különös kegyének tartottam és tartom még ma is. A sors azonban még arra is méltatott, hogy személyesen is találkozhattam ezzel a páratlan röntgenológussal, sőt egy-két órán át négyszemközt beszélgethettem vele! Hangsúlyoznom kell, hogy nem ekkor láttam először, mert egy hónappal korábban jelen voltam az előadásán, melyet a röntgensugárzás felfedezésének hetvenedik évfordulója alkalmából tartott. Előadását filozófiai gondolatokkal fűszerezte, s miközben beszélt, aprócska alakja megnőtt, gigászi méreteket öltött hallgatói szemében. Amikor 1966 januárjában egy hideg reggelen meglátogattam, idősebbnek látszott hatvanhat événél, megfáradt ember benyomását keltette, de észrevettem szemében az elégedettség csillanását, amikor lelkesen elmeséltem neki, hogyan vettem meg a könyvét. A következőt felelte erre: „*íme, mint igazi katona, ezen a hideg napon is az őrhelyemen állok*”. Ezt akkor nem értettem, de két hónappal később, már Szófiában megtudtam, hogy Reinberg professzor nyirokmirigyrákban elhunyt, s ekkor világossá vált számomra: tudott a betegségéről, de akár az őrt álló katona, úgy döntött, az utolsó pillanatig teljesíti orvosi kötelességét!

A második Jurij Szokolov professzor, aki a kevés nem zsidó származású nagy szovjet röntgenológusok egyike volt. Először hatvanadik születésnapján találkoztam vele. Itt megéri néhány szóban kitérni erre a kedves orosz szokásra: a születésnapos csendben, katonásan áll lent a kerek auditorum közepén, a jelenlévők pedig felolvassák versbe szedett köszöntéseiket és jókívánásaikat, s mindez igen hosszú időn át folytatódik.

Szokolov professzor volt a gyomor röntgendiagnosztikájának legnagyobb szakértője. Mivel ez a téma érdekelt a legjobban, sokat vártam a találkozásunktól, de a megbeszélt napon problémám adódott a busszal

vagy trolival, és több mint fél órát késtem. Zavaromat csak fokozta, hogy amikor bemutatkoztam, Szokolov professzor megjegyezte: „*a mü uzse vasz zsdali*” („*már vártuk magát*”), ráadásul nem titkolt szemrehányással a hangjában, melyre, mi tagadás, alaposan rászolgáltam. A találkozássra egy röntgendiagnosztikai helyiségben került sor, s jelen volt vagy fél tucat tanfolyamos is. Mint később megtudtam, a Szovjetunió legkülönbözőbb részeiből érkezett röntgenosztály-vezetők voltak, sőt docensek is voltak közöttük. A professzor három sornyi röntgenképet – gyomorról készült célzott felvételeket – helyezett a negatívoszkópra, minden sorba hármát-négyet, és megkérdezte, melyiken látható a gyanús elváltozás. Szinte azonnal rávágtam: „*szleva nyizse!*” („*balról az alsón!*”). Szokolov professzor erre így szólt: „*tot opütnüje glaza*” („*íme egy gyakorlott szem*”). Ez volt a legnagyobb dicséret, melyet a Szovjetunióban kaptam, sőt fiatal röntgenológusként egész pályafutásom egyik legnagyobb elismerése.

Rögtön megtört a jég, és a professzor szívélyesen meghívott, hogy vizsgáljam meg az egyik betege gyomrát. A többi jelenlévő kolléga mintha megszűnt volna létezni számára. Csak mi ketten voltunk és természetesen a beteg. Gyorsan meg kellett találnom a helyes választ, és mint kiderült, jól feleltem. Azt mondtam: „*kérem, csak ön után*”, mire felajánlotta, hogy végezzük együtt a vizsgálatot, s közben kikérdezett, hogy milyen technikát használok. Láthatóan elégedett volt a válaszaimmel, és meghívott a másnapi előadására, melyet a tüdőrák diagnosztikájáról tartott. Az előadáson a legnagyobb benyomást az tette rám, hogy olyan óriási átéléssel beszélt, mint egy szerepét játszó nagy színész. Még jobban meglepett azonban, hogy amikor az előadás után meghívott egy kávéra a dolgozószobájába, arckifejezése teljesen megváltozott. Fáradtanak, kimerültnek látszott, mintha tíz évet öregedett volna – valószínűleg így néz ki a színész is, miután sikerrel eljátszotta a szerepét, és szervezte még nem állt vissza teljesen.

Dr. Szokolov intézetében nem töltöttem sok időt. Szívesen maradtam volna tovább, de kellemetlen volt számomra, hogy megkértek, ne vegyek részt a tanfolyamosok foglalkozásain, mert látszott, hogy jelenlétem zavarja őket. Természetesen eleget kellett tennem a kérésnek, s közben azért nagy örömmel töltött el, hogy elismerik röntgenológusi tudásomat. A három hónap elteltével, ezzel az érzéssel vettem búcsút Moszkvától, és azóta is örömmel emlékszem vissza erre a felejthetetlen időszakra.

Utószó. Néhány évvel később megjelent Ju. Szokolov professzor leg-jelentősebb tudományos munkája, a Rentgenodiagnosztika reljefa zseludka (A gyomorrelief röntgendiagnosztikája), s 1970-ben kezemben egy példányával elmentem a professzor Szófiában tartott előadására. Vezető röntgenológusaink már a kezdés előtt elámultak: a híres szovjet tudós régi ismerősként beszélgetett dr. Borisz Sztratievvel, és könyvét a következő szavakkal dedikálta neki: „*az igen tisztelt dr. Borisz Sztratievnek moszkvai találkozásunk emlékére és az újabb találkozás reményében*”.

Újra a Szovjetunióban a történelmi 1968-as esztendőben

Amikor ezeket a sorokat írom, Prágában éppen egy nevezetes történelmi esemény harmincadik évfordulóját ünneplik: a prágai tavaszét, melynek a varsói szövetség államainak augusztusi inváziója vetett véget. Hogy ezt az inváziót gondosan, hónapokkal előre eltervezték, arról személyesen szereztem bizonyosságot, amikor 1968 május végén a Szófia–Moszkva nemzetközi vonaton utaztam. A ruszei pályaudvaron meglepetten láttam, hogy két-három, bolgár katonákkal teli vagonot csatolnak a szerelvényhez. Másnap, valahol Kijev előtt beszállt a fülkémbé egy szovjet főhadnagy vagy százados. Körülbelül egykorúak voltunk, s hamar fesztelen beszélgetés alakult ki köztünk. Nemsokára már Borjának szólított, és meghívott az étkezőkocsiba. Úgy emlékszem, inkább ittunk, mint ettünk. Volt ott egy fiatal bolgár tiszt is, akit rögtön asztalunkhoz invitáltunk, hogy igyon velünk egy pohárka vodkát. Egy óra elteltével aztán visszamentünk a kocsinkba, s a folyosón az ablak mellett állva figyeltük, hogyan köszönt be lassan a kora nyári este. A fociról csevegtünk, melynek mindketten nagy rajongói voltunk, s a Szovjetunió válogatottja akkoriban éppen szép sikereket ért el, amikor beszélgetőtársam (a nevére nem emlékszem) arca hirtelen elkomorult, szeme könnybe lábadt, és némi hallgatás után így szólt: „*Borja, háború lesz*”. E nyilvánvalóan elrugaskodott kijelentés hallatán önkéntelenül felnevettem, de a tiszt makacsul bizonygatta. Három éve nem volt szabadságon, magyarázta, s most húsz napot szülővárosában, Moszkvában tölt, de utána vissza kell térnie az egységéhez, hogy folytassák az előkészületeket Nyugat-Németország megszállására. „*Láthatod, a tetteik is mozgolódnak*”

mondta, emlékeztetve arra, amit a bolgár tiszt mondott az étkezőkocsiban: bizonyos bolgár egységek a szovjet csapatokkal közös hadgyakorlaton vesznek részt valahol a Volga környékén. Reggel megérkeztünk Moszkvába a Kijevi Pályaudvarra, és elbúcsúztunk, anélkül, hogy címet cseréltünk volna. Nyilván megbánta őszinteségi rohamát, én pedig hamar megfeledkeztem az esetről, a vodka hatásának tulajdonítva azt. Csak augusztus végén, amikor Prága utcáin szovjet tankok zörögtek, vér is folyt, és néhány bolgár katona is elesett, értettem meg, hogy gondosan előkészített politikai-katonai akció tanúja voltam a Brezsnyev-rezsim részéről, mely semmiféle változást nem tűrt a Szovjetunió diktatórikus bel- és külpolitikájában.

Három-négy hetet töltöttem Moszkvában Alekszandr Iszajevics Schnirelmann professzor vendégeként. Utazásom elsődleges célja az volt, hogy a gyomor parietográfiája témájában anyagot gyűjtssek a megfelelő disszertációkból. Alekszandr Iszajevics a moszkvai Herzen Onkológiai Intézetben dolgozott, s amikor 1965–66-ban ott voltam, összebarátkoztunk. 1967-ben aztán az én vendégem volt Szófiában. Akkoriban az ilyen vendégeskedés csak a helyi tanács által hitelesített meghívó útján volt lehetséges, melyben a házigazda vállalta, hogy gondoskodik vendége szállásáról és étkezéséről. A vendég csak a meghívó bemutatása ellenében kaphatott útlevelet. Alekszandr Iszajevics bulgáriai tartózkodása idején tartották Burgaszban az országos röntgenológiai konferenciát. Én a rekeszsérvekről tartottam előadást, melyhez igen nagy, húsz-harminc esetből nyert anyagot dolgoztam fel. Emellett az egyik ülés titkára is voltam. Az újonnan épült Csernomorec hotelben szálltunk meg, melynek saját strandja is volt. Alekszandr Iszajevics a maga részéről úgy döntött, ezt a három napot inkább a strandon tölti, mint a konferencián. Csak a banketten mutattam be néhány vezető professzorunknak. Két említésre méltó dolog történt a bankett során. Először is odajött hozzám az egyik szervező, és aggódó hangon megkérdezte, ki fizeti a szovjet professzor vacsoráját. Azt feleltem, természetesen én. Aztán egy kolléganő, aki évfolyamtársam volt, megkért, hogy mutassam be Alekszandr Iszajevicsnek, amit meg is tettem. Néhány évvel később a kolléganő, Ilijana Alekszandr Iszajevicsnél vendégeskedett Moszkvában, 1978-ban pedig a professzor volt az ő vendége feleségével együtt, és Szófiában és Szozopolban is összefutottam velük. Szerencsés véletlen.

Összességében Alekszandr Iszajevics sokat látott Bulgária természeti szépségeiből. Akkor már volt saját autóm, még hozzá nem is akármilyen: Zaporozsec, vagy ahogy tréfásan neveztük: „Zaporsche” vagy „Zazovec”. Akár a szülő, aki imádattal csüng gyermekén, még ha az csúnya és buta is, én is szerettem ezt a ronda és hírhedten megbízhatatlan kocsit. 1966-tól 1978-ig volt a tulajdonomban, aztán eladtam Angelnek hatszáz leváért, s a pénzt Ivajlo fiamnak adtam, hogy motort vehessen magának. Burgasz felé menet Alekszandr Iszajeviccsel átmentünk Borovecen és Kosztenecen, és éjszakára a szliveni gyógyfürdőben szálltunk meg. Burgaszból velünk tartott Petar Petrov, és egy ismerősének köszönhetően a Druzba üdülőben alhattunk. Utána Tarnovóban éjszakáztunk, átutaztunk Sipkán és Sejnovón, aztán pedig meglátogattuk a drjanovói kolostort. Mindezt azért említem, mert Alekszandr Iszajevics rövidfilmet készített az utunkról (videó akkor még nem volt), és amikor Moszkvában nála voltam, közösen megnéztük ezt az egyébként tényleg jól sikerült felvételt, nagy élvezettel elevenítve fel közös bulgáriai élményeinket. Természetesen a rilai kolostor meglátogatása sem maradhatott el. Ez már a megyei kórház vezetésének érdeme: ők szervezték meg a kirándulást; cserébe Alekszandr Iszajevics onkológiai témájú előadást tartott kórházunk orvosainak. Ezzel kapcsolatban meg kell emlékezniem egy kis „malőrről”: amikor be akartunk menni a konferenciaterembe, nem találtuk a kulcsot, s így az előadást máshol kellett megtartani. Ezt az esetet, valamint azt, hogy előző nap reggel elment az áram a lakásomban, mert valaki lelopta a biztosítékdugókat a ház bejáratánál lévő kapcsolótábláról, Alekszandr Iszajevics így kommentálta: „*vsze proizhodilo kak i u nasz – predpazitelni ukrali, a kljucsza nyet*” („*nincs meg a kulcs, ellopták a biztosítékokat – mintha otthon lennék*”).

Meg kell említenem még egy érdekes eseményt, mely Alekszandr Iszajevics professzor szófiai tartózkodása alatt történt. Úgy döntöttem, bemutatom Veszelin Mihajlov professzornak, aki az Orvostovábbképző radiológiai tanszékét vezette, s akivel, mióta 1961–62-ben az Onkológiai Intézetben dolgoztam, olyan viszonyt ápoltam, mint jó tanuló a tanárával. Akkor még Mihajlov professzor volt az intézet vezetője, és segítségemre volt első, A csontvelő meszesedéséről című tudományos munkám kiadásában. A dolgozószobájában ott volt Georgi Mitrov docens is, aki több mint egy évet töltött Moszkvában, s ott is védte meg kandidátusi disszertációját. Így hamar talált közös témákat és ismerősöket Alek-

szandr Iszajeviccsel, és meghívta vacsorára (természetesen velem együtt) a Pancsarevo szálló éttermébe. Mihajlov professzor moszkvicsával mentünk. Még egy közös fotó is készült ott rólunk. Elváláskor aztán átadtak egy lepecsételt borítékot Alekszandr Iszajevicsnek azzal, hogy vigye el a Herzen Intézet igazgatójának Moszkvába. Vacsora közben elmagyarázták, mi áll benne: panaszok és vádak, hogy milyen rosszul szervezeten működik az Onkológiai Intézet és milyen alkalmatlan az igazgatója, Ancsev katonaisébsz-professzor. Hogy ennek a levélnek milyen következményei lettek, csak találgathatok, de tény, hogy egy évvel később Ancsev professzort leváltották, sőt ha jól emlékszem, nyugdíjazták is, s az új igazgató Mitrov lett. Később Mihajlov professzor elárulta nekem, hogy Mitrov őt is becsapta: nem kapta meg az elégtételt, hogy újra igazgató lehessen, akár csak egy évre is.

Zárójelben jegyzem meg: tisztában vagyok vele, hogy stílusom csapongónak tűnhet: egymás után írom le a különböző eseteket, melyeknek látszólag nem sok közük van a fejezet eredeti témájához. De átgondoltam a dolgot, és arra jutottam, jobb, ha ahelyett, hogy szigorúan ragaszkodnék az időrendhez, mindent egyszerre elmesélek, ami egy adott személyről eszembe jut. Ily módon azt is világosabban kifejezhetem, hogy én magam hogyan viszonyulok az érintett témához.

Egy szép májusi reggelen tehát ismét megérkeztem Moszkvába. Alekszandr Iszajevics és felesége – gyermekorvos, szintén tudományos munkatárs – a pályaudvaron vártak rám. Szerényen berendezett szobát kaptam, mely azelőtt házigazdám édesanyjáié volt. Régi, de jól karbantartott lakásuk volt, mondhatni Moszkva belvárosában, közel a Moszkva folyóhoz. Moszkvai viszonylatban a Gorkij park sem volt messze, s a kórház sem, melynek könyvtárában az orvosi témájú kandidátusi disszertációkat őrizték. Amennyire tudom, minden sikeresen megvédett disszertáció egy példányát el kellett küldeni ennek a könyvtárnak, s talán egy másikat a Nemzeti Könyvtárnak. Az említett könyvtár a kórház pincéjében működött. Tulajdonképpen egy hosszú folyosó volt, melyben kétoldalt kétszemélyes asztalok sorakoztak, összesen harmincnyolc hellyel. A látogatók között korán reggel kiosztották a sorszámokat, s akik egyelőre nem jutottak be, azok sorban állva várakoztak, és ha egy hely felszabadult, behívták a következőt. Olyan volt a rendszer, mint egyes éttermekben és cukrászdákban: a vendégek sorban állnak, s a portás mindig annyi embert enged be, amennyi éppen távozott. De mint, a szocialista rend-

szerben általában, a protekciósok számára itt is volt „*kiskapu*” vagy „*hátsó ajtó*”, s Alekszandr Iszajevicsnek köszönhetően nekem is „*fenn-tartott helyem*” volt, melyet legkésőbb 8–9 óra körül el kellett foglalnom. De már csak azért is tanácsos volt korán odaéernem, nehogy valaki előttem kikérje a disszertációkat, melyekre szükségem volt. Voltak ott kollégák a Szovjetunió hatalmas területének minden szegletéből, különböző nemzetiségű emberek. Egyszer egy, az ország ázsiai részéből érkezett kolléga volt az asztaltársam, és nagy meglepéssel állapítottam meg, hogy orosz tudásom és kiejtésem messze felülmúlja az övét. Még a disszertációs rendszerrel kapcsolatban is hasznos információkkal szolgáltam neki. Úgy döntöttem, a parietográfiának a gyomor röntgendiagnosztikájában való alkalmazásáról írok disszertációt. A következő két hét folyamán a témába vágó disszertációkból ki kellett írnom a legfontosabb adatokat. Ezek keményfedelű, írógéppel írott kötetek voltak eredeti felvételekkel. Hasznos volt bennük a felhasznált orosz és külföldi források jegyzéke is. A könyvtárban mindenki szorgalmasan dolgozott (azaz körmölt) hosszú órákon át. A dohányzás szerencsére tilos volt, de a levegő így is hamar elhasználódott. Dohányozni az előtérben vagy kint az udvaron lehetett. Mai szemmel nézve a legfurcsább az volt, hogy nem volt ivóvízcsap. Helyette az előtérben volt egy nagy vízzel teli edény, mellette merőkanállal, mellyel megtölthettük a poharunkat. Sajnos sok más tekintetben is hasonlóan primitív viszonyok uralkodtak a Szovjetunió hatalmas, több mint nyolcmillió fővárosában. Délután kettőtől háromig dolgoztam, sőt egyszer négyig is, de Alekszandr Iszajevics azt mondta, ez semmi, sokan reggeltől estig, azaz zárásig a könyvtárban ülnek, ebédre pedig a magukkal vitt szendvicset eszik. Ebben is megmutatkozott az orosz ember jellegzetes igénytelensége, birkatürelme és kitartása.

Már más helyen is kifejeztem abbéli meggyőződésemet, hogy az akkori orvosi disszertációknak nem sok hasznát látta az orvostudomány, s még kevesebbet a beteg. Épp ellenkezőleg: a betegeket gyakran többé-kevésbé felesleges, sőt ártalmas kezeléseknél és diagnosztikai módszereknek vetették alá. Az orvosok pedig elhanyagolták konkrét kötelezettségeiket betegeikkel szemben, hogy legyen idejük disszertációt írni. Ami pedig e munkák tudományos színvonalát illeti, azt kell mondanom, sok esetben hiányzott belőlük a kritikai szemlélet a forrásokkal szemben. Egyszer például észrevettem egy téves állítást az egyik régebbi disszer-

tációban, melyet egy másik kritikátlanul átvett. Egyszerűen arról van szó, hogy a tudományos karrierhez sikeres disszertációra volt szükség, s hogy aztán a dolgozatnak volt-e bármiféle tudományos vagy gyakorlati haszna, azzal a kutya se törődött.

Minél többet tanulmányoztam a kérdés elméleti oldalát, annál világosabbá vált számomra, hogy a parietográfia módszere semiféle gyakorlati értékkel nem bír, a gyomordaganatoknak sem a korai, sem a részletes diagnózisához nem járul hozzá érdemben, ráadásul rendkívül körülményes, komoly sugárterheléssel jár mind a beteg, mind a röntgenológus számára, s nem utolsósorban a pneumoperitoneum miatt a beteget szükségtelen és fájdalmas megterhelésnek teszi ki. A legfőbb érv az volt számomra, hogy a levegő, pontosabban a szén-dioxid vagy oxigén nem hatolhatott be a bursa omentalisba, s így a gyomor hátsó falát nem lehetett kontrasztolni. A módszer tehát éppen azon a részen volt használhatatlan, ahol a legnehezebb a daganatokat észrevenni.

Végül úgy döntöttem, nem írom meg a disszertációt. A következő évek során két-három hasonló tárgyú értekezést védtek meg Bulgáriában, de a módszer a gyakorlatban egyáltalán nem terjedt el, sőt néhány évvel később be is tiltották. A gyomor megbetegedéseinek korai diagnosztizálását kettős kontrasztos vizsgálattal végezték, de elektronikus optikai felszereléssel és televízióképernyővel ellátott röntgengéppel, melyen közvetlenül meg lehetett vizsgálni a röntgenképet. Ma is úgy érzem, helyesen tettem, hogy hű maradtam elveimhez és meggyőződéseimhez. Egy ilyen disszertáció nem tett volna sem boldoggá, sem büszkévé.

Moszkvai tartózkodásomat természetesen nem szenteltem teljes egészében a tudománynak. Ismét ellátogattam a Puskin Múzeumba, megnéztem a Hattyúk tavát és Bulgakov Turbinék végnapjai című darabját, a Csajkovszkij Koncertcsarnokban pedig szimfonikus koncertet hallgattam. Leningrádban is töltöttem három napot a Szimbircev család vendégeként. Akkoriban a fiatalok rajongtak Viszockijért, s most nekem is lehetőségem nyílt megismerkedni valóban mély hatást keltő dalaival és fellépéseivel.

Hogy két éjszakát megtakarítsak, éjjeli vonattal utaztam Leningrádba. Nyolc-kilenc órás út volt, s ahogy előző alkalommal, most is hiába vettem meg a jegyet már Szófiában, a moszkvai rendőrség engedélyére is szükségem volt hozzá. A kérvényben azt is közölnöm kellett, kihez megyek, és hány napot töltök ott. Az engedélyt szinte azonnal megkaptam,

de személyesen is „*meg kellett mutatnom magam*” az illetékes hatóság előtt, s néhány szót is váltottunk. Az engedély bemutatása ellenében a pályaudvaron vagy a vasúti irodában (már nem emlékszem, hol) kijelölték számomra a hálófülkét az oda- és visszaútra. Mindezt azért említem, hogy érzékeltessem, milyen korlátozott volt az utazás szabadsága a Szovjetunió területén. S ez nem csupán a külföldiekre, hanem ugyanúgy, sőt még inkább a szovjet állampolgárokra is vonatkozott. Egy részük el sem hagyhatta a települést, ahol élt. Ezek után már nem csodálkoztam, hogy amikor előző moszkvai tartózkodásom alkalmával Leningrádról érdeklődtem a kollégáktól az intézetben, azt mondták, nem tudnak semmit, mert még sosem jártak ott! S ha már a szovjetunióbeli élet furcsaságainál tartunk, hadd említsem még meg, hogy komoly problémáim voltak a húsfogyasztással. Egyszer Alekszandr Iszajevicséknél olyan mócsingos húst kaptam ebédre, hogy egyszerűen képtelen voltam megrágni. Hogy meg ne sértsem házigazdáimat, végül rágatlanul nyeltem le, s mivel aztán ráadásul ún. kvaszt ittam rá, a gyomrom úgy felpuffadt, akár a duda, és nagy kínokat kellett kiállnom. Láttam a hentesboltokban a húst, melyet öt év tárolás után vettek elő – majdnem sötétbarna volt. A Szovjetunióban ugyanis a friss hús öt évre az állami tartalékba került háború esetére. Így tehát friss húst nem is lehetett kapni.

Leningrádban ismét hosszú órákon át, szinte ájulásig gyönyörködtem az Ermitázs képeiben és páratlan gazdagságában. Ennek a hatalmas országnak Nagy Péter óta szokása a világ minden tájáról minden megengedett és meg nem engedett eszközzel összegyűjteni az értékeket. (Utóbbival arra célok, hogy az orosz országgyűlés, a Duma nemrég úgy határozott, a második világháború alatt összeharácsolt kulturális kincsek Oroszország tulajdonában maradnak, s nem adják vissza őket törvényes gazdájuknak.) Erről eszembe jut Kubrat kán aranykincse (kb. 12 kg arany), melyet 1912-ben találtak Ukrajna területén, s mely most az Ermitázsban található. A kommunista rezsim idején Bulgáriában valószínűleg említeni sem volt szabad ezt az óbolgár kincset, mivel emelhetne volna a bolgár ember nemzeti önértetét. Amikor idén Szófiában voltam, elmentem a Nemzeti Történelmi Múzeumba, s csupán a kincs néhány darabjának másolatát találtam ott. Nagyon sok bolgár még a létezéséről se tud.

Leningrádban gyönyörű idő volt. Órákon át bolyongtam a Néva partján, gyönyörködtem a hídjaiban, láttam a nyári kert kovácsoltvas-

kerítését és csodás márványszobrait, melyeket téltre a fagy ellen „becsomagolnak”, sétáltam a Mars mezőn és a Téli Palota előtti téren, s ismét jártam Petrodvorecben is, ahová szárnyashajón utaztunk.

1980 nyarán Moszkvában tartották a nyári olimpiai játékokat, s úgy döntöttem, Lenkével mi is kiutazunk egy magyar csoporttal május elején egyhetes kirándulásra – három nap Leningrádban, négy Moszkvában. Mintha csak megsejtettem volna, hogy már nem sokáig lesz lehetőség ilyen olcsón repülni a Szovjetunióba. Bár ezzel megint felborítom az időrendet, röviden beszámolok az e látogatás során szerzett benyomásaimról is.

Először Leningrádba mentünk, és végiglátogattuk a nevezetességeket, köztük azokat is, ahová addig nem jutottam el: Carszkoje Szelót (melyet akkor Puskinónak neveztek) és a leánygimnáziumot. Voltunk az Orosz Múzeumban és a temetőben is, ahol Oroszország legnagyobb művészei (írók, zeneszerzők) nyugsznak. Az Ermitázs szépségeibe annyira belemerültünk, hogy megfeledkeztünk az időről, és kis híján ott maradtunk bezárva. Egy este Szimbircevéknél vacsoráztunk. Igazi bőséges orosz vacsora volt – lazac, vörös és fekete kaviár és vodka –, melynek következményeit csak másnap éreztem a gyomromon. Moszkvában pedig Alekszandr Iszajevicsékhez mentünk el egy csésze – illetve orosz módra több csésze – vacsora utáni teára, s felelevenítettük az 1978-as közös szozopoli élményeket. Vajon hogy alakult azóta e két rokonszenves orosz család sorsa? Ahogy ma Oroszországban a dolgok állnak, nem lehet valami jól a soruk. Emlékszem, Szozopolban megpróbáltam Alekszandr Iszajevicsel politikáról beszélgetni. Tettem néhány kritikus megjegyzést a bulgáriai és a szovjet rendszerre, de ő mereven elzárkózott attól, hogy ilyesmiről társalogjon. „*Mi orvosok vagyunk*” felelte, „*az ilyesmit hagyjuk a politikusokra!*” Hogy ezt meggyőződésből vagy félelemből mondta-e, nem tudhatom biztosan, de talán nem tévedek, ha az utóbbit feltételezem, mert Alekszandr Iszajevics rendkívül értelmes, zsidó származású ember volt.

Moszkvában a régi építésű Bukarest Hotelben szálltunk meg, nem messze a Kremltől és az új Roszija Hoteltől, ahol étkezünk. Operában is voltunk, Glinka Ivan Szuszanyinját hallgattuk meg, melynek főszerepét a híres basszus, Nyesztyerenko énekelte. A Kreml szövetségi palotájában volt az előadás, és feltűnt nekem, hogy a bejáratnál ellenőrzés van, mert azelőtt nem így volt. A brezsnyevi diktatúra utolsó éveiben jártunk.

Szállodai szobánkban pedig miniatűr lehallgatómikrofont találtam a plafonba építve.

Tudtam, hogy Hruscsov a Novogyevicsi temetőben van eltemetve, melyet magas fal vesz körül. Úgy esett, hogy éppen a temetővel átellenben lévő szuvenírboltban nézelődtünk, amikor nagyobb csoport érkezett, és kinyitották nekik a kaput. Úgy döntöttünk, elvegyülünk közöttük, de a kapunál őrség állt, s lista alapján, egyenként engedték be az embereket. Minket persze elzavartak. S ekkor kezdődtek a kellemetlenségek. A semmiből ott termett egy sötétkék öltönyös férfi – valószínűleg már a szuvenírboltba is követett minket – és megkérdezte tőlem, kik vagyunk. Megmagyaráztam, hogy magyar turisták vagyunk. Erre azt kérdezte, miért akarunk bemenni a temetőbe. Természetesen egy szóval sem említettem, hogy tudom, hogy ott van eltemetve Hruscsov, s hogy az ő sírját akarjuk megnézni. Balszerencsémre feltűnt neki, hogy nagyon jól beszélek oroszul, és faggatni kezdett, hol tanultam meg a nyelvet. Erre rögtön elkezdtem hibásan, rossz kiejtéssel beszélni, mert féltem, hogy igazolat, és kiderül, hogy nem magyar vagyok, hanem bolgár, s akkor még jobban meghurcolnak, amiért nem mondtam igazat. Igyekeztünk lerázni, de amikor a metrónál megálltam jegyet venni, láttam, hogy Lenkére akaszkodik rá, és próbálja őt kikérdezni. Végül békén hagyott, és engedte, hogy visszatérjünk a hotelbe, de bizonyos távolságból követett minket. Ezzel szerencsére véget ért a dolog, de nem volt kellemes a tudat, hogy megfigyelés alatt állunk.

Megemlítem még, hogy a boltok kirakatai tele voltak olimpiai szuvenírekkel, de ha az ember bement, semmit sem lehetett kapni. A Metropolis Hotelben lévő Berjozka valutaboltban végül mégis tudtunk venni dollárért egy pohártartót és egy fakanalat.

1980-as moszkvai tartózkodásunkról való megemlékezésemet egy május 6-án vagy 7-én, közvetlenül hazautazásunk előtt történt eseménnyel zárom. Rövid betegeskedés után elhunyt Joszip Broz Tito, s természetesen a kommunista országokban bevett szokás szerint a hírt csak huszonnégy órával később közölték (biztonsági okokból, nehogy valami váratlan történjen). Erről eszembe jutott egy szellemes vicc, mely valamivel korábban igen népszerű volt: a bolgár-jugoszláv határon találkozik két kisfiú, egy bolgár és egy szerb, és egymással versengve dicsérik saját országuk vezetését. Végül a bolgár gyerek már bírja tovább, és odavágja: „*az a ti Titótok nemsokára meghal*”. Mire a szerb: „*a ti Todor*

Zsivkovotok viszont száz évig fog élni”. Nos, Todor Zsivkov nem érte meg a százat. 1998-ban hunyt el, tizennyolc teljes évvel Tito után. Még ennyi ideig boldogította azokat a bolgárokat, akiknek az volt a legnagyobb örömük az életben, hogy kezet csókolhattak neki. Van is egy ilyen fénykép mely bejárta a világsajtót: egy ötven év körüli férfi mély meghajlással kezet csókol Zsivkovnak, miután ítéletet hirdettek a perében (házi őrizetet kapott). Remélem, ez a fotó egyszer megtalálja a helyét a bolgár ember lelki értékeinek múzeumában!

De most hadd térjek vissza a történelmi 1968-as esztendőhöz. Június végén indultam haza, kerülő úton tértem vissza Szófiába Lengyelországon és Németországon át. A vonat ezúttal a Kurszki Pályaudvarról indult Varsón át Berlinbe. Ez az útvonal akaratlanul is eszembe juttatta a második világháború véres csatáit és a sokmillió embert, aki a század két legnagyobb gonosztevője, Hitler és Sztálin örült eszméinek és tetteinek esett áldozatul.

Berlinben közelről láthattam a falat, mely nem csupán a várost, hanem egész Európát kettéválasztotta, és bevallom őszintén, sem akkor, sem 1988-ban, amikor utoljára ott jártam, nem gondoltam volna még álomban sem, hogy valaha leomlik, s vele együtt az egész álszocialista rendszer.

De hála Istennek, ezt is megértük.

Utóirat: Berlinből visszajövet Budapesten leszálltam, és ha csak három napra is, de meglátogattam Lenkét Edelényben. De ez már egy másik történet.

Motorizációim

Beindítod a motort, leereszkedsz az ülésre, elfordítod a gázfogantyút... és repülsz. Igen, repülsz, mint a mesékben, mintha repülő szőnyegen ülnél. Én legalábbis ilyenek képzeltem a motorozást, és ilyenek is éreztem, amikor tízéves koromban családunk legkedvesebb barátja, Atko bácsi megengedte, hogy a szliveni kaszárnya környékén vezessem a motorbiciklijét. Mindig is a motor volt a legédélgetettebb álmom, talán részben ezért is nem tudtam megtanulni lovagolni, amikor lehetőségem volt rá. A vásárokon mindig megcsodáltam a motorosok bemutatóját, később pedig, Szófiában, már gimnazistaként ott voltam, amikor a legendás Szokolov JAP motorjával a „*Lager*” pályán megnyerte a versenyt, s a közönség viharos tapsal ünnepelte.

1955–56-ban megjelentek az országban az első IZS, Avo és Jawa motorok, de olyan áron, hogy akkori szerény fizetésem mellett még csak nem is álmodhattam róluk. Végül egy NSU Quickly mopedet (segédmotoros kerékpárt) vettem a plovdivi vásáron. 650 km volt benne, zöld volt és olyan szép, hogy meg kellett veszni érte. Amikor megláttam, nem tudtam ellenállni a kísértésnek, noha 3200 levába, azaz négyhavi fizetésembe került. Kéthavi fizetést előre felvettem, a többit pedig kölcsönkértem, és megvettem, anélkül, hogy kikértem volna egy hozzáértő mesterember tanácsát. Bevittem a szobámba, és az íróasztalra állítottam, mint valami dísz. Csak néztem és gyönyörködtem benne, egyelőre nem vezethettem, mert tél volt. Persze ínséges idők köszöntöttek rám: nemigen járhattam el hazulról, kerülnöm kellett minden költséget. Még arra sem tellett, hogy rendesen egyek. Gyakran vállaltam éjszakai ügyeletet, noha ezt sohasem bírtam. Egyszer hajnali ötkor jöttek értem kocsival, hogy elvigyenek egy beteghez, akinek vesegörcse volt, s én annyira elcsigázott voltam az álmodástól, hogy amikor odaértem, rémülten láttam, hogy elfelejtettem injekcióstűt vinni. De nem vesztettem el a lélekjelenléteket: a görcsoldót az ampullákból beleöntöttem egy pohár vízbe, és „*per os*” adtam be a betegnek. Ez volt az az eset, amely végképp meggyőzött, hogy alkalmatlan vagyok az éjszakai ügyeletre. Mint már említettem, az építőtáborban is elaludtam ügyeletben, és meg is büntettek érte.

Éppen ebben az időben néhány orvost – egy sebészt, egy belgyógyászt és engem mint röntgenológust – elküldtek Brezsani faluba, a „*Pirin*” bányába, hogy a bányászok körében szűrővizsgálatot végezzünk. Kiküldetési pénzt is kaptunk – nekem épp a legjobbkor jött ez a kis mellékes. Munkánk, különösen az enyém, nehéz és kimerítő volt – több mint nyolcszáz ember tüdejét röntgeneztem meg, egyszer egy nap alatt kétszázötvenét. Esténként a kollégákkal összeültünk a bányorvosoknál, és pókerezünk. Kis tételekben játszottunk, de egy alkalommal nagyon elszaladt velünk a ló, és egyszer csak azon vettem észre magam, hogy olyan összeget vesztettem, amit ki se tudnék fizetni. Átgondolom a helyzetet, és magamban így imádkozom: „*Istenem, segíts, hogy nyerjek, cserébe megígérem, hogy soha többé nem játszom pénzben!*”. Bemondom az osztónak, hogy „*blind*”, azaz beszállok a játékba, anélkül, hogy megnézném a lapjaimat, de cserébe én hívok utoljára. Megnézem a lapjaimat, és három bubit látok. Minden szabállyal szembemelve megtriplázom a tétet, és nem kérek több lapot, azaz blöffölök. Erre ketten feladják, a harmadik

visszatripláz. Én azonnal ismét triplázom. Ekkor már mindenki lélegzet-visszafojtva figyel. Lapjaimat már rég letettem az asztalra, szívem majd' kiugrik a helyéből, magamban imádkozom. A kolléga hosszan gondolkodik, aztán bedobja a lapjait. Látom, hogy három királya volt, de azt hitte, nekem fullom van (hármás és pár), és nem adta meg az emelést. Gyorsan bekevertem a lapjaimat – ehhez jogom volt – és következett az új osztás. Nagyon nyertem – a játék még órákon át folytatódott, s ezalatt a kétharmadát elvesztettem, mégis pozitívban maradtam. A következő este aztán fejfájásra hivatkozva távol maradtam a játéktól. Fogadalmamat az azóta eltelt sok-sok év folyamán híven megtartottam.

De visszatérve a mopedre: egy nap a városban hajtom, s a motoros oktatónk megállít. Nem tetszik neki a hangja. Közélről alaposan meghallgatja, és azt mondja, kopog az alapcsapágy. Azelőtt valószínűleg tiszta benzinnel hajtották, olaj nélkül, és ez tönkretette a csapágyakat. Erre eszembe jutott, hogy az előző tulajdonos azt mondta nekem, ötvenhatvan kilométer volt benne, amikor megvette. Valószínűleg őt is becsapták. Semmi értelme nem lett volna visszamenni „reklamálni”; nem tehettem mást, mint hogy a hibáról mélyen hallgatva megpróbálom eladni a motort Szófiában. Egy nap nekivágtam hát a százkilométeres útnak, melyen a Sztudena víztározónál egy komoly emelkedő is volt. A motor végsebessége egyenes terepen 45–50 km/h volt, így legalább háromórás utazásra számíthattam. A vége felé, a Gorna banyai útnál ráadásul a benzin is kifogyott, így onnan pedáloznom kellett hazáig. Rokonom, Gogo bácsi garázsába vittem el a motort, ahol szétszereltük, kivettük az alaptengelyt a lendkerékkel. Egy magánesztergályossal (akkor még voltak ilyenek) új tengelyt készítettünk, s a megjavított motort, melyben most 1100 km volt, meghirdettem a Vecserni novini című újságban. Szinte azonnal elkelt, majdnem ugyanannyiért, mint amennyiért vettem. A javításokról persze nem szóltunk, de lelkiismeretem tiszta volt, mert én legalább helyrehoztam a hibát. A motor körüli hercehurca – a megvétele, a csalódás, amikor megtudtam, hogy rossz a csapágy, a javíttatása és az eladása – összesen négy-öt hónapig tartott, és rengeteg fejfájást okozott nekem. Sok pénzem bánta, és az önérzetemnek sem tett jót a tudat, hogy hagytam magam így palira venni.

Két évvel később egy kolléga, az általam még Blagoevgrádból ismert Naszko Ilkov rendező szállásadója felajánlotta nekem megvételre jóformán új (4000 km volt benne) 175 köbcentis Jawa motorját, méghozzá

elég kedvező áron (ha emlékezetem nem csal, hatezer leváért, azaz ezer levával olcsóbban, mintha újat vettem volna). Addigra már Radomirban elvégeztem a motorvezetési tanfolyamot, már csak a KAT (közlekedésrendészet) előtti vizsga volt hátra. Otthon nem voltak éppen elragadtatva, hogy motort veszek, de annyira vágytam rá, hogy nem lehetett lebeszél-ni. Szófiai szomszédaim közül már Dragi Ganevnek, Zsorónak (Olga Minkova férjének), Veszo Denkovnak és dr. Vlado Bozskovnak is volt motorja. 1958-at írtunk, ez volt a motormánia időszaka Szófiában és az egész országban. Bubi unokafivéremnek 125 köbcentis M3-asa volt. Veszóval, akinek 250-es Jawája volt, garázst készítettünk két motor szá-mára: az udvar felől elkerítettük a szemetesvödrös folyosót, a Gerlovo utca felől pedig lyukat vágtunk a kerítésbe. Pontosabban utóbbit Dragi és Zsoro csinálták, mi pedig Veszóval kijelöltük az utat, hogy sebességben is át lehessen menni az udvaron.

A gyakorlati vizsgán azonban váratlan dolog történt: amikor gázt ad-tam, a DKW vizsgamotor „megugrott”, s hogy ne veszítsem el az egyen-súlyomat, ösztönösen letettem a lábamat a földre. Így aztán hiába csinál-tam meg a szlalomot és a nyolcast is félkézzel, nem kaptam meg a joga-sítványt. Ezt akkor, huszonkilenc évesen olyan nagy csapásként és akko-ra kudarcként éltem meg, hogy évekig tartott, mire túltettem magam raj-ta. Csak néhány hónappal később, 1959 elején tettem le a vizsgát és sze-reztem meg a jogosítványt, ezúttal már saját Jawámmal, Veszo Benkov segítségével, aki elvitt az oktatócsarnokba Gorna banyába.

A motorizáció első néhány éve csodálatos időszak volt. Mi motoro-sok úgy összetartottunk, hogy minden körülmények között igyekeztünk segíteni egymásnak. Mi voltunk az országút királyai, a kiváltságosak, akik szabadon repülhettek. Ellenségeink természetesen a közlekedésren-dészek voltak, akik korlátozták szabadságunkat. A rendőrséggel – a kommunista hatalom védelmezőjével – szembeni ellenszenvünk vala-hogy a KAT gyűlöletében jutott kifejezésre. A helyzet odáig fajult, hogy örültünk, ha kitolhattunk velük, s e cél érdekében a közlekedési szabály-zatot is minden lelkiismeret-furdalás nélkül megszegtük.

Egy példa: akkori feleségemmel, Katéval hazafelé tartottunk Jakoru-dából, ahová azért mentem, hogy igazolást kérjek a leszolgált időről. Ihtiman után valamelyik falu központjában egy IZS motoros közlekedés-rendész állt az út közepén, és már messziről intett, hogy álljak meg. Va-lószínűleg gyorshajtásért akart megbírságot. Hátraszóltam Katénak,

hogy jól kapaszkodjon meg, és teljes gázzal elindultam a rendész felé, aki félreugrott előlem. Végiggondoltam ugyanis, hogy a faluból kivezető út lejtős, fel tudok gyorsítani 100 km/h-ra, és még az az előnyöm is megvan, hogy ha a rendész üldözni akar, előbb meg kell fordítania a motort. Azt is tudtam, hogy a rendszám táblámat úgy belepte a sár, hogy képtelenség leolvasni. Az első leágazás mellett örült sebességgel elhajtottunk, a másodiknál viszont letértünk, felmáztunk egy dombra, a Jawát letettük a földre, elhevertünk, és figyeltük az utat. Körülbelül egy óra elteltével, amikor már sötétedett, átváltottuk a felsőruhánkat és kényelmes tempóban elindultunk Szófia felé. Vakarelnél aztán, az emelkedő előtt levillogott egy oldalkocsis motoron ülő közlekedésrendész. Már nem emlékszem, igazoltatott-e, de minden megjegyzés nélkül továbbment. Az előző rendész nyilván telefonált miattunk, de mi már átöltöztünk, s míg a dombon vártunk, legalább tíz Szófia felé tartó motort számoltunk össze. Ettől a „*diadaltól*” sokáig dagadt a májam.

A Jawaival kevesebb, mint fél óra alatt odaértem a munkahelyemre Radomirba. Két nyáron pedig a feleségemmel elmentünk Várnába és Burgaszba. A holmink két batyuban lógott oldalt, és hátizsák is volt mindkettőnkön (az enyém elől, a mellemen). Sokszor voltunk a Rilában és a Pirinben is. Egyszer juhászkutyák vetek üldözőbe, ráadásul emelkedőn, s fogaik már-már a lábunknál csattogtak. De a Jawa állta a versenyt. Úgy szerettem ezt a motort, mint egy élőlényt, mint egy barátot. Vittem rajta Ivajlót, aki alig két éves volt, és anyámat is. A hátsó gumi sokszor kapott defektet, mert ha az első átment a szögön, épp annyira állította fel, hogy belefűrődjön a hátsóba. Ilyenkor természetesen gumitapaszt használtam – tip-top javítókészlet még nem volt.

Egyszer viszont Pernik előtt egy kanyarban nagyon csúnyán elestem, mert egy fedetlen melaszos hordókat szállító kamion ment el arra, s ebből a csúszós, nyálkás folyadékából bőven csöpögött az útra. Mire megértettem, miért borult bele előttem néhány motor az árokba, már magam is repültem, mintha kihúzták volna alólam a szőnyeget. Az volt a legrosszabb, hogy a motor átforrósodott kipufogója éppen a lábamra esett, és úgy összeégette, hogy hatalmas hólyagok keletkeztek rajta. Ez a baleset készítetett végül is arra, hogy három év után eladjam a Jawa-t. Ekkor már autós jogosítványom is volt, s így érdeklődésem a kocsik irányába fordult.

Ebben az időben (1961 júniusától) már a szófiai onkológiai intézetben dolgoztam. Veszo Denkov segített vevőt találni, és sikerült nagyon előnyösen eladni a motort. Ugyanannyit kaptam érte, mint amennyiért három évvel korábban megvettem, noha azóta 20 ezer kilométert mentem vele. Hogy ne maradjak közlekedési eszköz nélkül, vettem egy szovjet gyártmányú versenybiciklit, és éveken át a megyei kórházba a teherpályaudvar szomszédságába.

A következő évben egy Renault Dauphine társtulajdonosa lettem. Kölcsönadtam a Jawaért kapott hatezer levát, s amíg vissza nem kaptam, használhattam a kocsit. Két évig volt nálam, s mindkét év nyarán lementünk vele a tengerhez.

Motoros éveim során hozzászoktam, hogy jó erősen fogjam a kormányt, ami autóvezetéskor kevésbé szükséges. Első várnai utunkon e szokásomnak köszönhetően menekültünk meg egy súlyos balesettől. A Botevgrad előtti egyenes szakaszon, legalább 80 km/h-s sebesség mellett a kormány mintha ki akart volna ugrani a kezemből, s a kocsit oldalra kezdett húzni. Fokozatosan lefékeztem, s amikor harminc-negyven méter után megálltunk, láttam, hogy az egyik első gumi teljesen kilapulva lóg a kerékpánton. Ugyanezen az úton tanultam meg egy életre, hogy a közlekedési szabályzat nem véletlenül tiltja, hogy gyerek üljön az első ülésen. Az akkor négy éves Ivajlo anyja ölében ült, s amikor egy szekér miatt hirtelen fékezni kellett, előrerepült, és beverte a fejét a szélvédőbe. Szerencsére megúsza egy jókora púppal, de mi alapos leckét kaptunk szabályos vezetésből.

1966 júniusában végre egy saját kocsit büszke tulajdonosa lettem. Megfogadtam Gogo Varhovskov bácsi (anyám unokanővére, Zlata néni férje) tanácsát, miszerint „*legjobb autó az új autó*”. Zaporozsecet vettem, mert ez a márka volt akkor szabadon hozzáférhető. Csúnya és rendkívül megbízhatatlan kocsit volt; gúnyosan Zaporschének vagy Zazovecnek nevezték. Kiválasztása és megvásárlása nagyon sok izgalmal és feszültséggel járt, délután még a lázam is felszökött.

Itt Magyarországon ez a mondás járja: „*az ember életének két legboldogabb napja az, amikor megveszi az első kocsiját, és amikor eladja az utolsót*”. Úgy érzem, ettől a második boldog naptól még meglehetősen távol vagyok.

A Zaporozsec 1978-ig volt a tulajdonomban, amikor nagyon olcsón, hatezer leváért eladtam Angelnek, s ezalatt 70 ezer kilométert tettem meg

vele. Néhányszor Magyarorszáig is elvezettem, s akkor is velem volt, amikor itt dolgoztam. Mint már említettem, megbízhatatlan volt: a kanyarokat nem vette jól és a fékei is rosszak voltak. Egyszer, amikor Ivajlóval tartottunk hazafelé a tengerpartról, Kitenből, késő délután Ihtiman környékén egy kanyar után juhnyájba botlottunk, melyet éppen áthajtottak az úton. Tővig nyomtam a féket, de a kocsi egyszerűen nem akart megállni, s így, igaz, nem nagy sebességgel, de a juhok közé gázoltunk. Nem tudom, kinek az ijedtsége és dühe volt nagyobb, az enyém vagy a juhászé. Az egyik lámpa összetört, a kocsi eleje pedig, a csomagtartónál, 10–15 centi mélyen behorpadt. Nem tudom, hány juh sérült meg, de holtan egy se maradt az úton. A Zaporozsec szerencsére farmotoros volt, s így továbbmehettünk. Igyekeztem minél gyorsabban eltűnni onnan.

Máig nem felejtettem el, milyen érzés volt, amikor a kocsi élő testekbe ütközött, és nem tudtam megállítani.

Ivajlóval volt még egy kellemetlen élményünk. Melnikből hazafelé egy kutya futott ki elénk az útra. Ivajlo ösztönösen felkiáltott: „vigyázz, kutya!”, én pedig elrántottam a kormányt, de utána alig tudtam visszatéríteni a kocsit az útra. A hátul ülő fiú és lány (mindketten németek) halálra sápadtak. Engem úgy megrázott a dolog, hogy másnap a kórházban a biztonság kedvéért EKG-t csináltattam. Attól kezdve, bármilyen kellemetlen is, nem kerülgetem a kutyákat. Sajnos volt még néhány ilyen esetem, két kutyát és két nyulat gázoltam el, s mindannyiszor éreztem azt a szörnyű tompa ütődést. Az egyik nyulat hazavittem (Kolozsvár után, Magyarorszáig felé menet ütöttem el), és megettük.

1977-ben Magyarországon Polski Fiat 600-at vettem. Szép, korallszínű kocsi volt. Budapesten vettük át, és hazafelé tartva 70 km után kilyukadt a hátsó gumi, pontosabban a belsőt az összeszereléskor becsípték. Mondhatom, nem kellemes új kocsival defektet kapni. Garázst is építettünk a régi ház udvarán. Nagyon szerettem ezt az autót. „*Kisorozlának*” neveztük. Hatszor mentünk le vele a bolgár tengerpartra. A csomagjainkat hátulra tettük, rajtuk feküdt Alex, aki még kisgyerek volt.

Utolsó, 1983 júniusi utunk kis híján mindjárt a kezdetén tragédiába torkollott. Dél körül járhatott, éppen beértünk Szabadkára, és egy nagy kamion előzött minket. Mögötte jött még egy kamion, s mivel a söfőrje nem vett észre, kezdett leszorítani a magas járdaszegély felé. Olyan közel mentem a szegélyhez, amennyire lehetett, de a kamion egyre csak

szorított. A járdára már nem hajthattam fel, mert felfordultunk volna. Minden nagyon gyorsan történt. Éreztem, hogy a kocsit felemelkedik, utána egy éles csattanás, ahogy a bádoggal elrepedt, és a kamion elengedett. A hátsó sárhányó tört el, amikor a kamion első kerekének egyik kiálló csavarja megemelte a Fiatot, s erre a sofőr végre észrevett, és irányt változtatott. Így menekültünk meg, s a halálra rémült sofőr – török volt – nem győzött elnézést kérni, és felajánlotta, hogy dollárban fizeti meg a kárt. Egyúttal meg is dicsért, amiért jó döntést hoztam, és nem próbáltam felhajtani a járdára, mert akkor felborultunk volna, és a hatalmas, többtengelyes kamion egészen biztosan palacsintává lapít.

Eddig a kisebb autót kedveltem, de ezután az eset után már nem tudtam megbízni a „*kisoroszlánban*”. A Fiat megsínylette a kalandot, de valahogy sikerült annyira helyrehozoznunk, hogy ne kelljen visszafordulnunk. Szerencsésen elértünk Szófiáig, aztán a tengerhez, s végül haza. A kocsit aztán nagyon szépen megjavították, a karosszérián nem is látszott sérülés, noha a hátsó sárhányót ki kellett cserélni. A biztosítás fedezte a költségeket, de őszintén megmondva jobban jártam volna, ha elfogadom a néhány száz dollárt, melyet a sofőr felajánlott. Én azonban, mivel külföldön voltunk, mindent szabályosan akartam intézni. Rendőrt hívtunk, aki felvette a jegyzőkönyvet, és megállapította, kinek a hibájából következett be a baleset.

A Fiattal többé nem mertem külföldre utazni, s türelmetlenül vártam, hogy sorra kerüljek a várólistán, és megkaphassam a Ladámat. Bár a behozatal már néhány évvel korábban megtörtént, egészen 1985 nyaráig kellett várnom. Körülbelül két-három hónappal azelőtt, hogy sorra kerültem, eladtam a Fiatot. Utóbbi komoly fizikai és főleg lelki megterheléssel járt számomra. Három egymást követő vasárnap délelőtt a miskolci autópiacon kellett állnom, és mindenféle kérdésre válaszolnom a kocsival és az árával kapcsolatban. Az egész valahogy megalázó volt. De hiába, az életben mindennek megvan az ára, bizonyos dolgokon egyszerűen át kell esni. A lényeg, hogy sikerült eladnom az autót, ugyanannyiért, mint amennyiért nyolc évvel korábban vettem. Igaz, az infláció miatt az autók ára azóta a kétszeresére emelkedett.

1985 június elején végre sorra kerültem, Lenkével elmentünk Debrecenbe, és némi protekcióval megkaptuk fehér 1200-as Ladánkat. Mondanom sem kell, milyen elégedett voltam a kocsi erejével és stabilitásával. Nem csoda, hogy a '70-es években a Fiat 124-es, a Lada prototípusa volt

a legnépszerűbb autó. Később, amikor az eredeti diagonális gumikat radiálisra cseréltem, még komfortosabbá vált a vezetése.

Nem mulaszthatom el, hogy megemlékezzem számos utam közül arról, amelyik autóvezetői pályafutásom legnagyobb teljesítménye volt, s amelyre nagyon büszke vagyok. 1987 június végén Lenkével és Alexszel Drezdában voltunk, egy kempingben szálltunk meg, és terveztük, hogy továbbmegyünk Berlinbe. Remekül éreztük magunkat, minden nap lelkesen jártuk a várost és látogattuk végig múzeumait és egyéb nevezetességeit. Hajókiránduláson is voltunk az Elbán Pilnitzig. Egyszer csak éles fájdalmat kezdtem érezni a derekamban, ami a vesekő félreérthetetlen jele. A göröcsoldótól kicsit jobban lettem, és másnap reggel elindultunk hazafelé. Máig nem tudom, hogy bírtam ki a tizenkét órás, gyors vezetést. Minden erőmet megfeszítettem, hogy elnyomjam a fájdalmat. Csak azt ismételtetem magamban, hogy meg kell tennem ezt az ezer km-t. Lenke, bár volt jogosítványa, sohasem tudta rászánni magát, hogy vezessen, Alex pedig még csak tizennégy éves volt. Mindent megtettem, hogy a feleségem ne vegye észre, milyen állapotban vagyok. Istennek hála este 8–9 körül hazaértünk. Megittam egy sört, és tíz perccel később a szőnyegen fetrengtem a fájdalomtól. Másnap bementem a miskolci megyei kórház urológiai osztályára, és három-négy nappal később, éppen a születésnapomon, július 8-án megműtöttek. Hurokkal vették ki a lencse nagyságú követ, mely éppen a húgyhólyag felett szorult a húgyvezetékembe.

Én is hősiesen helytálltam a hazaút során, de hű társam, a Lada sem hagyott cserben. Semmi gond nem volt vele, s így egészen arra koncentrárlhattam, hogy ne érezzem a fájdalmat.

Hosszasan írhatnék az autóvásárlásról a szocializmus idején. A lényeg, hogy az ember évekig kuporgatott, míg szerény fizetéséből félreterehette a szükséges összeget, és a behozatal után évekig várt, amíg sorra került a listán, hogy megvehesse az áhított kocsit – természetesen a szocialista ipar termékét. Hitelt sem az autóforgalmazó vállalat, sem a bank nem adott. A megvásárolt autó teljes egészében a vevő tulajdona lett, esetleges elvesztése pedig szörnyű csapás volt, valóságos katasztrófa. Ez magyarázza, hogy kritikus helyzetekben a sofőr-tulajdonos sokszor akár életveszélynek is kitette magát, hogy legnagyobb kincse, a kocsija épségét megóvja. Ha el kellett rántani a kormányt, sokan ahelyett, hogy az árokba hajtottak volna, balra próbáltak kerülni, vállalva a frontális ütkö-

zés kockázatát az esetleg szembejövő autóval, ami sajnos sokszor be is következett.

Végezetül annyit jegyzek meg, hogy a vezetési kultúra az általános kultúra szerves része, s minél kulturáltabb egy ország, annál színvonalasabb és biztonságosabb a közlekedése is. Ezt hosszú évek és számos út tapasztalata alapján állíthatom.

II.

Bevezetés

Az életet, melyet nem meséltek el, nem is éltek meg teljesen. Ez egy kortárs francia író mondásának parafrázisa. Azt jelenti, csak azok az élmények vethetők alá értékítéletnek, értelmezhetők pozitív vagy negatív aspektusban, amelyeket elbeszélnek, közreadnak, elemeznek. Ez az elemzés és értékelés nem kevésbé fontos annak, aki átélte ezeket az eseményeket. A belőlük merített tapasztalatból tevődik össze az, amit életbölcességnek nevezünk.

S itt megint egy első látásra furcsának tűnő igazságba ütközünk: akik sokat szenvedtek az életben, akiknek számos viszontagság közepette kellett boldogulniuk, nagyobb életbölcességgel rendelkeznek, mint azok, akik háborítatlan nyugalomban és boldogságban élhettek. Nem véletlen, hogy mi, akik negyvenöt évet éltünk a kommunista uralom alatt, jóval többet tudunk az emberi társadalom működéséről, mint az Európa szerencsésebbik, nyugati oldalán élő kortársaink. „*Öreg rókák*” vagyunk, nem hiszünk olyan könnyen a pártvezérek ígéreteinek, akármilyen szép beszédek is tartanak a választások előtt. S később sajnos hiába állapítjuk meg, hogy igazunk volt, attól az életünk nem lesz se könnyebb, se boldogabb – épp ellenkezőleg.

Mégis a tudat, hogy eseménydús, fordulatokban, sőt csapásokban gazdag életnek voltunk tanúi és részesei, s minden nehézség ellenére ép-ségben maradtunk, jóleső érzéssel tölt el. Olyanok vagyunk, akár a hajótörött, akit a hullámok végül a biztonságos partra vetettek.

Jó barátom, dr. P. Ivancev, aki sajnos már nincs köztünk, ezt szokta mondogatni: „*hálás vagyok Istennek, mert bár sok szerencsétlenség ért, számos jelentős történelmi személyt és eseményt láthattam, s megtapasztalhattam az élet végtelen változatosságát*”. A másik mondása: „*amit ember fiatalon átél, azt idős korában megéli*”. A híres magyar történész és akadémikus, Kosáry Domokos pedig kijelentette, mindenkinek meg kellene írnia az önéletrajzát, mert a következő nemzedék csak így kaphat hű képet arról, milyen volt az élet a kommunista diktatúra idején.

Mint már máshol is elmondtam, hivatásom, a röntgenológia szerelme-se vagyok. Képes vagyok órákon át érdeklődéssel és élvezettel lapozgat-

ni egy röntgenfelvételekkel teli albumot, akár a bélyeggyűjtő a bélyegkatalógust. Természetesen nem minden érdekel egyformán, vannak a szakmának olyan területei, amelyek közelebb állnak hozzám, s amelyeket most nem sorolnék fel. Több évtizedes gyakorlatom során észrevétlenül rám is jellemzővé vált az a „*szakmai ártalom*”, hogy ha csak ránézek valakire, máris a szemembe ötlik rajta minden, a normálistól eltérő jegy – a kóros elváltozásokról nem is beszélve –, s így inkább a negatív, mint a pozitív sajátosságai tűnnek fel nekem. Ha az ember negyven évig tudatosan és önként a hivatásának szentelte magát, egyre csak arra törekedve, hogy minél inkább elmélyítse és tökéletesítse szakmai tudását, visszavonulása után meglepetten és némi csalódással konstatálja, mennyire hiányos az általános műveltsége. De ez a világ rendje, nem érthetünk mindenhez, s ráadásul a technika olyan ütemben fejlődik, hogy óhatatlanul jó néhány évvel maga mögött hagy minket. Az a fontos, hogy ébren tartsuk érdeklődésünket a világ eseményei iránt.

Kritikusan viszonyulok a múlthoz, de ez nem jelenti azt, hogy teljes egészében megtagadom, ahogy napjainkban egyes politikusok teszik. A múlt az a lépcső, amely a jelenhez vezetett. Megtagadásával elutasítjuk saját korábbi életünket, tevékenységünket, munkánkat is, mindent, amit a múltban megteremtettünk. Ezt pedig nem tehetjük – ha valami újba kezdünk, az nem járhat azzal, hogy mindent lerombolunk, amit korábban vérrel és verejtékkel hoztak létre. A kritikai szemlélet egészen más. Az azt jelenti, hogy megértéssel tekintünk azokra a bűnökre, amelyekhez a korabeli körülmények és feltételek vezettek.

Semmiféle megértést és megbocsátást nem érdemelnek viszont a minden kontrollt nélkülöző önkényuralom bűnei, melyek végeredményben felborították és megcsonkították a normális társadalmi életet, és megsértették az állam demokratikus alapelveit.

Mihez kezdjen egy orvos, miután nyugdíjba vonult, és nem foglalkozhat többé azzal, aminek aktív éveit szentelte? Az orvostudomány újdonságait már nehéz követnie, most, hogy nem dolgozik, nincs, ami erre ösztönözze. Inkább a múlt felé fordul hát. Felidézi nehéz eseteit, hibáit, kudarcait. Hogy miért ezeket? Mert szerencsére jóval több sikerben volt része, mint kudarcban, s így azokat könnyebben el is felejtí. Különben is a lelkiismeretes orvos nem a sikerekből, hanem a kudarcokból tanul, melyeket sohasem felejt el, és sohasem bocsájt meg magának.

Mivel sok szabadidővel és gazdag élettapasztalattal rendelkezik, természetes, hogy szeretné azt megosztani valakivel. Ha van kivel, de távol él, levelezni kezd vele. Ha viszont nincs kivel, vagy ha a levelezés nem elégíti ki, szinte észrevétlenül hozzákezd, hogy papírra vesse mindazt, amit mondani akar. S ezzel megkezdődik a beszélgetés valamilyen elképzelt partnerrel, s megszületnek a feljegyzések az átélt időkről és eseményekről. Az ember idős korában sok mindent elfelejt, de szüleit, gyerekkorát, a szülői házat és hazáját soha. Akármilyen állapotban van – beteg vagy egészséges – gyermekéveinek emlékei nem homályosulnak el, s ha külföldön él, ezek az emlékek a nosztalgiától átítatva még szebben és élénkebben élnek benne, még drágábbak a szívének. Ha Bulgáriában maradok, most talán nem is érezném ennyire szükségét, hogy könyvet írjak mindarról, amit átéltem, s amit szeretnék megosztani.

Előző könyvem, az *Életem filmkockái* igen kedvező visszhangra talált. Akik elolvasták, különbözőképpen reagáltak, de abban mindenki egyetértett, hogy érdekes és könnyen olvasható. Kortársaim pedig, akik tanúi és elszenvedői voltak a „*néphatalomnak*”, azt mondták, dicséretre méltó objektivitással, bátorsággal és átéléssel írtam le az eseményeket. S nem utolsósorban hangsúlyozták, hogy meg kell írnom élettörténetem folytatását, ki kell egészítenem a magyarországi évekkkel.

Így ez a második kötet részben kiegészítése, részben folytatása az előzőnek. Először is több mint száz évvel visszamentem az időben, hogy nagyszüleimről meséljek. Egy fejezetet a szülővárosomról, Szófiáról és a szülői házról őrzött emlékeimnek szenteltem. Írtam egy nagyon érdekes személyiségről, Erichről. Igyekeztem őszintén és érthetően beszámolni életem legnehezebb időszakáról: arról, amikor elhagytam Bulgáriát.

Ezután három fejezet következik életemről az új hazámban, Magyarországon, s végül méltó zárásként az „*Aranydiploma*” című rész. Merem remélni, hogy munkám nem volt hiábavaló.

a szerző

Családfa helyett

Egyes korombeli ismerőseim elkészítették, és bizonyos büszkeséggel mutatták meg nekem családfájukat. Ezek a családfák rendszerint néhány generációt ölelnek fel, és kivitelezésben nagyjából az uralkodócsaládokéit utánozzák. Láttam már plakát formájában elkészített és falra akasztott családfát, de olyat is, amelyet a régi egyetemi diplomák mintájára tekerésre nyomtak és tokban őriznek.

Egy öt-hat generációs családfa összeállításához annyi információra van szükség, amennyi egyetlen embernek semmiképp sem lehet a birtokában, hiszen százötven-kétszáz évről van szó. Nyilvánvaló tehát, hogy a készítő csak akkor számíthat sikerre, ha rendelkezésére állnak a megfelelő írásos adatok és bizonyítékok.

E munka szorgalmat, kitartást és nem utolsósorban szerencsét igényel, de jutalma, a következő nemzedékek hálája sem marad el.

Első unokatestvérem, az 1995-ben elhunyt Georgi Bocsarov (Bubi) évtizedekkel ezelőtt megmutatta nekem a Bocsarovok családfáját. Kissé furcsának találtam, hogy anyai felmenőivel, a Bosztandzsievekkel egyáltalán nem foglalkozott.

Előttem van egy 1910-ben, Szófiában készült családi fénykép, rajta nagyapám, Georgi Bosztandzsiev (50 éves), nagyanyám, Szofia Bosztandzsieva (44 éves), dédanyám, Tereza Cekorics (75 éves), Nedjalka néni-kém (9 éves) és anyám, Ani (5 éves). Hosszan nézem a képet, míg végül az arcok megmozdulnak, életre kelnek, összefolynak azzal, ahogy gyerekkori emlékeimben élnek, és szinte már tapinthatóvá válnak. Sok-sok évnyre visszarepülök az időben, ismét kisfiú vagyok, hallom kedves, meleg hangjukat, magamon érzem szerető, gyengéd tekintetüket. A boldog gyermekkor – milyen vidám, gondtalan idők voltak! Ezért hát családfakészítés helyett inkább nagyapámról és nagyanyámról mondom el mindazt, amit tudok, azzal együtt, amit az emlékeimben őrzök róluk.

Georgi Bosztandzsiev 1860-ban született Veliko Tarnovóban. Apja ruszei származású, jómódú kereskedő volt, de sajnos korán elvitte a tüdőbaj. Anyja híres trjavnai családból származott (hadzsi Nikola leszármazottja volt), s anyámat róla nevezték el Anának. Georgi Bosztandzsiev közeli rokonságban állt a nemzeti újjászületés korának híres költőjével, Petko Racsov Szlavejkovval. Bulgária felszabadulása után Szlavejkov politizálni kezdett, és Dragan Cankovval együtt a Liberális Párt egyik vezéralakja lett. Mint a történelemkönyvekből ismert, jórészt nekik kö-

szönhető, hogy a Konzervatív Párttal szemben sikerült keresztülvinni a Tarnovói Alkotmányt, melyet 1879. április 16-án fogadtak el végleg, s melyet a maga korában méltán tartottak a legdemokratikusabbnak.

A demokratikus nézeteket valló Szlavejkovhoz fűződő rokonság döntően határozta meg az ifjú Georgi sorsát: Zágrábba küldték államigazgatást tanulni. Feltételezem, hogy azért választották éppen ezt a várost, mert azt akarták, hogy a Monarchiában – azaz a művelt nyugaton – tanuljon, de egyúttal a lehető legközelebb Bulgáriához. Szlavejkov hatását mutatja a szakválasztás (nem orvostudomány, agronómia vagy műszaki tudományok), valamint a tény, hogy hazatérése után Georgi a személyi titkára lett. Hogy mikor ment el Zágrábba, és mikor tért vissza onnan, pontosan nem tudom, de visszajövele feltehetőleg kapcsolatban állt az 1885-ös újraegyesítéssel és az azt követő bolgár-szerb háborúval. Azt sem tudom, hány évet töltött Zágrábban. A lényeg, hogy megismerkedett egy fiatalemberrel, Kalman Cekoriccsal, aki bemutatta a családjának. Apja, Ivan Cekorics köztisztviselőként álló eszéki közjegyző volt, anyja, Tereza pedig nagy birtokot örökölt a mai magyar határ közelében, a Csáktornya melletti Drávaszentivánban. Georgi ekkor találkozott a nála hat évvel fiatalabb, csinos, karcsú, dús gesztenyebarna hajú Szofiával. Ezt a gesztenyebarna haját magam is sokszor láttam, mert a belőle font vastag zsinór volt nagyapám óralánca. Zsebórája, melyet mindig a felöltője zsebében hordott, óránként egy kis dallamot is eljátszott. Gyakran ültem nagyapám ölébe, és könyörögtem neki, hogy hallhassam az órát, s ő sohasem tagadta meg tőlem. Milyen hatalmas és romantikus szerelemről árulkodik ez az óralánc, melyet nagyapám élete utolsó pillanatáig viselt! Nagyanyám pedig e szerelemért cserélte fel a jómódú családi otthon biztonságát és kényelmét a csak nemrégiben felszabadult Bulgáriáért, anélkül, hogy fogalma lett volna róla, milyen élet vár majd ott rá. S a megpróbáltatások nem sokkal a megérkezése után megkezdődtek.

Az aranyórát a rajta lévő GB (Georgi Bosztandzsiev) monogram miatt unokatestvérem, Georgi Bocsarov örökölte, de ellopták, amikor a halála előtti évben betörték Panajot Volov utcai lakásába. Én a magam részéről jobban sajnálom a nagyanyám hajából készült óraláncot.

1886-ban már javában zajlott az elkeseredett küzdelem a ruszsofilek és a ruszsofókok között. Az okok ismertek: a bolgároknek választaniuk kellett az oroszok barátsága és a saját nagyhercegük között, és Dragan Cankov ruszsofiljeinek meggyőződése volt, hogy a hazának tesznek

szolgálatot, amikor 1896 augusztusában letaszították a trónról Alexander Battenberg nagyherceget, de utána kis híján polgárháború tört ki. Sztefan Sztambolov és hívei kerültek hatalomra, Cankov és köre pedig emigrációba kényszerült. Hogy nagyapámnak személyesen milyen szerepe volt az eseményekben, nem tudom, de tény, hogy ő is kénytelen volt ifjú feleségével együtt Oroszországba, Ogyessza városába emigrálni. Maga Szofia nagyanyám mesélte nekem, hogy az ogyesszai tél, a mostoha körülmények és különösen az oroszok hosszú szakálla és kaftánja félelmet és bizonytalanságot keltettek benne. Egy év után kerülő úton visszatértek nagyanyám szüleihez a Monarchiába. Hosszú idő elteltével, de még mindig a Sztambolov-rezsim idején aztán hazaköltözhetnek Bulgáriába. Ez a következőképpen történt: nagyapám néhány évvel idősebb nővére, Zafirka felkereste Sztefan Sztambolovot, aki annak idején szomszédjuk volt Tarnovóban, s így szól hozzá:

- Te Sztefan, miért üldözöd Georgi öcsémet?
- Hogy én üldözöm?! Senki sem üldözi.
- Akkor hadd jöjjön végre haza.
- Rendben van, jöjjön. Én, Sztambolov garantálom, hogy semmi bánódása nem esik.

1894-ben aztán megszavazták az amnesztiatörvényt, s hazatért Dragan Cankov és a többi politikai emigráns. Ezeket az eseményeket az 1994-es kiadású Bulgária történetéből idézem, mely többek között azt is írja, hogy ekkoriban Bulgáriában a következő pártok alakultak: Progresszív Liberális Párt (cankovisták), Nemzeti Liberális Párt (sztambolovisták), Liberális Párt (radoszlavovisták), Demokrata Párt (karavelovisták), Nemzeti Párt, Földműves Párt és Szociáldemokrata Munkáspárt.

Ettől kezdve Georgi Bosztandzsiev karrierje az államigazgatásban töretlenül ívelt felfelé. Pártja, a cankovisták kormányzása idején rendőrkapitány volt Orjahovóban, majd Ruszéban, végül pedig a fővárosban. Dragan Cankovhoz fűződő baráti viszonyát mutatja, hogy Nedjalka nénikém Cankov feleségének nevét kapta, Cankov lánya, Ljuckanov miniszter felesége, Olga pedig anyám keresztanyja volt.

Úgy látszik, nagyapámnak végül elege lett a pártpolitikai küzdelmekből, mert amikor 1905-ben megszületett a második lánya (anyám), végleg visszavonult a politikai élettől, és a kereskedésnek szentelte magát. Jól beszélt törökül, románul és németül, de horvátul, oroszul és magyarul is értett. Mezőgazdasági termények nagykereskedelmével foglalkozott, s

gyakran járt üzleti úton a szomszédos országokban, különösen Isztambulban, Bukarestben és Budapesten.

Szófiában bérlakásban éltek az Iszkar utcában, majd a Dondukov úton. Nagyapám azt mondta, jobb bérelni ott, ahol kedve tartja, mint saját lakással egy helyhez kötni magát.

Anyám mesélte, hogy télen náluk vendégeskedett Tereza nagyanyja, nyaranta pedig ők töltöttek hosszú időt a drávaszentiváni birtokon. A hosszú utat nemzetközi vonattal tették meg.

Az 1910-es fényképen a felnőtteken magabiztosság és méltóság tükröződik, aminek alapját nyilván anyagi jólétük képezte. Elkövetkezett azonban az első Balkán-háború, s nagyapám a hadsereg egyik takarmányszállítója lett. Odrin 1913-as elfoglalása után a felvásárolt takarmányt ott raktározták el, hogy közelebb legyen a sereghöz. A szövetségesek tragikus kimenetelű háborúja után azonban nagyapám nem tudta hazaszállíttatni, s így az egész tőkáját elvesztette. Nem sokkal később aztán kitört az első világháború, mely a Monarchia szétesésével ért véget. Horvátország az újonnan létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. Tereza dédanyám elhunyt, és birtokát eladták. Nagyanyám is megkapta az őt megillető részt – éppen a legjobbkor jött ez a megingott anyagi helyzetű családnak. Nagyanyám ekkor megmutatta képességeit. Nem engedte, hogy a pénzt kereskedelembe fektessék, ami akkoriban igen kockázatos lett volna; helyette elérte, hogy telket vásároljanak, és emeletes házat építsenek rá. Így épült meg a Volov utca 10. alatti háromemeletes ház, emeletenként négy szobával és szuterénlakással. 1926-ra készült el, és a bérleti díjából befolyó összeg közel húsz évig biztosított megélhetést ekkor már idős nagyszüleimnek. Itt van a helye, hogy közöljem, hogy amikor nagyapám kilépett az állami szolgálatból, semmiféle nyugdíjat nem fogadott el, mondván, szegény az ország, s ő enélkül is el tudja tartani önmagát és családját. Azt is meg kell említenem, hogy én is ebben a házban születtem a földszint udvar felőli oldalán 1929. július 8-án, s itt töltöttem korai gyermek éveimet is. 1936-ban aztán átköltöztünk Szlivenbe, de anyám és én minden nyárra felmentünk a nagyszüleimhez.

Georgi nagyapám arca úgy él az emlékezetemben, ahogy gyermekkoromban láttam, amikor már a nyolcvanhoz közeledett. Vidám ember volt, mindig készen a tréfára. Kifogástalanul öltözködött, és minden reggel megborotválkozott Gillette önborotvájával (akkoriban a férfiak legnagyobb része még borotvakést használt). Borostyánkő szipkával dohány-

zott, melyet galambtoll segítségével gondosan tisztán tartott. Honnan szerezte a tollakat, nem tudom, de ha kértem tőle, mindig adott. Szeretett az ölébe ültetni és elénekelni nekem Dobri Csintulov „*Sztani, sztani, junak balkanszki*” kezdetű dalát. Néha, ha különösen jó kedve volt, a következő dalocskát is elénekelte:

*„Horo pepeljano, mamó, horo pepeljano,
Riza do koljano, mamó, riza do koljano
Navede sze dolu, mamó, navede sze dolu
Dupeto mu golo, mamó, dupeto mu golo.”*

*(Kígyó-körtánc, kígyó-körtánc,
Térdig ér az inge
Lehajol a földre
Kilátszik a segge)*

„*Georgi, schämst du dich nicht?*” („*nem szégyelled magad?*”), mondta mindig Szofia nagyanyám, ha a közelben volt.

Amikor már kicsit nagyobb voltam, nagy örömmel mentem el az újságosbódéhoz, hogy megvegyem neki a Mir és Szlovo című lapokat. A legnagyobb élvezet azonban az volt, amikor elszalajtottak Kuzo bátya kocsmájába a Volov utca és az Iszkar utca sarkán, hogy az e célra tartott fél literes üvegben vörös vagy fehér bort hozzak. Georgi Bosztandzsiev szerette a vendégeket, és gyakran hívta meg otthonába számos rokonát és ismerősét. Korábban, amikor még tehetős volt, sokat segített is nekik mind pénzzel, mind közbenjárással. Imádott kártyázni és még inkább ostáblázni, s e célból minden nap eljárt a kávéházakba. Sétapálcával járt – nem mintha szüksége lett volna rá, de akkoriban ez volt a szokás –, esős időben pedig angol esernyővel.

Ha vendégeink voltak, türelmetlenül vártam a pillanatot, amikor azt mondja, hozzam az ostáblát. Nagyon szerettem nézni, ahogy játszik, mert felért egy színházi előadással. Minden állásra volt valami szállóigéje, melyek leírhatatlanul szinessé tették a játékot. Íme néhány ezekből a gyöngyszemekből:

„Gyo bes (dupla ötös), na most kösd fel gatyád!”

„Gyo bara (dupla kettes), segg bara!”

„Gyo ses (dupla hatos) – ej, te nagymester!”

„Bes ses (ötös és hatos) – no nézd, a gyáva, hogy szalad!”

Ha egyértelmű fölénybe került ellenfelével szemben, ezt mondta: „*add meg magad, hadzsi Dimitar, a pasa ígéri, hogy nem lesz bántódásod!*”

Ha úgy látszott, kétpontos győzelmet („*marsz*”) arat, tréfásan dúdolni kezdte a Marseillaise-t, így adva értésére az ellenfélnek, hogy mi vár rá. Élvezet volt nézni a játékát, s közben az arca ragyogott az örömtől. Igazán tudta értékelni ezeket az apró örömöket, melyek az élet sóját jelentik.

Később, amikor már tíz éves voltam, én is megtanultam ostáblázni, és sokat játszottam Szofia nagyanyámmal. Georgi nagyapám – vagy ahogy szólítottam: opapa – természetesen méltóságán alulinak érezte, hogy egy tízéves gyerekkel üljön le játszani, de ez nem akadályozta meg abban, hogy este lefekvés előtt, amikor porcelán éjjeliedényét hozta be az illemhelyről a hálószobájába, az edénnyel a kezében megálljon mellettünk – még hozzá nem is csak egy percre –, nézze, ahogy játszunk és tanácsokat osszon. Játsszani azonban sohasem játszott velem. En nem is ezt sajnálom a legjobban. Sokkal inkább azt, hogy nagyapám tizennégy éves koromban, 1943-ban elhunyt, s így sohasem volt alkalmam felnőtt emberként beszélgetni vele. Nem hallhattam tőle magától oly eseménydús életéről és világnézetéről. Egy érdekes példa: bár otthonában mindenki valami furcsa bolgár-német keveréknyelven beszélt, bizonyos ellenszenvvel viseltetett a németek iránt, akiket csak „*sváboknak*” nevezett, s élete végéig meggyőződéses russzofil maradt. Egy ilyen értelmes, gazdag élettapasztalattal rendelkező ember esetében ez az elfogultság csakis az Oroszország iránt érzett, bálványozással határos csodálattal magyarázható. Valószínűleg úgy gondolta, bármerre téved is Oroszország a politika útvesztőjében, nem hagyja magára magzatát, Bulgáriát. Időnként rápirít, mint szülő szófogadatlan gyermekére, de sohasem szűnik meg szeretni.

„*Omamáról*” a legélénkebb emlékem, amikor a zongoránál ül a szalonban, napsugár tükröződik a haján, ujjai nyomán dalok és románcok áramlanak, melyeket kellemes alt hangján kísér. S minden napfényes – a szoba éppúgy, mint a lelkünk. De „*omama*” példás háziasszony is volt. Erős kézzel irányította a háztartást, és mindent elvégzett, amire egy otthonban szükség lehet.

Itt szeretnék megemlékezni arról, milyen fontos szerepet játszottak a modern, azt mondanám, a maga korában európai színvonalú bolgár társadalom kiépítésében a külföldi (német, osztrák, cseh, horvát) asszonyok, akik a hazájukban tanuló bolgár fiatalemberek feleségeként érkez-

tek az országba. Ezeket a nőket a „három K” jegyében nevelték (Kinder, Kirche, Küche – gyermekek, templom, konyha), s magukkal hozták ennek áldásait. Részben nekik köszönhető, hogy társadalmunk történelmi léptékkal mérve viszonylag rövid idő alatt megújult és megszabadult a török rabság káros örökségétől. Ilyen vegyes családok tulajdonképpen csak Szófiában és a nagyobb városokban éltek, de az újdonságok, melyeket az érintkezés, a nevelés, a lakberendezés, az étkezés, az öltözködés stb. terén meghonosítottak, igen hamar elterjedtek a fiatal, fogékony, gyors felzárkózásra, modernizációra, szellemi és anyagi gazdagodásra törekvő bolgár társadalomban.

Ezeknek a külföldi asszonyoknak nem volt lehetőségük rendszeresen megtanulni a bolgár nyelvet, mely akkoriban hemzsegett a török szavaktól, s még nem alakult ki teljesen az irodalmi változata. Ezért sok hibával beszéltek, ami olyan komikus helyzetekhez vezetett, amelyet Csudomir örökített meg Kumata Berta (Berta komámasszony) című novellájában. Többségük azonban ennek ellenére végleg új hazájában maradt, családjá érdekében tudatosan és önként vállalva a beilleszkedéssel járó nehézségeket. Nagy kár, hogy sem régi, sem modern történéseink nem emlékeznek meg erről a pozitív jelenségről. Akkoriban nem ment ritkaságszámba, hogy egy bolgár fiatalember, aki külföldre ment tanulni, diplomája mellett asszonyt is hazavitt szülőföldjére. Ezek az ifjak mérnökök, orvosok, agronómusok, gazdasági szakemberek voltak, akikre nagy szüksége volt a fiatal államnak, mely még nem építette ki saját felsőoktatását. Egy példa: csak a mi utcánk, a Volov utca Sztara Planina utca és Iszkar utca közötti szakaszán két német, két horvát (nagyanyámat is beleszámítva) és egy cseh asszony élt, akik mind egy korábbi hazájukban tanult bolgárhoz mentek feleségül. Azt is hangsúlyoznom kell, hogy ezek az idegen asszonyok a történelmi fordulatok megpróbáltatásait is nagyobb méltósággal viselték, mint a legtöbb tősgyökeres bolgár nő – elég, ha a német származású lakosság által az 1944. szeptember 9-ei kommunista hatalomátvétel után elszenvedett üldöztetést említjük.

Ezért egyáltalán nem meglepő, ha e családok utódai nagyobb mértékben hangsúlyozzák bolgár mivoltukat, mint a törzsökös bolgárok. Mégis talán a tudat, hogy gazdagabb genetikai potenciál hordozói, magabiztosabbá teszi őket saját képességeiket és lehetőségeiket illetően.

E kis elkalandozás után térjünk vissza Szofia „omamára”. Noha több mint hatvanöt évet élt Bulgáriában, ő is erős akcentussal és sok hibával

beszélte a nyelvet, mert hallás után tanulta, és fogalma sem volt a nyelvtani szabályokról. Egyébként, mint már említettem, otthon bolgárul és osztrák-németül is beszéltek, sőt néha a kettő valamiféle keverékén. Emlékszem, amikor unokatestvéremmel rosszkodtunk, „omama” így szóló ránk: „*elverlek titeket!*”. Ez bolgárul helyesen: „*ste vi nabija*”, ő azonban így mondta: „*ste vasz bija*”, ami inkább úgy hangzik, mint a „*ste vi szbija*”, azaz „*összeugrasztalak titeket*”. Én erre mindig azt feleltem: „*hogy ugrasztasz össze, nem akarunk mi verekedni*”.

Élete vége felé Szofia nagyanyámat sok szerencsétlenség érte. 1943 őszén nagyapám elhunyt, az 1944 januárja és márciusa közötti bombázásokban pedig elpusztult a ház. Utána elhatalmasodott rajta a zöldhályog, s bár többször megoperálták, elvesztette látását, és élete utolsó tíz évét vakon élte le. 1956-ban halt meg, s mivel tudom, hogy nagyon szeretett, meg vagyok győződve, hogy elégedetten látja onnan fentről, hogy oda költöztem, ahonnan ő annak idején Bulgáriába jött.

A régi Szófia

Örökre az emlékezetembe vésődött az a csúf és szomorú kép, amelyet szülővárosom, Szófia 1944 októberének utolsó napjaiban mutatott. Mi még Szlivenben laktunk, amikor az 1944 januárja és áprilisa közötti heves bombázások romhalmazzá változtatták ezt a szép várost. Annyira katasztrofális volt a helyzet, hogy a tanítás is mindenütt szünetelt. A lakosok tömegesen menekültek a városból, s csupán legszükségesebb holmijukat magukkal víve vidéki rokonaiknál kerestek menedéket.

Az élet azonban ment tovább, az események egyre gyorsabban követték egymást, s néhány hónappal később a hitleri Németország térdre kényszerítése már csak idő kérdése volt. A gyökeres politikai fordulat Bulgáriában új, még nagyobb változást hozott az emberek számára, s a jövőtől való félelmet felváltotta a békés, jobb élet reménye.

A mi családunk végleg visszaköltözött Szófiába. Apámat elbocsátották a hadseregből és kényszernyugdíjazták. Evlogi Georgiev úti lakásunkat szerencsére elkerülte a pusztítás. A szófiaiak kezdtek visszatérni otthonaikba – már amennyiben még volt hová. Az első gondja mindenkinek a bombázásokban kitört ablaküvegek pótlása volt. Nálunk szerencsére csak a külső ablaktáblákat törte ki a robbanások keltette léghullám. A belső ablakok valószínűleg nyitva maradtak vagy ragasztószalaggal voltak rögzítve. Apámmal kézben vittük el az ablakkereteket az üveges-

műhelybe. Nem egész üveglapot tettek bele, hanem négy-öt darabból összeállítottat, de még az is szerencse volt, hogy ilyen kaphattunk. Az I. Szófiai Fiúgimnázium Sztara Planina utcai épülete részben elpusztult, s így októberben a tanév a lerombolt falakból megmaradt téglák tisztításával kezdődött. Ezt a „*mesterséget*” különben hosszabb-rövidebb ideig Szófia minden lakosának gyakorolnia kellett. Végül az Iszkar utcai iskola épületében kezdtünk tanulni, de csak alig heti háromszor voltak óráink. Sok volt a szabadidőm, de volt is mivel kitöltenem: segítenem kellett a szüleimnek. Szofia nagyanyám háromemeletes házát január 10-én gyújtóbomba-találat érte, s a két felső emelet minden berendezéssel együtt leégett. Márciusban aztán egy robbanóbomba is eltalálta, és lerombolta a keleti oldalát. Nénikém háromszobás földszinti lakása úgyahogy épségben maradt, de nagyanyám hozzánk jött lakni. Hamar beköszöntött a tél, s vele együtt az újabb gond: a fűtés. Szófiában abban az időben szénnel fűtöttek. A legelterjedtebb kályhatípus az ún. „*perniki*” (felső égésű vaskályha) volt; néhány lakásban volt falba épített kályha, mely két szomszédos szobát melegített fel. A szénellátás azonban akkoriban súlyos nehézségekbe ütközött, a szállítás sem volt megoldva. Nagyanyám házában a pincéjében volt néhány tonna szén, s bár a betonfödém beomlott, az ablakon keresztül hozzá lehetett férni. Szerencsére leesett a hó, s így a magunk készítette szánnal szállíthattuk át a szenet a Volov utcából hozzánk, az Evlogi Georgiev útra. Én a szán elé fogtam magam, apám pedig hátulról tolta a Bjalo more utcai emelkedőn. Tizenöt éves voltam, s még ma is csodálkozom, mennyi energia volt bennem. Ismét beigazolódott a szabály: ha fokozódnak a nehézségek, velük együtt az ember ereje is megnövekszik.

A korán lehullott hó jótékonyan elfedte a pusztítás lehangoló nyomait, s derűsebb külsőt kölcsönzött a városnak. Abban a korban voltam, amikor az ember mindent rózsaszín szemüvegen keresztül lát, s a nehézségekben is képes örömet lelni. A hatalmas, befagyott vízzel telt bomba ütötte gödör a Volov utca és a Sztara Planina utca sarkán lévő üres telken például kiválóan alkalmas volt a korcsolyázásra. Máshol is voltak ilyen helyek a városban. A Dondukov út házai különösen nagy kárt szenvedtek, s nagyon sajnáltam a két mozi, a Pacsev és a Feniksz pusztulását. A Balkán Filmszínház épülete (ahol ma az Ifjúsági Színház működik) csodával határos módon érintetlen maradt, s ott folytatódtak a Nemzeti Színház és az Opera előadásai.

Kemény tél volt – minden család rákényszerült, hogy az udvarán tyúkokat, sőt disznót tartson vagy vidékre járjon „beszerző körútra”. De a félig lerombolt házak ablakán kivezetett csövön kékes füst áradt kifelé, mutatva, hogy mégis élnek ott emberek.

A mi lakásunk kényelmes és meleg volt, és szerencse, hogy ritkán néztem Szofia nagyanyám félig már vak szemébe, mely kint és bánatot sugárzott. Novemberben szovjet tiszteket szállásoltak el a városban, s mivel mi négyen éltünk a háromszobás lakásban, a Hazafias Front bizottsága bekvártélyozott hozzánk két főhadnagyot. Egyikük, Mark Filipovics jóra való orosz fickó volt, s majdnem minden este pityókásan került haza.

Egy este becsengettek hozzánk, s amikor ajtót nyitottunk, egy idegen férfit láttunk, vállán a tisztünkkel, aki olyan részeg volt, hogy a falnak támaszkodva is alig bírta megállni a lábán. Betámogattam, de ő azt akarta, hogy anyám szórakoztassa. Azt mondtam neki, anyám nincs itthon, mire Szófia nagyanyámat követelte, mondván: „*ja babusku ljublju*”. Sikerült elvonszolni az ágyáig, de amikor elengedtem, hogy leüljön, hátrazuhan, és beverte a fejét a falba, zsíros foltot hagyva rajta. Nagyon megijedtem, hogy elvesztette az eszméletét, de szerencsére csak elaludt. Ez már így van: a részegekkel ritkán történik baj, mert Isten különleges oltalma alatt állnak. Így volt akkor is, amikor már egyetemista koromban egy este, még lefekvés előtt szobám nyitott ablakán át hallottam, hogy valaki azt kiáltja: „*egy ember kiesett az ablakon!*”. Valóban így történt: egy részeg katonatiszt, aki egy barátjánál maradt éjszakára, összetévesztette az ajtót az ablakkal, és lezuhant a harmadik emeletről, de olyan szerencséje volt, hogy csak a sarka és néhány bordája tört el.

Közeledett a karácsony, s én el sem tudtam képzelni az ünnepet karácsonyfa nélkül. A feldíszített karácsonyfa és az egész fa körüli rituálé minden gyerek számára az örömök csúcspontját jelenti. Egy téli napon felkerekedtem, hátha találok valahol egy karácsonyfaárust, bár magam sem igen reménykedtem benne. Levert hangulatomban mintha először láttam volna a Dondukov út lerombolt házait. A Benkovszki utca és a tér közötti szakasz különösen megrázó látványt nyújtott. Nem volt már meg Gerson bácsi játékboltja a Lege utcában, sem a híres Dokuzanov hentesbolt. A téren azonban árultak karácsonyfát. Nem emlékszem már, milyen volt a fa, melyet hazavittem, arra sem, hogy nézett ki feldíszítve. Csak azt tudom, hogy úgy éreztem, a gondtalan gyermekkor úgy elszállt, mint

valami szép álmom, s most vissza kell térnem a valóságba, ahol vannak ugyan szép napok, de több a nehézség, s néha szenvedés és csapások is érik az embert, s ahol minden örömet fáradtságos munkával és kitartással kell kiérdemelni. Nem volt szükség rá, hogy a szüleim elmagyarázzák, magamtól is megértettem, hogy ha olyan hivatást szeretnék, amellyel biztosíthatom a jövőmet, egyetlen úton érhetek cél: lelkes és szorgalmas tanulással. Hogy pontosan mi lesz ez a hivatás, még nem tudtam, de elsősorban a természettudományok vonzottak. Ez volt az első karácsony az életemben, amelynek nem tudtam örülni. Elkésérített, hogy nagyanyám megvakult, s hogy a ház és a város, ahol születtem, romokban hevert.

Megértettem, hogy soha többé nem térnek vissza gyermekkorom legboldogabb napjai, amikor nagyanyámnál laktunk a Volov utca 10. alatt. Minden reggel jött kétkerekű kocsijával a tejesember, Bojcsó bácsi, s én azt mondtam: „*Bojbácsi hotta a tejet*”. A még közvetlen Volov és Sztara Planina utcán a gyerekek pilinckéztek, a szemetet pedig egylovas, két óriási kerekű „*kordékon*” szállították el. Amikor kövezni kezdtek az utcát, a kőkockákat szintén lovaskocsin hordták oda, s mi kisgyerekek nagyon szerettük, ha felültettek minket a lovak hátára, amíg lerakodtak. Zöldség- és gyümölcsárusok is sűrűn jártak arra, maguk előtt tolva jól megrakott, széles kézikocsijukat s fennhangon dicsérve portékájukat. Ugyanígy kiáltoztak a bozaárusok, jellegzetes bozásvödrükkel. Jöttek az ócskások is, akik régi ruhákat és vasakat vásároltak és a cinezők, akik helyben foltozták a rézedényeket. Nyáridőn az udvarokról szabad tűzhegyek füstje szállt a magasba, s hatalmas kondérokban főtt a csipkebogyó- és szilvalekvár. A tejesarnokban joghurtot lehetett kapni, melyet helyben erjesztettek hatalmas tartályokban. Egyéb élelmiszereket a közeli szatcsboltban lehetett vásárolni.

Nem tudom, miért, de a belvárosi utcák úgy élnek az emlékezetemben, mintha mindig verőfényben úsztak volna. Talán a város büszkesége, a sárga kövezet miatt, melyről visszaverődtek a napsugarak. Ez a kövezet a Sasos hídtól a Szveta Nedelja térig húzódott, s nemcsak a Car Oszvoboditel úton, hanem a szomszédos utcákban is. Kevesen tudják, hogy a sárga utcakövek egy budapesti kerámiagyárban készültek a múlt század elején. Maradványaikat Budapesten, Bécsben és Prágában is felfedeztem, noha a modern forgalom igényeinek megfelelően régen felszedték és aszfaltra cserélték nemcsak ezeket, hanem a bazalt- és gránitkövezetet is. Nagy szerencse, hogy Szófiában, ha csak kisebb szakaszo-

kon is, de megmaradtak. Az általuk keltett „*napsugaras hangulatot*” tovább erősítette a Nemzetgyűlés és a régi cári palota sárga színe és az Alexandr Nyevszkij székesegyház aranyos kupolái. A székesegyház hangjainak ünnepélyes zúgását a Volov utcában is hallottuk. Igaz, akkoriban viszonylag csendesek voltak az utcák, úgyhogy még a 3-as és 4-es villamos kerekeinek csikorgása is elhallatszott hozzánk, ahogy a Levszki emlékmű felől ráfordult a Dondukov útra és vissza. Különben a Dondukov úti Dzserov patika volt a határ, ameddig kisgyerekkoromban elcsatangolhattam otthonról. Mi gyerekek szerettünk a Sztara Planina utca beépítetlen, gatzól felvert telkein játszani, s az utca végéig kergettük a pillangókat. Johanna cárné adományából kórház épült ott, s évekig fűrészelték a ruszei mészaköből készült lapokat a burkolásához. Emlékszem a szentmisével egybekötött ünnepélyes megnyitóra és a Szent György és a sárkány küzdelmét ábrázoló mélyrelief leleplezésére is. Utóbbit a kommunisták természetesen eltávolították, ahogy az I. Szófiai Fiúgimnázium védőszentje, Rilai Szent Iván mélyreliefjét is valamikor 1950 körül.

Az Iszkar utca egy üres telkén deszkákból és bádogból összetakolt kunyhóban élt egy nagyszakállú remete, aki időnként összehívta a környék gyerekeit, és Jézus Krisztus szenvedéseiről beszélt nekünk. Nem emlékszem, korábban vittek-e templomba, ahogy a keresztelőmre sem, de hat éves koromban, mielőtt megkezdtem a német iskola előkészítő osztályát, anyámmal elmentünk a Szveta Szofia templomba. Gyertyát gyújtott és könnyezni kezdett, s amikor megkérdeztem, miért sír, azt felelte, azért, mert a mai nappal véget ért a gondtalan gyermekkorom.

Nekünk gyerekeknek határtalan élvezet volt, amikor elkezdtünk moziba járni. Megismerkedtünk a Disney-rajzfilmek hőseivel, Mickey egérrel, Donald kacsával és Plútó kutyával. Az én kedvencem a Laurel és Hardy (Magyarországon Stan és Pan) komikuspáros volt. Az ő filmjük volt többek között a Fra Diavolo. Esténként összegyűltünk az utcán, mesélgettük egymásnak a filmek történeteit, és énekeltük a betétdalokat („*zöld sapkáján fehér toll, s a felirat: Diavol, Diavol*”). Ezeket, valamint Johnny Weissmüller Tarzan-filmjeit a Dondukov utcai Feniksz moziban vetítették. A műsor délután kettőkor kezdődött és este tízig tartott. Egy nap kétszer két filmet adtak, s az ember egy mozijeggyel akkor mehetett be, amikor akart, és addig maradhatott, ameddig akart. Egyszer anyám legnagyobb rémületére az unokatestvéremmel – már kilenc-tíz évesek lehettünk – mind a négy vetítést végigültük. Otthon már pánik tört ki,

mert nem tudták, hol vagyunk. A legújabb kalandfilmeket a Pacsev moziban adták, ahová anyám néha elvitt. Operában először az unokatestvéremmel voltam a Nemzeti Színház épületében. Délutáni előadás volt, Rossini Sevillai borbélyát játszották, mely maig az egyik kedvencem. A háború előtt a Szasa Popov vezényelte Cári Szimfonikus Zenekar előadására is elvittek. Emlékszem, a zenészek sötétkék katonai egyenruhát viseltek. Az igazat megvallva azonban a szimfonikus zene csak jóval később, gimnáziumi tanulmányaim vége felé kezdett igazán vonzani.

Gyerekként volt még egy nagy szenvedélyem: a villamosozás. Akkoriban Szófiában tíz villamosvonal működött; néhány, mint a 8-as, a 9-es és a 10-es, egyetlen motorkocsival. Voltak egy sín páros vonalak is, például a 9-es, mely a Katonaiskolától közlekedett a Sipka utcán, s az utasoknak meg kellett várniuk, amíg a villamos visszafelé jön. Legjobban azt élveztem, amikor a Szeminárium felé utaztunk az erdőn át, ahol a megállóban kis fakunyhók voltak, akár a mesében. Az pedig, amikor az 5-össel Knyazsevóba mentünk, felért egy kirándulással. A kocsik lépcsője kívül volt, jegyet – vonal- és átszállójegyet – pedig a kalauztól lehetett venni. A kalauz jelezte azt is, mikor induljon a villamos az állomásról: egy bőrszíjat húzott meg, mely összeköttetésben állt a vezetőfülkében lévő csengővel.

Troli is volt Szófiában: a Gorna banyai úttól vitt Gorna Banyáig. A háború előtt autóbuszok is közlekedtek. Kékek voltak, erősen előreálló motorral, s nagyon szerettem őket lerajzolni, ahogy most Aszen unokám is mindenféle járművet rajzol, különösen sportkocsikat. A Vitosán még nem épültek autóforgalomra alkalmas utak. Gyalog kellett felkapaszkodni a Bjala Vodáig, aztán következett a még meredekebb út a Planinec menedékházig vagy a Momina Szkaláig a Dupkán keresztül. Tizenkét éves koromban Georgi bácsikámmal felmáztunk a „Málnáshoz”, és egy egész kosár málnát szedtünk.

A közlekedési szabályzat gyakorlatilag annyiban merült ki, hogy „*jobbba tarts*”. Nem voltak jelzőlámpák, jelzőablák, gyalogátkelők; az utcákon fiákerek, szekerek és gyalogosok nyüzsögtek, úgyhogy az autók folyamatosan dudáltak, a villamosok csengettek.

Szemléltetésül elmesélek egy kis történetet, mely, ahogy mondják, „*még ha nem is igaz, akkor is találó*”: egy részeg fickó megy a Sipka utcán, de nem a járdán, hanem a villamossínen. Utoléri a 9-es villamos, de akárhogy csenget, a részeg csak nem tér ki az útból. A vezető erre megál-

lítja a villamost, és az ajtóból ordít rá, hogy tűnjön el a sínról. A részeg rá se hederít, mire a vezető leszáll, és felrugdossa a járdára. A részeg fel-tápáskodik, és helyeslően így szól: *„na így már igen, de csöngetéssel meg ordítózással nem!”*.

Nem hagyhatom említés nélkül a Cári Gyerekparkot sem, mely ott volt, ahol most a szovjet hadsereg emlékműve áll, az állat- és növénykert mögött. Kovácsoltvas kerítés vette körül, de minden gyerek ingyen be-mehetett. Volt ott hinta, körhinta, egyensúlyozó hordó, gólyaláb és még sok más. A Borisz kert taván csónakázni lehetett, télen pedig korcsolyázni. Az Ariana söröző a fiatal párok kedvenc helye volt. A háború előtt megnyílt a Mária Lujza Nyári Fürdő, s mivel már tudtam úszni, apám nyáron gyakran elvitt oda. A harmincas években Szófia gyönyörű és tiszta várossá fejlődött, számos csodaszép parkkal. Ez nem kis mértékben Ivan Ivanov polgármesternek köszönhető, aki hivatását tekintve építőmérnök volt. Az első világháborúban tisztként szolgált, utána Münchenben tanult, ahonnan diplomával és menyasszonyával, Matildával tért vissza. Kivételes képességeinek köszönhetően hamar elérte magas hivatalát – talán mert távol tartotta magát a politikai pártküzdelmektől. Polgármestersége idején Szófia folyamatosan fejlődött és korszerűsödött. Eljött azonban 1944. szeptember 9-e, és Ivanov mérnököt, ahelyett, hogy kitüntették volna kiemelkedő szolgálataiért, életfogytiglani börtönre ítélték. Amikor aztán az Iszkar, Paszarel és Pancsarevo víztározók építésénél nehézségekbe ütköztek, a vezetőségnek eszébe jutottak Ivanov sikerei, és 1950 elején kihozták a börtönből, hogy felügyelje az építkezéseket. Sajnos azonban a börtönévek aláásták egészségét, és 1965-ben elhunyt. Mindezt azért említem, mert első feleségem anyai nagybátyja volt, s ő volt az esküvői tanúnk is. Jól ismertem őt és egész családját, mely sokat szenvedett a kommunista rezsim idején. Felesége, mint említettem, német volt, ami szintén megbocsáthatatlan bűnnek számított a hatalom szemében. Nagyon sokáig, egészen 1990-ig kellett várni, hogy hivatalosan elismerjék Ivan Ivanov Szófia polgármestereként szerzett érdemeit.

1930 és '42 között tömegesen épültek a belvárosban, az Evlogi Georgiev út, az Evtimij pátriárka út és a Hriszto Botev út közötti részen az öt-hat emeletes lakóépületek az addigi kisebb, egy-két emeletes házak helyén. Az építkezéseket lakásszövetkezetek létrehozásával finanszírozták. Ezek egyike volt a Podszlon, melynek a harmincas évek elejétől

apám is tagja volt. Havi fizetéséből néhány évig levonták a hozzájárulást, s ily módon 1935-ben az Evlogi Georgiev utcában új építésű lakást vehett. Igen sokan jutottak így a maga idejében korszerű lakáshoz Szófiában. Ezek az épületek még ma is jó állapotban vannak, komoly hiányosságuk azonban, hogy noha öt-hat emeletesek, nincs bennük lift. Nem tudom, az akkor még fiatal építetők nem gondoltak-e bele, hogy egyszer majd megöregszenek vagy megbetegszenek, és nem tudnak felmenni a lépcsőn, vagy egyszerűen csak takarékosági megfontolásból mellőzték a liftet. Mindenesetre tény, hogy ezekben a társasházakban nincs lift, és sok embert ismerek, aki emiatt arra van kárhóztatva, hogy élete végéig saját lakása „foglya” legyen. Így járt saját anyám és barátom, dr. Petar Ivancsev is, ezért említem szemrehányással az egykori építetők ezen mulasztását. Mikor jön el végre az idő, amikor az ember képes lesz felül-emelkedni egoizmusán, és nemcsak saját magára, hanem a környezetében élőkre is tekintettel lesz? Hány kerekesszékes ember van, aki, bár az utcán képes közlekedni, hivatalokba vagy kulturális intézményekbe a fentiekhez hasonló okokból nem tud elmenni!

Végezetül annyit mondok, hogy valahányszor Szófiába utazom, már a repülőgépről a városra tekintve őszinte meghatottságot érzek. Örömmel látom, hogy sok régi seb begyógyult, olyannyira, hogy nyoma sem maradt, s hogy a címerében álló jelmondathoz („*Nő, de nem öregszik*”) híven Szófia, mint valami varázslónő, az idő múlásával egyre szépül.

Tudom, hogy vannak, akik nem tudják megbocsátani Georgi Dimitrov mauzóleumának lerombolását. Én viszont nem tudom megbocsátani Todor Zsivkovnak és lányának, Ljudmilának, hogy a Kultúrpalota építéskor megalomániájukban feláldozták az emléktáblákat, melyeken az I. és VI. gyalogezred több száz hősi halottjának neve állt, akik Bulgária felszabadításáért áldozták életüket. Ha emlékművet állítunk vagy semmisítünk meg, nem szabad szem elől tévesztenünk, mit jelképez és milyen eszmét szolgál.

Néhány évvel ezelőtt a belvárosi Lenin-emlékmű helyén monumentális szobrot emeltek Szófiának. A mitikus nőalak jól személyesíti meg szent és örök fővárosunkat.

Erich ajánlata

Amikor megismerkedtünk, Erich élete virágában lévő férfi volt. Nem lehetett több negyvenegynéhány évesnél, s külsejét egy hollywoodi filmszínész is megirigyelhette volna. Mindig kifogástalanul öltözködött, mozdulatai fesztelenek voltak, egész viselkedése világban való jártasságról árulkodott, s közvetlenségével mindenkiben szimpátiát ébresztett. A világhírű Kent cigarettamárka kereskedelmi képviselője volt – legalábbis ez állt a névjegykártyáján, mely lakóhelyként egy brüsszeli címet jelölt meg. Az esemény pedig, melyről megemlékezem, 1970 elején történt. Erich meghívta vacsorára Veszo Denkovot a Hotel Sofiába, s én mint Veszo barátja és mint tolmács voltam jelen. Erich angolul, franciául és németül tudott; a társalgás németül folyt. Bőséges vacsora volt, nem hiányoztak a drága előételek és italok sem. Úgy emlékszem, ott volt Veszo húga, az akkor még egyetemista Mimi is. Az igazat megvallva szerény orvosi fizetésem mellett nem is álmodhattam volna ilyen vacsoráról a Grand Hotel Sofiában a Narodno Szabranie téren, s kíváncsian szemlélttem az étterem viszonylag kisszámú közönségét. Ahogy az a korunkbeli férfiaknál lenni szokott, leginkább sportról és különböző hobbijainkról beszélgettünk. Amikor kiderült, hogy Veszo és Erich egyaránt részt vettek raliversenyeken, még oldottabb lett a hangulat. S végül fény derült rá, mi célból hívtak meg minket Erich: lengyel barátjánőről, Elzsbetáról kívánt informálódni.

Itt most meg kell magyaráznom, ki volt Elzsbeta. Veszo Denkovnak két felsőfokú végzettsége volt: az állatorvosi szak mellett aktív röplabdázóként, levelezőn a Felsőfokú Testnevelési Intézetben (VIF) is diplomát szerzett. Később nemzetközi játékvezetőként sokat járt külföldre, főleg a szocialista blokk országaiba. Így ismerkedett meg Lengyelországban Elzsbetával, ezzel a huszonöt éves, rendkívül csinos lánnyal. Az előző évben Elzsbeta egy honfitársnőjével kereskedelmi céllal Szófiába jött – néhány bőrkabátot akartak eladni. Veszo éppen elfoglalt volt, ezért engem kért meg, hogy kocsimmal vigyem el őket és Mimit a Vitosára. November elején jártunk, s amikor felértünk a Zlatni Mosztovéhez, derűs volt az idő, csak néhány felhő volt az égen. A vendéglőben ittunk egy-egy teát, s mire észbe kaptunk, olyan hóvihár tört ki, hogy az utat is alig lehetett látni.

Sohasem felejttem el azt a visszautat a hírhedten megbízhatatlan Zaporozsecce. Nem várhattuk ki a vihar elültét, mert a két lánynak el

kellott érnie az esti vonatot. Csígalassan, körülbelül 10 km/h-s sebességgel végül sikerült leereszkednünk a Vitosán, s ahogy az gyakran meg-esik, a hegyen kívül, a városban csak eső esett. A lányok megköszönték a kirándulást – de valószínűleg még hálásabbak voltak, hogy szerencsésen visszajutottunk. Mint az bizonyára sejthető, oroszul beszélgettünk, s búcsúzaskor Elzsbeta megemlítette, hogy van egy amerikai barátja, aki, ha Szófiában jár, meglátogat minket.

S valóban, néhány hónappal később Szófiába érkezett Erich, és találkozott Veszóval és velem. A vacsora emelkedett hangulata, melyet a kitűnő bor még fokozott, megoldotta a nyelvünket, és Erich sokat mesélt az életéről. Apja a holland gyarmati hadsereg ezredese volt Malajziában, anyja amerikai. A második világháború után az Egyesült Államokban élt, és elvégezte a katonai akadémiát. Fialat tisztként részt vett a koreai háborúban. Amit az egyik csatáról mesélt, máig élénken él az emlékezetemben.

Az amerikai katonák mély lövészárkok fedezékéből géppuskatűz alatt tartják az utat, melyen a rohamozó kínaiak közelednek, olyan tömegben, mintha tenger öntené el az amerikai állásokat. Az első sorokat lekaszálják a géppuskák, de jön a második, aztán a harmadik hullám, sokan puska nélkül, elesett társaik fegyverét kapva fel és előreszegzett szuronnal rohamozva. Többórás tüzelés után az amerikai géppuskák vörösre izzottak és használhatatlanná váltak, kiköpik a golyókat. A kínaiak közelharcban elfoglalják a lövészárkokat. Erichet bal oldalán, övmagasságban szurony sebesíti meg, s ahogy elesik, valószínűleg ösztönösen felkapja bal karját, mert támadója megpillantja karóját. Ez menti meg az életét, mert a kínai csak az órával törődik: lehúzza a karjáról, és már rohan is tovább előre. Később a kínai hadsereg támadását visszaverték, s az amerikaiak visszafoglalták az elhagyott állásokat. Rátaláltak Erichre, ellátták a sebet és hátraküldték a kórházba. Ott sikerült megmenteni az életét, de bal veséjét el kellett távolítani. Erich ezután leszerelt, megfelelő kárpótlást és nyugdíjat kapott, és új foglalkozást keresett, nyilván seregbéli ismerősei segítségével. Végezetül azt is megosztotta velünk, hogy kapcsolata Elzsbetával komoly és tartós. Másnap elutazott, de én még sokat töprengtem a háborús történeten. Megrázott a tömegpusztítás leírása, és igyekeztem visszaemlékezni, hogyan értelmezték nálunk a koreai háború eseményeit. Akkoriban, az ötvenes évek elején még orvostanhallgató voltam. Tudtam, hogy bolgár orvosi személyzet vesz részt a háborúban Észak-Korea oldalán. 1954 elején aztán egy nap gyűlést hívtak össze,

hogy nyilvános megszégyenítésben részesítsék az „*áruló*” dr. Balcsevet, az ortopédiai és traumatológiai tanszék adjunktusát, akit – feltehetőleg nem saját akaratából – kiküldtek a koreai frontra. Hosszú szolgálat után hangot adott azon véleményének, hogy legfőbb ideje lenne leváltani. Hazatérése után aztán méltatlan viselkedéssel és gyávasággal vádolták – annál is inkább, mert párttag volt. Az Alekszandrovszka Kórház környékén elhelyezett hangosbemondók sugározták Uzunov professzor vádbeszédét: „*dr. Balcsev, azzal vádolom önt...*”. Dr. Balcsevnek természetesen nem volt lehetősége megvédenie magát, nem mondhatta el, hány műtétet végzett, hány emberéletet mentett meg. Dicséret helyett csak gyalázatot kapott, s vádlója, aki végig biztonságos távolságban volt a háborútól, szabadon szórhatta rá a legkülönbözőbb szidalmakat a többiek „*okulására*”. Ha elesett volna, hőst csináltak volna belőle, de az, hogy a párt politikai akaratával szemben kiállt a jogaiért, megbocsáthatatlan bűn volt, amiért például meg kellett büntetni. Íme a kommunista erkölcsiség egy szép példája...

A teljesség kedvéért hozzáteszem, hogy dr. Balcsevet elbocsátották az ortopédiai klinikáról, valószínűleg a pártból is kizárták, s a pancsarvokaljanei csont-ízületi tuberkulózis-szanatóriumba került. Később, amikor 1955–56-ban a Tudományos Tuberkulóziskutató Intézetben voltam képzésen, dr. Balcsev röntgenfelvételeket mutatott nekünk a csonttuberkulózis különböző csontokat érintő és stádiumban lévő eseteiről, s olyan komoly felkészültséggel és pedagógiai érzékkel magyarázott, hogy máig hálás vagyok az ott szerzett tudásért. Néhány évvel később visszavették az ortopédiai klinikára docensnek, aztán professzorrá is kinevezték, és évekig sikerrel vezette a klinikát. A kommunizmus alatt sem volt tehát lehetetlen a „*happy end*”. Mindezt azért mesélem el, hogy rávilágítsak, mennyire másképp viszonyultak a barikád két – északi és déli – oldalán az egyénhez, az emberhez, akit sorsa arra kényszerített, hogy részt vegyen a harcokban. S ennek a háborúnak végül nem is volt győztese. Kelet-nyugati irányú határvonalat húztak, mellyel a koreai nemzetet politikai-ideológiai alapon kettészakították.

De térjünk vissza Erichre. 1970 áprilisában egyhónapos továbbképzésen vettem részt Budapesten, a Zsebők professzor vezette radiológiai tanszéken. Ekkor voltam ott másodszor; első alkalommal két hétre mentem 1967-ben, éves szabadságom alatt, ügyesen kihasználva ismeretséget a professzor unokahúgával, aki segített elérni, hogy meghívjanak

a tanszékre. Második utam alkalmával sikerült egyhónapos fizetett szabadságot kieszközölnöm, sőt pénzjutalmat is kaptam, mely fedezte úti-költségemet. Nem sokkal visszatérésem után egy napfényes délután a Hotel Sofia kávézójának külső asztalai mellett elhaladva legnagyobb meglepetésemre ismerős arcot pillantottam meg. Erich volt az. Örültünk a váratlan viszontlátásnak, s mivel mindketten egyedül voltunk, letelepedtem az asztalához. Meséltem neki budapesti élményeimről, panaszkodtam, milyen nehezen jutok hozzá a legújabb szakirodalomhoz, és megkérdeztem, ha legközelebb jön, el tudná-e hozni nekem Shirakabe Frühkarzinom des Magens (Korai gyomorrák) című munkáját. Erich azt felelte, semmi akadály, és elkérte a pontos címet és kiadást. A beszélgetés ezután is orvosi témákról zajlott, kikérte a véleményemet néhány egészségügyi problémájával kapcsolatban. Később megkérdeztem, mennyit keresnek Belgiumban az orvosok. Azt felelte, nem tudja pontosan, de megmondta, mennyit fizetett nemrég a kutyája megvizsgálásáért és kezeléséért. Úgy emlékszem, körülbelül a havi fizetésemnek megfelelő összeg volt. S ekkor Erich komoly ajánlatot tett: ha Nyugatra akarok emigrálni, csak Bécsig kell eljutnom, s az én orvosi tudásommal garantált a karrier. Megkérdeztem, menekülttáborban kell-e majd laknom, mire biztosított, hogy az rám nem vonatkozik, mivel megadott címre érkezem, s onnantól ő kezességet vállal értem. Gyorsan körbepillantottam, nincs-e a közelben valaki, aki kihallgathatja német nyelvű beszélgetésünket, s a következő kérdésem az volt, az emigráció azzal jár-e, hogy soha többé nem jöhetek vissza Bulgáriába. Erich őszintén azt felelte, sajnos igen. Erre határozottan visszautasítottam az ajánlatot, s ezzel le is zártuk a témát. Nem hagyhattam magukra a szüleimet és Ivajlo fiamat, annál kevésbé, mert bizonyára retorziók érték volna őket. Erich ezután felugrott a hotelszobájába, és egy üveg Johnny Walkerrel tért vissza, melyet nekem ajándékozott. Rövid kitérőt teszek ezzel az itallal kapcsolatban. Soha azelőtt nem ittam whiskeyt. Az üveget félretettem, s amikor valamivel kevesebb, mint egy évvel később összeházasodtunk Lenkével, ezzel kínáltam meg a meghívott rokonokat. „George” bácsi, unokatestvérem apja szintén nem ivott még whiskey-t, s mint mondta, már régóta vágyott rá, hogy megkóstolhassa.

Elváláskor megegyeztünk Erichhel, hogy este a hotel előtt találkozzunk, és körbevezetem a belvárosban. A megbeszélrt időben egy iráni kollégájával jelent meg. Hogy ne maradjak adósa, vittem neki egy üveg

szilvapálinkát, s miután átadtam, gyalog elindultunk a CUM (Központi Nagyaruház) irányába. Akkoriban nagy látványosságnak számított a Pártközpont előtti aluljáró, ahol régészeti leletekre bukkantak. Végül azt javasoltam, vacsorára együnk sopszka salátát és kebabcsét az Alabin Hotel híres éttermében, az Igazságügyi Palota mögött. Erich angolul beszélgetett a kollégájával (legalábbis nekem mint kollégát mutatta be), engem pedig elfogott a szorongás, hogy miféle társaságba keveredtem. Nem mintha kételkedtem volna Erich szavában és megbízhatóságában, de bulgáriai látogatásainak természetével és céljával kapcsolatban gyanakvás ébredt bennem. Annyi mindenesetre világossá vált számomra, hogy a kereskedelmi képviseléség csak álca, vagy legalábbis nem a legfontosabb tevékenysége. Az iráni jelenléte pedig bizalmatlanná és nyugtalanná tett. A vacsora nem tartott sokáig. Mint házigazda, ragaszkodtam hozzá, hogy én állom a számlát, de már nem emlékszem, végül ki fizetett. Az étterem előtt váltunk el, s Erich még egyszer megígérte, hogy ha legközelebb jön, elhozza nekem a kért könyvet.

Három hónappal később egy délután felhívott Veszo Denkov, és megkért, hogy kocsival menjek ki a reptérre Elzsbeta elé, aki Lengyelországból érkezik, hogy Erichhel találkozzon. Veszo ekkor vőlegény vagy ifjú házas volt, és alkalmatlan lett volna neki, hogy Elzsbetával foglalkozzon. Megörültem, hogy nemsokára kezemben lesz a várva várt szakönyv. Ivajlo fiam tizenkét éves volt, s a válás után az anyjával lakott, de ekkor éppen nálunk volt, így hát magammal vittem a reptérre. A gép késett, s várakozás közben megpillantottam a híres focistát, Georgi Aszparuhovot, becenevén Gundit. Odavezettem hozzá Ivajlót, hogy váltson vele néhány szót, amit nagyon szégyenlősen ugyan, de meg is tett. Ki gondolta volna, hogy egy év sem telik bele, és Gundi csapattársával, Nikola Kotkovval együtt halálos autóbalesetet szenved...

Végre leszállt a gép, és megérkezett Elzsbeta. Veszo szüleihez akartuk vinni, de amikor odaértünk, kiderült, hogy bankjai nyaralójukban tartózkodnak. Hogy a váratlan problémát megoldjam, felajánlottam, hogy aludjon nálunk, s átengedtem neki a szobámat. Este aztán éles fájdalmat kezdett érezni a hasa jobb oldalán, ami a vakbélgyulladás tünete. Miután telefonon konzultáltam dr. Rumenovval, ágyba fektettük, és jeges borogatást tettünk a hasára. Másnap elhoztam hozzá egy sebészt és egy belgyógyászt, valamint egy laboránsnőt is, hogy vér- és vizeletmintát vegyen. Elzsbetának ágyban kellett maradnia, s mi készenlétben maradtunk

a sürgős operációra. Szegényke nagyon meg volt ijedve, különösen mivel Erich még nem érkezett meg, s így nem volt, aki kifizesse a kezelést. Könnyes szemmel átadott nekem néhány Kent reklámöngyűjtőt, és elmagyarázta, neki nincs pénze, de ha Erich megjön, kiegyenlíti a számlát. El tudtam képzelni, milyen kétségbeejtő helyzetben van: hazájától távol váratlanul megbetegedett, s olyan emberek együttérzésére és segítségére van utalva, akiket alig ismer. Ki garantálja, hogy tisztességesen bánnak vele? S ráadásul oroszul kell megértetnie magát velük, amely sem neki, sem nekünk nem az anyanyelvük. Igyekeztem szavakkal és gesztusokkal megnyugtató, hangsúlyozva, hogy az orvosi erkölcs nem engedi, hogy visszaéljek a helyzetével, arról nem is beszélve, hogy ha egy ilyen csinos lány bajba kerül, nincs az a férfi, aki ne segítene – s ezt ő is nagyon jól tudja.

Nem volt könnyű megértetni a helyzetet a szüleimmel, de a köztünk lévő bizalom – különösen anyám részéről – eloszlatta a kétségeket, s mindnyájan jelesre vizsgáztunk emberségből és vendégszeretetből. Anyám ápolta Elzsbetát, és csirkehúslevest főzött neki.

Istennek hála néhány nap elteltével javulni kezdett az állapota, néhányszor el is vittem sétálni a belvárosba. Elmondta nekem, hogy feltett szándéka otthagyni Lengyelországot, hogy Erichhel lehessen – hogy milyen minőségben, feleségként vagy barátnőként, arról nem beszélt, én pedig nem firtattam. Kínos volt nekem a téma, mert tudtam, hogy Erichnek Brüsszelben családja van.

Több mint egy héttel később végre megérkezett Erich, s öröm volt látni, milyen boldogság sugárzik mindkettejük arcáról. Volvó kombival jött, melynek csomagtartója tömve volt Kent cigarettával. Minden orvos, aki részt vett Elzsbeta megvizsgálásában és kezelésében, kapott egy kartonnal, s hozzá reklámöngyűjtőt is. Elhozta a könyvet is, melyet kértem, s mint kiderült, nagyon drága volt. Százharminc nyugatnémet márkába került, ami akkoriban komoly összegnek számított. Erich felajánlotta, hogy ingyen nekem adja, ezzel egyenlítve ki a számlát a kezelésért és gondoskodásért. Még egy-két napig maradtak Szófiában, aztán útnak indultak az Aranyhomok üdülőtelep felé. Mindez 1970 júliusában történt. Soha többé nem láttam őket, és nem is hallottam felőlük.

Néhány évvel később egy ismerősöm Brüsszelben járt, de nem találta meg Erichet a névjegyen megadott címen.

Hozzá kell még tennem, hogy miután visszautasítottam, Erich soha többé nem ismételte meg ajánlatát, hogy Nyugatra emigráljak. Talán futólag említettem neki, hogy Magyarországon akarok dolgozni. Hogy mi lett a sorsa, csak találgathatok. Az 1968-as csehszlovákiai események után a kémszolgálatok a Vasfüggöny mindkét oldalán fokozott aktivitást tanúsítottak, s igen sok ügynököt lelepleztek. Volt, akit elítéltek, másokat kicseréltek saját elfogott embereikre. Erich hű barátunk bizonyult: soha semmilyen módon nem kevert bajba, és nem próbált kihasználni. Őszintén remélem, hogy a sors, mely a koreai háborúban megkímélte, a későbbiekben is kegyes volt hozzá.

Ami az ajánlatot illeti, soha egy pillanatig sem bántam, hogy nemet mondtam, és nem emigráltam Nyugatra.

Külföldre vágyva

Miután 1966 január végén visszajöttem Moszkvából, azonnal visszatértem munkámhoz a Szófia Megyei Kórház onkológiai osztályán, melynek röntgenrészlegét vezettem. Háromhónapos szovjetunióbeli tartózkodásom valahogy felborította lelki egyensúlyomat, arra készítetett, hogy átértékeljem addigi tevékenységemet, és bizonytalanságot ébresztett bennem a jövőre vonatkozó terveimmel kapcsolatban. Megváltozott az értékrendem, másként láttam a dolgokat, mint azelőtt. Valóra váltottam egy régi álmomat, s egyelőre nem találtam semmi újat, ami motiválhatott volna. Már nem tudtam magam teljesen röntgenológusi munkámnak szentelni. Továbbra is lelkiismeretesen és jól végeztem a dolgomat, de ez már nem töltött el olyan meglepedettséggel, mint azelőtt. A korszerű felszerelés hiánya pedig akadályozott abban, hogy komolyan kidolgozhassam a kandidátusi disszertációhoz választott témámat.

Miután Moszkvában és Leningrádban számos kiváló szovjet szaktekintéllyel beszélgettem és előadásait hallgattam, addigi munkámat jelentéktelennek és kilátástalannak éreztem. Miközben az egész világon, különösen Nyugaton jelentős tudományos eredményeket értek el a diagnosztika, s azon belül is az én specializációm, a röntgenológia terén, én modern felszerelés és tapasztalt témavezető hiányában semmiféle komoly sikerben nem reménykedhettem. A tudat, hogy aligha van Bulgáriában röntgenológus, aki a gyomor-bél traktus diagnosztikájában tudás és tapasztalat tekintetében felülmúl, nem elégített ki többé. Máshol az egészségügyi intézményeket olyan röntgengépekkel látták el, amelyek-

hez elektronikus optikai átalakító tartozott. Mennyire vágytam rá, hogy én is ilyenekkel dolgozhassam! Ezzel a felszereléssel már a kezdeti stádiumban diagnosztizálni lehetett az emésztőtraktus daganatos megbetegedéseit, ráadásul minimális sugárterheléssel mind a beteg, mind a röntgenológus számára. Mindenáron ki akartam jutni külföldre, akár éves fizetett szabadságom feláldozásával is. Ez az ötlet látszott a legcélszerűbbnek, de hogy hogyan valósítsam meg, fogalmam sem volt.

Március elején beutalót kaptam kéthetes téli vakációra a pamporovói szakszervezeti üdülőbe. Testileg és szellemileg is kimerült voltam, de a sízésnek és a remek társaságnak köszönhetően hamar feltöltődtem. Voltak ott vendégek a Szovjetunióból és az NDK-ból, akikkel a sípályákon találkoztam, s nagyon örültem a lehetőségnek, hogy oroszul és németül beszélgethetek. Hirtelen ötlettől vezérelve megkértem az egyik német hölgyet, a Lipsceből jött E.-t, hogy küldjön nekem meghívót harmincnapos NDK-beli tartózkodásra. Akkoriban az NDK-ba csak hivatalos, az ország hatóságai által hitelesített meghívólevéllel lehetett utazni. A levél bemutatása után körülbelül egy hónapot kellett várni az engedélyre. A kérelmet Narodno Szabranie téren lévő Útlevélirodában kellett benyújtani. Sok rovatot kellett kitölteni, többek között két párttag kezes nevét és címét. E. rokonszenvvel fogadta a kérésemet, s Szófiában azzal búcsúztunk el, hogy reméljük, két hónap múlva megint találkozunk. Minden a terv szerint alakult. Megkaptam a harminc napra szóló meghívót, és hitelesítettem az NDK követségén. Májusban aztán hosszú, Jugoszlávián, Magyarországon és Csehszlovákián keresztül vezető vonatút után leszálltam a drezdai pályaudvaron. E. késett egy kicsit, s én nagy zavarban voltam, annál is inkább, mert a helyi szász dialektus érthetetlennek bizonyult számomra. Szerencsére öt-hat perc után megérkezett E., s igazi német precizitással mindenekelőtt megkérdezte, hány keletnémet márkát hoztam. Úgy tervezte, két napot töltünk Drezdában, aztán körbevezet Lipscebén, Berlinbe és Potsdamba pedig, ahová szintén el akartam látogatni, egyedül megyek tovább.

Néhány szóban be kell mutatnom E.-t. Negyvennégy éves volt, s a német nők azon generációjához tartozott, amelynek a második világháború miatt egyszerűen nem jutott elég férfi, s ezért sokan közülük nem tudtak családot alapítani. E. a sorsnak ezt a rendelkezését férfi módjára fogadta. Teljesen a munkájának szentelte magát, s magas hivatalba került: a Lipcse székhelyű szénbányászati tröszt vezérigazgatójának titkárnője

lett. Így néhány napig az igazgatóság hivatalos vendége voltam, s megtekinthettem a felszerelést is. Ezzel kapcsolatban leginkább a szén jellegzetes, erős szagára emlékszem.

Nem részletezem, hogy mit láttam az NDK-ban, mert nagyon messzire vezetne a fejezet eredeti témájától. Legyen elég annyi, hogy gazdagítottam a tudásomat, szélesítettem látókörömet, megcsodáltam a Zwinger és Potsdam kulturális kincseit, s Drezdában felháborodtam a barbár pusztításon, melynek nyomai még ekkor is láthatók voltak. Gyermekkoromban sokat meséltek nekem Németországról, s a német nyelvet is nagyon korán elkezdtem tanulni. Még csak harminchat éves voltam, és kétségbe ejtett, hogy milyen hiányosak a történelmi és kulturális ismereteim, s hogy némettudásom is sok kívánnivalót hagy maga után. Lipcse utcáit járva Djalka nénémre és Georgi bácsikámra gondoltam, akik négy-öt évig tanultak ott gazdaságtudományt. Nagyon irigyeltem őket, hogy akkor, az első világháború után megvolt ez a lehetőségük, noha természetesen tisztában voltam vele, hogy az élet akkor sem volt könnyű.

Az NDK-ban még mindig kevés volt az orvos, s nagyon örültem volna, ha engedélyezik, hogy két-három évig ott dolgozzam. Világosan láttam azonban, hogy az én származásommal erre nincs semmi remény, s ezért nem is pályáztam. Hozzáteszem: több olyan kollégának sikerült kijutnia, aki mind orvosi, mind nyelvtudásban elmaradt mögöttem. De úgy gondoltam, már az is sikernek számít, hogy most itt vagyok, s igyekeztem a lehető legjobban kihasználni az időt ismereteim és tapasztalatom gyarapítására. A hónap elteltével helyreállt kedélyállapotban tértem haza. Buzgón olvastam a német szépirodalmat, s ezzel párhuzamosan szó-kincsemet is fejlesztettem. Anyám akkoriban elkezdett német magánórákat adni gyerekeknek és felnőtteknek, de velem nem foglalkozott, mert mindkettőnknek furcsa volt. Nem tudtam megszokni, hogy kijavít, mindig bénítólag hatott rám és elbátortalanított. Inkább magamat képeztem, szorgalmasan tanultam a szavakat és rengeteget olvastam. Meg voltam győződve, hogy megtaláltam a „*helyes utat*”, és vártam a kedvező „*szél-járást*”. Célom valamelyik európai ország volt, akár azon az áron, hogy végleg elköltözzöm Bulgáriából. Úgy éreztem, a Bulgáriában működő káderkiválasztás mellett egy ilyen kvalitású orvos számára nem adottak a feltételek a kielégítő szakmai fejlődéshez.

Megpróbálom felvázolni az akkori helyzetet e téren. Ha valaki a magasabb szintű egészségügyi káderek közé akart kerülni, két út állt előtte.

Az egyik: két-három éves külföldi munka Algériában, Marokkóban, Tunéziában, Líbiában vagy máshol. Ily módon elegendő valutát tehetett félre, hogy lakást vagy kocsit vehessen. A második: kandidátusi disszertáció készítése. Ez volt a feltétele a rangosabb egészségügyi intézmények vezető pozícióiba való bekerülésnek, s a későbbi professzori kinevezésnek. Ebben a versenyben azonban minden másnál nagyobb jelentősége volt a pártprotekciónak. Voltak olyanok is, akiknek egy külföldi szaktekintéllyel való ismeretségük révén sikerült kieszközölniük, hogy meghívják őket egy nyugat-európai egészségügyi intézménybe dolgozni. Szocialista országokba nem lehetett ilyen módon kijutni: ott a professzorok legfeljebb vendégségbe hívhattak meg külföldi orvosokat, díjazás nélkül, esetleg ingyen ebéddel az étkezdében és ingyen szállással a vendégszobában. Nyugat-Európában más volt a helyzet: onnan a szerencsések nemcsak tudásban és tapasztalatban, hanem valutában is gyarapodva tértek haza.

Úgy esett, hogy 1967 tavaszán megkértek, vigyek el kocsimon a rilai kolostorhoz két magyart, egy nőt és egy férfit. Kiderült, hogy a nő férje orvos, ő maga pedig a budapesti Balettintézet tanára, és Zsebők professzor unokahúga. Zsebők professzor a Budapesti Orvosi Egyetem radiológiai tanszékét vezette. Jól ismertem a nevét, mert megvolt nekem A tüdő röntgenanatómiája című művének német kiadása. Az az ötletem támadt, hogy rövid levélben megkérem, fogadjon két-három hetes továbbképzésre a tanszékén. Az unokahúg megígérte, hogy nem csupán átadja a levelet, hanem még közben is jár az érdekemben.

Innentől kezdve minden simán ment. Nem sokkal később hivatalos levelet kaptam a tanszéktől Zsebők professzor aláírásával, melyben meghívtak, hogy látogassak el a radiológiai klinikára, amikor nekem megfelel. Hogy ne komplikáljam a dolgokat, úgy döntöttem, az éves fizetett szabadságomból hátralévő két hetet használom fel e célra. Magyarországi utazáshoz a Szovjetunióval és az NDK-val ellentétben szerencsére nem kellett hatóság által hitelesített meghívó, csupán a meglátogatni kívánt személy nevét és címét kellett feltüntetni a kérelemben. Zsebők professzor nevét írtam be, címnek pedig a klinikáét, és minden nehézség nélkül megkaptam az utazási engedélyt. Budapestről nem sokat tudtam, csak az NDK-ból hazafelé jövet töltöttem ott néhány órát városnézéssel. Tudtam, hogy némettudásommal boldogulok majd, mert akkoriban ez

volt a legelterjedtebb idegen nyelv Magyarországon. Az idősebb budapestiek legtöbbje úgy-ahogy beszélt németül.

1967 szeptember közepén, kora délután szálltam le a vonatról a Keleti Pályaudvaron. Miután az elszállásoló irodában megkaptam a szobám címét, taxiba szálltam, és odavittem magam. Meglehetősen messze volt, Buda déli részén, de a közelben megállt a hatos villamos, mellyel el lehetett jutni az Üllői útig, ahonnan tíz perc sétára volt a radiológiai klinika. A szoba tűrhető volt és elég olcsó, s használhattam a konyhát és a fürdőt is. Házigazdám egy kedves fiatal pár volt, de sajnos nehezen értettük meg egymást.

A klinikán a kollégák kissé tartózkodóan, de szívélyesen fogadtak. A titkárnő nyilván megmondta nekik, hogy Zsebők professzor személyes meghívására érkeztem. Először természetesen nála kellett jelentkeznem tágas, gazdagon berendezett irodájában. Bevallom, kissé ideges voltam, mert tudtam, hogy ilyen esetekben nagyon fontos az első benyomás. Egy üveg Pliszka konyakot vittem neki ajándékba, s aggódtam, hogyan fogadja majd, nem sértem-e meg vele. Minden látható reakció nélkül vette át, s ez megnyugtató. Még egyszer megköszöntem a meghívást, és igyekeztem mielőbb kívül kerülni, de előtte még a titkárnő megadta nekem a szükséges útbaigazítást. Visszagondolva nem értem, miért voltam ilyen zavarban, de akkor egyszerűen hiányzott belőlem a szükséges magabiztosság.

Zsebők Z. professzor érdekes jelenség volt. Alacsony termetű volt, de nem hiányzott belőle a kicsi, de önérzetes férfiakra annyira jellemző napóleoni magatartás. Emellett, mint később megtudtam, diplomáciai képességei talán még röntgenológusi tudását is felülmúlták.

A tanszéken a szava szentírás volt, ellentmondásnak, vitának nem volt helye. Érdekes módszere volt arra, hogy lépést tartson specializációja legújabb fejleményeivel. Minden nyáron Nyugat-Európába utazott, és személyes kapcsolatban állt minden neves radiológussal. Összeköttetéseinek köszönhetően közeli munkatársait egy-két évre külföldre tudta küldeni dolgozni, s ez alatt az idő alatt nem a magyar egészségügyi minisztériumtól, hanem a fogadó intézménytől kapták a fizetésüket. Ennek köszönhetően nem csupán a legújabb módszereket sajátították el, hanem az ott félretett pénzből kocsit is vehettek. Zsebők professzor politikai tekintélyét annak köszönhette, hogy a Magyarországi Református Egyház Zsinatának világi elnöke volt. A tanszék minden orvosa és tanár-

segédje köteles volt referátumot tartani a neves szaklapok különböző cikkeiből, s az előadás kivonatát neki személyesen átadni. Így ő könyvben követhette a radiológia legújabb eredményeit. A szakfolyóiratok a klinika könyvtárában voltak megtalálhatók.

Részt vettem a munka megkezdése előtti reggeli értekezleteken, de nem sok hasznom volt belőlük. A professzor és aktuális beszélgetőtársa arcát figyelve próbáltam megállapítani, hogy az illető pozitív vagy negatív értékelést kap. A magyar beszédből egy szót sem értettem, s természetesen nem várhattam el, hogy mindent lefordítsanak nekem. Eleinte vért izzadva próbáltam jó németiséggel kifejezni magam, de aztán fokozatosan megállapítottam, hogy a magyar kollégák is keverik a nemeket és az eseteket, és bizonytalanok a nyelvtani szabályokban, elvégre a német számukra is idegen nyelv volt.

Ami a magyar nyelvet illeti, az volt a benyomásom, hogy olyan nehéz, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudnék hét-nyolc szónál többet megtanulni belőle. Egyvalamit azonban sikerült megértenem: ha valaki tegezve szólítja meg egy kollégáját, ez azt jelenti, hogy magával egyenlőnek ismeri el, s ilyenkor a másiknak is tegeznie kell őt.

Hamar elrepült a két hét, s megértettem, hogy ha kézzelfogható hasznát akarom látni a magyarországi tartózkodásnak, hosszabb időre kell jönnöm, és legalább valamennyire meg kell tanulnom a nyelvet is. Utóbbi azonban ekkor még elérhetetlen álomnak tűnt.

Amikor a sors dönt

Ahogy sok-sok évvel ezelőtti emlékeim között kutatok, némelyik olyan élenken villan elő, mint valami mitológiai festmény. Minden alak és arc olyan életteli és tapintható, s az események olyan természetesen és logikusan követik egymást, mintha a sors valamilyen titkos rendelésének hordozói lennének.

Ilyen volt első találkozásom Lenkével 1976. szeptember 16-án a Mátyás templomban. Tudom, hogy nem lehetett egyszerű véletlen, mert valami titokzatos erő készítetett, hogy belépjek a templomba, felmenjek a múzeum lépcsőjén, és megszólítsam azt a fiatal szőke nőt, akit csak hátulról láthattam, mert éppen valami tárlót nézegetett. Felém fordult, egymás szemébe néztünk, és szóba elegyedtünk németül és oroszul.

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, csak annyit mondok, a költők és írók nem véletlenül nevezik „*végzetesnek*” az efféle találkozást

férfi és nő között. Olyan ez, mintha mindketten örvénybe kerülnének, melyből többé nincs kiút. Hónapok, sőt évek telnek el, a józan ész azt diktálja, hogy ennek a vonzalomnak nincs értelme, semmi remény a szerencsés végkifejletre, s mégis a másik arca délibábként él a tudatunkban, s hol gyakrabban, hol ritkábban váratlanul felszínre kerül, nem hagy nyugodni, gyönyört és fájdalmat okoz, felrepít az ábrándok kék egébe vagy alátaszít a csüggedés sötétjébe.

Ezek a mitológiai képek hadd maradjanak örökké „*legbensőbb érzéseink oltárán*”. Ezek az érzések olyan virágok, amelyek egyszer nyílnak az ember életében, s ha költő volnék, a leggyönyörűbb koszorút fűzném belőlük.

De nem vagyok az, s így csak annyit tehetek, hogy egyszerű szavakkal, az igazsághoz híven elbeszélem az eseményeket.

Amikor budapesti tartózkodásom után visszatértem Szófiába, mély lelki válságba kerültem. Házasságom már évekkorábban megromlott, s most már odáig fajult a helyzet, hogy a további együttélés értelmét veszítette. Addig egyedül az tartott vissza, hogy féltem, a válás megviselné a fiamat. Egyre halogattam hát, várva, hogy Ivajlo megnőjjön vagy valami csoda történjen.

Eljött 1968 májusa, s egy hónapra Moszkvába utaztam A. Iszajevics professzor vendégeként, hogy anyagot gyűjtsek a disszertációmhoz. Erről az útról részletesen beszámoltam előző kötetem „*Újra a Szovjetunióban a történelmi 1968-as esztendőben*” című fejezetében. Utóiratként a következőt fűztem hozzá: „*Berlinből visszajövet Budapesten leszálltam, és ha csak három napra is, de meglátogattam Lenkét Edelényben. De ez már egy másik történet*”. Most éppen ez a „*másik történet*” következik. Ez megint azon esetek egyike, amelyeket nem lehet ésszerűen megmagyarázni, csak annyit mondhatunk, hogy „*a sors keze volt*”.

Hosszú hónapokig semmi kapcsolat nem volt közöttünk, csak a felejthetetlen emlék élt bennünk álmoképként. S ekkor a Keleti Pályaudvaron hirtelen elhatározástól vezérelve, mellyel önmagamát is megleptem, leszálltam a vonatról, forintra váltottam utolsó tíz levámat, jegyet váltottam Edelénybe, és felugrottam az éppen induló miskolci vonatra. Fogalmam sem volt, merre van Edelény, csak annyit tudtam, hogy Miskolcon kell átszállnom. Valahogy mégis boldogultam, Miskolcon megtaláltam az edelényi vonatot, s bőröndömmel a kezemben elindultam az állomásról, hogy megkeressem a patikát. Ott megkérdeztem, hol találom Lenkét,

mire az iroda felé mutattak (ő volt a patika vezetője). Bekopogtam az ajtón és beléptem. Lenke, aki az íróasztalánál ült, felpillantott, s ahogy meglátott, holtra sápadt, mert éppen az én fényképem volt a kezében! Hirtelen nem is tudta, valóban én vagyok-e, vagy csak a szeme káprázik.

Lenke elvitt magukhoz, s a saját szobájában helyezett el, hogy kipihenjem az egész éjszakai vonatút fáradalmait. Délután aztán bemutatott legközelebbi barátainak. Kedvesen, de egyúttal leplezetlen kíváncsisággal fogadtak, s mindent elkövettek, hogy ötvenórás tartózkodásom érdekes és kellemes legyen. Lenkével nem volt időnk terveket szőni. Nem is gondoltunk a jövőre. Hálát adtunk a sorsnak, hogy ismét összehozott minket, és ajándékként fogadtuk ezt a néhány órát. Hamar eljött azonban a szívszaggató pillanat, amikor ismét el kellett válnunk egymástól. Ahogy a vonat kifutott az állomásról, még sokáig magam előtt láttam Lenke könnyes szemét, s emlékezetembe vésődtek magyar szavai: „*Isten veled!*”. Később, Szófiában tudtam meg, mit jelent ez a kifejezés, s eltűnődtem mélyebb értelmén. Azok a népek használják, amelyek tisztelik saját érzéseiket, amikor búcsúzásnál nem mondhatják egyszerűen, hogy „*viszontlátásra*”, mert a viszontlátás olyan távoli és bizonytalan, hogy Isten és a sors kezébe helyezik a jövőt, remélve, hogy nem hagyja cserben őket.

A következő években, még házasságkötésünk után is, sokszor át kellett élnünk ezt a fájdalmas búcsút a pályaudvaron, amikor a vonat lassan a távolba vész a tekintet elől. Jól ragadja meg ezt a pillanatot az akkori népszerű magyar sláger: „*ajjaj, fekete vonat, elvitted a páromat...*”.

Az események a maguk előre kijelölt útján folytak tovább. Mi magunk sem tudjuk biztosan, mi alakítottuk-e őket így, vagy csupán a sors akaratának engedelmeskedtünk. Annál kevésbé, mert megesisik, hogy az ember váratlanul megváltoztatja a szándékát, szembemenve mindennel, amit addig gondolt és tervezett.

1968 őszétől magyar nyelvtanfolyamra jártam a szófiai Magyar Kulturális Intézetbe, mely akkor az egykori Luxor cukrászda épületében működött a Ruszki úton, az orosz templommal szemben. Tanárunk a temesvári születésű magyar Mijateva asszony volt, a neves hungarológus és turkológus, P. Mijatev professzor felesége. Mijatev professzor számos történelmi tárgyú mű szerzője volt, s a második világháború előtt és alatt a budapesti bolgár követségen dolgozott. Mindketten régen eltávoztak közülünk. Ehhez a kedves házaspárhoz szép emlékek fűznek, anyámmal

és Lenkével még II. Ivan Aszen úti otthonukban is vendégeskedtünk. Az intézet vezetője egy Sipos nevű magyar volt, kiváló szervező és a bolgárok nagy barátja. Két évig látogattam az órákat, s ezalatt elég jól elsajátítottam a nyelvet és Magyarországról is sokat tanultam. Az intézetben találkozókat is szerveztek a magyar követség képviselőivel. Egy ilyen alkalommal az akkori nagykövet megkérdezte, miért tanulok magyarul. Azt feleltem, orvos vagyok, és Magyarországon szeretnék dolgozni. Sok sikert kívánt, de azt hiszem, akkor még sem ő, sem én nem bíztunk benne, hogy megvalósulhat ez az álmom. 1969 májusában, már válásom után egy hónapot Lenkénél töltöttem Edelényben, s büszke voltam, hogy milyen sokat haladtam a magyar nyelvben. De még ott, a ház kertjében napozva is szorgalmasan gyakoroltam az ige- és névszóragozást. Lenke pedig időközben német magánórákat vett. Mint említettem, addig németül és oroszul beszéltünk egymással.

Szeptemberben Lenke jött hozzám vendégségbe Szófiába. A Zaporozsccel lementünk Maljovicába, utána pedig a tengerpartra Szozopolba, ahol a Harmanite kempingben sátoroztunk. Lenke el volt ragadtatva az ország természeti szépségeitől, de ennek ellenére egyértelmű volt, hogy ha együtt akarunk élni, csakis Magyarország jöhet szóba. Én elfogadtam ezt a megoldást, de ahhoz, hogy megvalósulhasson, nagy szakadékot kellett áthidalni. Ez konkrétan azt jelentette, hogy mindkét ország illetékes szerveinek engedélyét meg kellett szereznem ahhoz, hogy Magyarországon praktizálhassak. Az egész hatalmas kockázattal járt. Először is törvényes házasságot kell kötni, hogy néhány évre útlevelet kaphassak Magyarországra, és ottani címre kell bejelentenem magam. Utána következik a várakozás a magyar egészségügyi minisztérium engedélyére, hogy dolgozhassam. Ha nem kapom meg, kénytelen leszek visszatérni Bulgáriába, de akkor már itt sem lesz könnyű munkát találnom, hiszen magam kérelmeztem, hogy elhagyhassam az országot... Ismertem is egy kollégát, aki így járt. Keletnémet nőt vett el, az NDK-ba költözött, és hónapokig várt az engedélyre. Valami akadályozó körülmény miatt (nem tudom, melyik részről) nem kapta meg, s egyedül tért vissza Bulgáriába. Csak a Rodope-hegységben kapott munkát, mert Szófiában már elvesztette a státuszát, s egy idő múlva el is vált. S akkor még nem is beszéltünk arról, hogy a szocialista országokban mindenki fizetésről fizetésre élt, nagyon nehezen lehetett félretenni. A bankok csak kis összegű kölcsönöket adtak lakberendezési cikkekre.

Nem tehattünk hát mást, mint hogy várunk és reménykedünk a csodában. Ismét eltelt néhány hónap, s ezalatt sikerült elérnem, hogy a kórház kiváló dolgozójaként egyhavi fizetett szabadságot kapjak, és hivatalos meghívás alapján egyéni továbbképzésre mehessek Zsebők professzorhoz. Talán mondanom sem kell, hogy a meghívást ismét magam eszközöltem ki, személyesen a professzorhoz fordulva. A továbbképzés témája az emlő mammográfiás vizsgálata volt. Ez akkoriban új módszernek számított, és mindenfelé lelkesen kutatták.

1970 áprilisát Budapesten töltöttem. A radiológiai klinikán és a tanszéken úgy fogadtak, mint régi ismerőst. Új ismeretségekre is szert tettem: ekkor találkoztam először Irtó Istvánnal és Vadon Gáborral, akiket később professzorrá neveztek ki. Szintén ekkor ismertem meg a fiatal Király házaspárt, Miklóst és Klárát, akik mindketten kezdő röntgenológusok voltak, s akikkel máig szívbeli jó barátok vagyunk.

Érdeklődésem a magyar nyelv és kultúra iránt szemmel láthatóan jó benyomást tett. A legnagyobb dicséretet Zsebők professzortól kaptam, aki az egyik ötperces eligazításon jellegzetes, kissé mogorva hangján így szólt: „*Vége egy bolgár orvos, aki hajlandó magyarul tanulni*”. Irtóval különösen rokonszenveztünk egymással. Kicseréltük tapasztalatainkat a gyomor-bél traktus diagnosztikája terén, különböző nehéz esetekről meséltünk egymásnak. Még akkor is erről folyt a szó, amikor meghívott vacsorázni a jónevű Apostolok étterembe. Irtó, Zsebők professzor közbenjárására egy-két évig Hollandiában dolgozott. Jól beszélt angolul, németül viszont alig, úgyhogy főleg magyarul társalogtunk; segítségünkre voltak a latin nyelvű orvosi szakkifejezések. Akkor éppen mammográfiával foglalkozott, később ebben a témában írta disszertációját is. Hasznos tanácsokat adott, szakirodalmat ajánlott, sőt kaptam tőle ajándékba egy doboz mammográfiás felvételt is – ilyenek nálunk akkor még nem készültek. Vendégségben is voltam nála.

Hozzá kell tennem, hogy Irtó és Vadon azon a nyáron, a várnai röntgenológiai kongresszusról hazatérőben két napig nálam vendégeskedtek Szófiában, s a kórház Volgájával és sofőrjével még a rilai kolostorhoz is kirándultunk. Így legalább némileg meghálálhattam Budapesten mutatott vendégszeretetüket.

Szeptemberben érzelmes búcsúlevelet kaptam Lenkétől, melyet egy szállodai szobában vetett papírra valahol a Balatonnál, ahol gyógyszerészeti kongresszuson vett részt. Ezt írta: „*Vegyünk hát végső búcsút egy-*

mástól, és ne találkozzunk többé. Nem úgy volt megírva, hogy valaha is együtt lehetünk. Nem lehet ilyen meddő várakozásban élni.”

Mélyen megrázott ez a levél. Tisztában voltam vele, hogy Lenkének igaza van. Budapesti tartózkodásom után érthetően azt várta, hogy valamiféle megoldás születik a helyzetünkre. Akkor csupán egy hetet tölthetünk együtt, s gondolataimat ezalatt is klinikai feladataim és új disszertációs témám kötötték le.

Miután visszatértem Szófiába, azon fáradoztam, hogy a Budapesten kapott technikai útbaigazítás alapján átalakíttassam meglévő röntgenfelszerelésünket, alkalmassá téve 30 kV-os feszültségre, mellyel a mamográfiahoz szükséges „*lágyszugárzás*” nyerhető. Így speciális „*mammográf*” nélkül is jó minőségű mamográfias felvétel készíthető. Ehhez különleges röntgenfilmre volt szükség, melyből nyugati cégektől sikerült két dobozzal beszerezni (összesen száz darabot). Noha több röntgentechnikus segítséget ígért, az átalakítást végül nem sikerült elvégeztetni. Ez azt jelentette, hogy gyakorlati célból készíthettem ugyan mamográfias felvételeket, de nem olyan minőségben, hogy disszertációm kidolgozásához is felhasználhassam őket. Ezzel munkám zsákutcába jutott, s értelmét veszítette, hogy továbbra is Bulgáriában maradjak. Úgy döntöttem hát, vállalom a kockázatot, és mindent otthagytam.

Ekkor érkezett meg Lenke levele, s ez volt az utolsó csepp a pohárban.

Rájöttem, hogy miközben a disszertációval voltam elfoglalva, nem tördtem személyes boldogsággal, s ha nem vigyázok, kirepül a kezeim közül, akár egy kismadár. Ha most gyáván és határozatlanul viselkedem, soha nem fogok tudni megbocsátani önmagamnak, s életem végéig boldogtalan leszek. Nem volt vesztegetni való időm. Legjobb barátommal, Angellel együtt felkészültem az útra, beszereztük a szükséges dokumentumokat magunk és a Zaporozsec számára. Jegyajándékkul elkértem anyámtól Tereza dédanyám aranybrossát, és szeptember vége felé egy kora délután útnak indultunk Szófiából. Az éjszakát egy mezőn töltöttük az országút szélén valahol Kecskemét előtt, másnap délelőtt pedig már Edelényben voltunk. S a sors ismét kegyes volt hozzám: ha csak egy-két órával később érkezünk, elszalasztjuk Lenkét, mert egy kollégája, Árpád, akinek volt egy kis szőlője a Badacsonyi lábánál, szüreti mulatságra hívta meg. Ott, több mint négyszáz kilométerre Edelénytől lehetetlen lett volna rátalálnom.

Másnap reggel mi is csatlakoztunk a népes társasághoz, és elindultunk a szüretre. Nem időzöm hosszan ennél a négy-öt csodálatos napnál, melyet Balatongyörökön töltöttünk. A táj gyönyörű volt – a Badacsony hegye, lejtőin a zöldben pompázó szőlőskertek, távolabb pedig a Balaton végtelen kékeszöld tükre. S ha ehhez még hozzáadjuk a meleg napsugarak simogatását, nincs az az ember, akit ne érintett volna meg ez az arany színekben játszó, szépségében és nyugalmaiban fenséges ősz. Bizonyára a természetnek ez a nyugalma segített, hogy mi is derűsebben lássuk a jövőt, s elhatározzuk, hogy összeházasodunk. Úgy döntöttünk, jövőre esküszünk meg Szófiában, utána pedig „*legyen, ahogy az Úr akarja*”. Addig ki kellett állíttatnunk minden szükséges dokumentumot. Ez egyáltalán nem bizonyult könnyűnek, úgyhogy Lenke csak 1971 márciusában érkezett meg Szófiába. Akkor és későbbi együttélésünk során is csodáltam bátorságát és erejét, s hogy a legnehezebb helyzetekben is képes megőrizni önuralmát. Évekig atletizált, talán a számtalan kemény edzés tette ilyen állhatatossá és kitartóvá. Szófiában sem volt neki könnyű, mert apám és néhány rokonom nem úgy fogadta, ahogy illett volna, de később sikerült megnyernie apám rokonszenvét.

1971. március 17-én volt a polgári esküvőnk, melyen a két tanún, Angelen és feleségén, Cecán kívül senki sem volt jelen. Utána néhány napos kirándulásra mentünk a Vitosára, megmáztuk a mély hó borította Cserni Vrahot. Operában is voltunk, utána pedig a Zala Balgaria koncertsarnokban szimfonikus koncertet hallgattunk, melyet távoli rokonom, Konsztantin Iliev vezényelt. A szünetben odamentünk Kocéhoz, bemutattam neki Lenkét, és közöltem, hogy magyar, azaz bolgárul „*ungarka*”. Nagyon kimerült lehetett, mert így válaszolt: „*ó, cigularka (hegedűs)?*”. Nem cigularka, csak ungarka, feleltem, s ezen a félreértésen mindnyájan jól derültünk. Később Koce, Bartók Béla nagy tisztelője, sokat mesélt németül magyar zenészsímerőseiről.

Amikor otthon jobb lett a hangulat, meghívtuk a legközelebbi rokonokat vacsorára, hogy megünnepeljük a házasságkötésünket. Ekkor bontottam fel az Erichtől kapott whiskeyt. Utána még kirándultunk Koprivsticába tanúinkkal, a Dobrev házaspárral, aztán Lenkének vissza kellett térnie Magyarországra.

Megbeszéltük, hogy a következő lépés az lesz, hogy hathónapos útlevelet szerzek Magyarországra, de az állásomat nem mondom fel, hanem megpróbálok minél több szabadságot kivenni arra az időre. Egyelőre

ugyanis bizonytalan volt, hogy kaphatok-e munkát Magyarországon. Az is fontos volt, hogy a bolgár minisztérium ne szerezzon tudomást a szándékaimról, mert az ő részükről nem számíhattam semmiféle segítségre, csak ártalomra. Ez a félelmem egyáltalán nem volt megalapozatlan: az ehhez hasonló esetekben az engedélyért cserébe rendszerint kötelezték az embert, hogy külföldi keresete bizonyos százalékát fizesse be az államnak. Semmiféle erkölcsi aggályom nem volt, amiért erre nem voltam hajlandó, mert tizenhét évi munkámmal bőségesen visszafizettem, amit az állam oktatásomra költött.

Végezetül meg kell emlékezni egy különös kis esetről. 1968 telén egy körülbelül velem egykorú női betegem, foglalkozását tekintve vegyészmérnök, azt mondta, szeretné megnézni a kezemet, mert ért a tenyérjósáshoz. Amikor meglátta, hogy a hosszú vonalak – ahogy ő nevezte, az élet- és a szerelemvonal – alsó harmaduknál összeérnek, anélkül, hogy megszakadnának, s onnan egyetlen hosszú vonalban folytatódnak, azt a jóslatot tette, hogy hosszú lesz az életem, de messzire kerülök a szülőföldemtől, s hogy hamarosan gyökeres változás áll be az életemben. Én persze csak nevettem az egészen, s hamarosan meg is feledkeztem róla. Évekkel később aztán véletlenül összefutottam az illető hölgygel, és azonnal eszembe jutott a jóslat. Sietve közöltem vele, hogy minden beigazolódott: újránősültem, és külföldön élek.

E sorok írása, pontosabban korrekciójuk közben ismét elgondolkodtam az eseten. Hogy így történt, arról kezeskedem, de kommentárt nem fűzök hozzá. Az olvasó meggyőződésére bízom, mit lát benne.

Magyarországon

Elmondani sem tudom, milyen szorongva vártam, hogy megkapjam a hat hónapra szóló útlevelet Magyarországra azon az alapon, hogy a feleségem magyar állampolgár. Szerencsére nem tagadták meg, s miután a munkahelyemen kéthónapos fizetett és háromhónapos fizetés nélküli szabadságot kaptam, végre nekiláthattam az úti előkészületeknek.

1971. április 30-án indultam útnak Szófiából a Zaporozsccel. Anyám búcsúzáskor bolgár szokás szerint adott néhány tő gölyaarrot. Ezt azért említém, mert akkoriban Edelényben még nem ismerték ezt a növényt, mára azonban szépen elterjedt, s nem csupán a mi kertünkben virágzik tavasszal. Lenke Szófiából való távozásakor magával vitte szakvizsgabizonyítványomat, hogy lefordíttassa és hitelesíttesse. Szerencsémre ak-

kor Magyarországon, különösen vidéken, kevés volt a röntgenológus. A Miskolcon működő Megyei Munkaügyi Tanácstól öthónapos munkavállalási engedélyt, s a rendőrség által kibocsátott, lakcímre szóló ideiglenes tartózkodási engedély alapján munkakönyvet is kaptam. E dokumentumok beszerzése után azonnal röntgenológussá neveztek ki a kazincbarcikai városi kórházban. Újonnan épült, kiválóan felszerelt négyszáz ágyas kórház volt. Az egyik röntgengépen volt elektromos-optikai átalakító – éppen ilyenről álmodoztam Szófiában. Maga a város 16 km-re található Edelénytől. Kocsival jártam munkába; akkor még heti hat napot dolgoztunk. A röntgenológusok napi munkaideje hat óra volt, de nekem engedélyeztek egy túlórárt is, úgyhogy a fizetésem jócskán meghaladta azt, amit Szófiában kaptam. Eleinte komoly nehézségeim voltak – nem a diagnosztikában vagy a technikai eszközök kezelésében, hanem amikor diktafonba mondtam az eredményeket a laboránsnőnek, aki a röntgengép vezérlőasztalánál ült. Az sem segített, hogy a mikrofon kissé torzította a beszédet, s amikor egyszer azt mondtam, „*masz-meg*” (azaz: „*több milliampere-szekundumra*”), ő úgy értette: „*bazmeg*”. Panaszkodott is mindenkinek: „*miféle alak az a bolgár, a nyelvet még nem tudja rendesen, de káromkodni már úgy káromkodik, mint egy kocsis*”. Ha egy férfi idegen országba megy, ajánlatos, hogy legelőször a trágár szavakat és a káromkodásokat tanulja meg. Idővel megtudtam, hogy a magyarok még a szerbeknél is ízesebben káromkodnak, a mi bolgár szitkaink pedig az övéikhez képest inkább áldásnak hangzanak. Hogy miről van itt szó? Elsősorban a melléknevekről, melyek hatásosan egészítik ki a főnevet és az igét. Például az, hogy „*kurva*”, nem elég sértő, hozzá kell még tenni, hogy „*vén*”, „*hisztis*”, „*büdös*”, „*rohadt*” stb.

A magyar nép gazdag szóbeli hagyományt hozott létre és őrzött meg. Ide tartoznak a népmesék, melyek közül soknak „*az igazságos Mátyás király*” a főszereplője. Rendkívül érdekesek azok a ma is széles körben használt szólások és közmondások, amelyekben az összehasonlítási alap a kutya: „*kutyából nem lesz szalonna*”, „*olyan, mint a kutya vacsorája*”, „*itt van a kutya élésve*”, „*kutyakötelesség*”, „*a kutya sem ismeri*”, „*a kutyát sem érdekli*”. Nekem különösen tetszik az a mondás, hogy „*két dudás nem fér meg egy csárdában*”, mely a két markáns személyiség közti konfliktust szemlélteti.

A magyar mulató kedvű nép, szereti a zenét, a táncot és az italt. Vidám magyar társaságban nehéz józannak maradni. A vendéget dúsan te-

rített asztallal várják – de csak ha meghívásra érkeznek. Bulgáriában az ember, amikor csak kedve szottyan, becsönget egy barátjához, és fel se merül benne, hogy látogatása esetleg alkalmatlan lehet. Mint kiderült, a magyarok ezt tolakodásnak veszik, úgy érzik, megsértették otthonuk nyugalma, melyet mindennél többre értékelnek. Beletelt némi időbe, mire megértettem, hogy itt ez a rend, a látogatásokat előre meg kell beszélni, s ha nem akarom magamra haragítani az ismerőseimet, ehhez kell tartanom magam.

Az emberek szeretnek a természetben tartózkodni. Sokan nagy hozzáértéssel foglalkoznak szőlészettel és méhészettel. Akácvirágzás idején a méhészek kiviszik méhkasait a mesterségesen, védgyűrű formájában telepített akácerdőkbe, és egy-két hétig ott táboroznak. Egészen különleges élmény ilyenkor ott lenni és hallani a méhrajok szinte fülsiketítő zsongását, ahogy fel-alá repkednek az akácvirágok és a kasok között.

A szüret, melyre meg szokás hívni a barátokat és ismerősöket, sajátos alkalom: félig munka, félig multság, mely mindenki bennem kellemes emlékeket hagy, még akkor is, ha vigyázatlanul megvágja a kezét az éles szőlőmetező késsel.

Talán nem lesz érdektelen, ha néhány szóban kitérek a magyar nyelvre is. Nem vagyok képzett nyelvész, nem is akarok úgy tenni, mintha az lennék, de röviden össze tudom foglalni a nyelv fonetikai és nyelvtani sajátosságait. Rendkívül dallamos nyelv, jellegzetes „lüktető” ritmussal. Előbbi annak köszönhető, hogy a mássalhangzót majdnem mindig magánhangzó követi, s mint az közismert, a magánhangzók adják a beszéd hangzóságát. A ritmus pedig annak a szabálynak a következménye, hogy a hangsúly mindig a szavak első szótagjára esik. Ami a fonetikát illeti, a legnagyobb nehézséget az „a” és „e” magánhangzók okozzák, mert ezek ékezet nélkül egészen másként ejtendők, mint ékezettel, s így egyetlen ékezet az egész szó jelentését megváltoztathatja. Az ékezet nélküli változatok ráadásul más európai nyelvekben nem fordulnak elő. A nyelvtani szabályok gyökeresen eltérnek az indoeurópai nyelvekétől, mert a magyar a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. Különösen gazdaggá teszi a nyelvet, hogy minden főnév igévé alakítható (pl. sí - síel, sör - sörözik). A magyar szinte matematikai pontosságú nyelv, árnyalatnyi különbségeket is képes kifejezni, s különösen bőséges melléknévkészlete van. Ha azonban összekeverjük az ékezet nélküli „e”-t, az ékezetes „é”-vel, az eredmény katasztrofális lehet. Klasszikus példája ennek az „egészsé-

gedre” – „egész seggedre”. Anyám éveig adott német magánórákat, s valamennyire franciául, olaszul és angolul is tudott, de a magyar tanulást, melyet szintén elkezdett, feladta, mert egyszer Magyarországon jártaiban rendkívül kínos helyzetbe került: egy pohárköszöntőnél azt mondta, „egész seggedre”, s a többiek nem tudták visszatartani a nevetést.

A fentebb említett szabály, hogy mindig az első szótag a hangsúlyos, a magyarok számára annyira természetes, hogy akkor is nagyon nehezen tudnak megszabadulni tőle, ha idegen nyelven beszélnek, s még ha nyelvtani hibákat nem is ejtenek, jellegzetes magyar akcentusuk könnyen felismerhető. Ez különösen feltűnő az olyan nyelvek esetében, mint a német vagy a bolgár, ahol a hangsúly a szó elején, végén és közepén is lehet.

Senkiben sem akarom azt a benyomást kelteni, hogy én tökéletesen beszélem a magyar nyelvet. Aktívan, lelkesen és szorgalmasan tanulom annyi éve, hogy már jónéhány diplomát kaphattam volna, és jól el is sajátítottam, de kiejtésem hamar elárulja, hogy nem az anyanyelvem. Ha idegenekkel beszélek, majdnem mindig megkérdezik, honnan származom. Nehezen tanulok nyelveket, mert nincs türelmem a papagájszerű ismételtetéshez. Kedvelem viszont az etimológiát: szívesen elemzem a szavakat, s állapítom meg a tövük alapján az eredetüket. Így könnyebben is jegyzem meg őket.

Ha már erről van szó, nem állhatom meg, hogy ne térjek ki néhány szóban bolgár anyanyelvem fejlődésére. A bolgár nyelv hatalmas utat tett meg a felszabadulás korától (amikor hemzsegett a turcizmusoktól) a mai irodalmi nyelvig. Amire kezdetben nem volt bolgár kifejezés, arra francia, német vagy orosz szót vettünk át. Több mint száz évig használtunk, sőt ma is használunk olyan szavakat, mint „merszi”, „pardon”, „tren”. Egyszer merő szórakozásból összegyűjtöttem vagy száz török eredetű szót, melyre gyerekkoromból emlékeztem, a szliveni időszakból (Szlivenben jelentős török népesség élt, s volt török iskola és dzsámi is). A történelmi Magyarország középső része (gyakorlatilag a Duna vidéke) százötven évig szintén török uralom alatt állt. Ennek emlékei többek között az egri minaret és a budai török fürdő, de a török jövevényszó itt kevesebb (pl. „alma”, a „Zoltán” férfinév a „szultánból” stb.). Emellett azt is szívesen tulajdonítanám török hatásnak, hogy mind a magyarok, mind a bolgárok szívesen fogyasztanak leveseket.

S ezzel el is érkezünk a magyar konyhához. Egyes gasztronómusok a negyedik helyre sorolják az egész világon a francia, a kínai és az olasz után. Hogy a magyar ételek nem annyira ismertek világszerte, mint ennek alapján gondolhatnánk, valószínűleg nehezen kiejthető nevüknek tulajdonítható. A gulyást mindenhol ismerik, a halászlé vagy a csülök azonban már jóval kevésbé népszerű. Hasonlóan kiválóak a magyar italok is. A tokaji bor – „*a királyok bora, a borok királya*”, ahogy a címkéjére nyomott címerben latinul olvasható – sohasem hiányozhatott az orosz arisztokráta pincéiből, s nem csupán Európa-szerte örvend nagy hírnévnek. Szintén népszerűek a magyar pálinkák, melyeknek nevét külföldön sokszor rosszul ejtik és írják. Még egy olyan nagy író és ínyenc, mint Erich Maria Remarque is „*barak*”-ot emleget „*barack(pálinka)*” helyett. S ne feledkezzünk meg a két jól ismert magyar kolbászmárkáról, a Pickről és a Gyulairól sem.

A magyar konyha első számú fűszere a pirospaprika. Ami a zöldség-fogyasztást illeti, az ország sokat köszönhet a Tarnovo környékéről származó bolgárkertészeknek, akik már négy-öt nemzedék óta gyakorolják mesterségüket Magyarországon, s tudásukkal és szorgalmukkal mindenütt elnyerték a lakosság tiszteletét.

Magyarország legnagyobb részét síkság, mivel egy hatalmas, több mint 500 km széles medencében terül el. A szél itt akadálytalanul száguld, s gyakran a 100 km/h-s sebességet is eléri. Az ország legnagyobb természeti kincse a számtalan melegvízű gyógyforrás. Igazi különlegesség a Hévízi-tó, mely 35 m mély, 40 ezer liter/perc vízhozamú forrásból táplálkozik, s vize nyáron 34 C fokos. A források mellett korszerű gyógyfürdők és szállók épültek, melyek külföldi turisták ezreit vonzzák.

E kitérő után térjünk vissza családom sorsára. 1971 október elején vissza kellett térnem Szófiába, de ezt már abban a megnyugtató tudatban tettem, hogy a kísérlet sikeres volt: tudok Magyarországon élni és dolgozni. Maradt azonban még néhány, rajtunk kívül álló akadály. A következő nyolc év folyamán, 1979 májusáig kétlaki életet éltem Szófia és Edelény között ingázva, mert még nem tudtam rászánni magam, hogy végleg otthagyjam állásomat és szülőhazámat. A sorsra bíztam hát, hogyan alakulnak a dolgok. Ahogy a magyar közmondás tartja, aki időt nyer, életet nyer. Egyelőre én is csak azzal törődtem, hogy minél több időt nyerjek, melyet Lenkével tölthetek, s a jövő miatt nem izgattam magam.

Lenke 1972 februárjában egy hónapra eljött hozzám Szófiába. Apám március elején elhunyt, s én, miután a Szófia Megyei Tanács másfél éves fizetés nélküli szabadságot engedélyezett számomra, ismét útnak indultam a Zaporozsccel, ezúttal azonban kerülő úton, Ruzsén, Bukaresten és Kolozsváron keresztül, mert a jugoszláv határt tifuszcikázus miatt lezárták. Rögtön megérkezésem után röntgenológusként alkalmaztak az edelényi rendelőintézetben, s így nem kellett utaznom a munkahelyemre. Több időm maradt többek között kedvenc sportomra, a teniszre is, melynek révén új barátokat is szereztem. A következő év február 14-én megszületett fiam, Alex. Alexandernek kereszteltük a szófia Alekszandr Nyevszkij Székesegyház után. Második, magyar keresztnévet is kapott: Balázs, azaz bolgáruul Blagolazs, Blagoj.

1974 elején azonban vissza kellett térnem Szófiába, ahol a Megyei Onkológiai Diszpanzer röntgenrészlegét vezettem. Hogy mennyire igyekeztem minden alkalmat kihasználni, hogy Edelénybe utazhassak, akár csak rövid időre is, mindennél jobban szemlélteti a következő példa: volt egy dió nagyságú lipóma a lapockámnál, melyet addig „*tartogattam*”, amíg betegszabadságra „*kellott*” mennem miatta, hogy megoperáltassam. Dr. Rumenov végezte a műtétet, s másnap délben már a Budapestre induló vonaton ültem. Anyám tréfásan azt mondta, miért húztam az időt, mindjárt a műtét után el kellett volna indulnom. Húsz napot nyertem így, melyet a családommal tölthettem, s miután kivették a varratokat, két hetet dolgoztam is. A Zaporozsccel mentem vissza, melyet januárban Edelényben hagytam, mert télen nem merem vele nekivágni a hosszú útnak Szófiáig. Most Lenkén volt a sor, hogy Szófiába jöjjön, s ő a szülői szabadságát használta ki e célra. Nyáron jött el a másfél éves Alexszel. Mivel anyámmal kölcsönösen szerették és tisztelték egymást, szófiai tartózkodása nyugodtan és kellemesen telt, Alex pedig nagyon szépen fejlődött. Télen Lenke anyja is eljött egy hónapra vendégségbe. Hozzá kell tennem, hogy Lenkének sem volt senkije az anyján kívül, akiről gondoskodnia kellett. Akkoriban a magyar követségen bolgár nyelvtanfolyamokat tartottak; Lenke is beiratkozott, és elég jól megtanult bolgáruul. 1975 nyarán aztán mindhárman visszatértünk Edelénybe. Lenke és én munkába álltunk – ő a patikában, én a rendelőben, Alexről pedig nagyanyja, Margit gondoskodott. Javítanunk kellett anyagi helyzetünkön. Később ismét Szófiába utaztunk, aztán 1976 májusában Lenke és Alex nélkültem tértek vissza Edelénybe. Nyáron megint csatlakoztam

hozzájuk, és majdnem három teljes hónapot dolgoztam a rendelőben. Utána ismét néhány hónap távollét következett, míg 1977 januárjában egy hónap szabadságot kaptam, melyet ismét csak az edelényi rendelőben dolgozva töltöttem. Ez a játék egészen addig folytatódott, amíg a feletteseim megkönyörültek rajtam (ekkor már kiváló dolgozó voltam), és újabb másfél éves fizetés nélküli szabadságot engedélyeztek számomra. Itt van a helye, hogy közöljem: egyáltalán nem volt könnyű útlevelet kapni. A legkülönbözőbb igazolások kellettek hozzá – nincs tartozásom az állam, a bankok és a posta felé, a családtagjaim el tudják tartani magukat stb. Július 1-jétől ismét Edelényben dolgoztam; vonattal utaztam két bőrönddel. A következő évben Polski Fiat kocsit vettünk, s a nyáron leutaztunk vele a tengerhez Neszebarba.

Eljött 1979, és áprilisban vissza kellett térnem a régi munkámhoz Szófiában. Ekkorra azonban már érezhetően elidegenedtem az onkoduspanzertól, annál is inkább, mert dr. Rumenov már nem dolgozott ott. Már nem éreztem jól magam Szófiában, s mivel az útvelem még érvényes volt, negyvenöt nap után beadtam az elbocsátási kérelmemet, és végleg Magyarországra költöztem.

Edelényben minden további nélkül visszavettek addigi helyemre, még örültek is, mert az állás betöltetlen volt, és jelentkező sem akadt.

Kérelmeztem ideiglenes tartózkodási engedélyem meghosszabbítását a belügyminisztérium megyei főosztályán, mire behívott maga az osztályvezető, és közölte, hogy erre már nincs lehetőség, s hogy el kell döntenem, hol akarok élni, itt vagy Bulgáriában. Állandó tartózkodási engedélyért kellett folyamodnom, természetesen bolgár állampolgárságom megtartásával. Csakhogy miközben hol itt, hol ott dolgoztam, elkerülte a figyelmemet, hogy hatályba lépett egy törvény, amely szerint csak az az orvos kaphat működési engedélyt, aki szerepel az egészségügyi minisztérium nyilvántartásában. A nyilvántartásba vételhez magyar orvosi egyetemen szerzett diplomát kellett bemutatni; a külföldi diplomát magyar egyetemen kellett elismertetni és hitelesíttetni. Így aztán 1980 februárjában megkaptam az azonnali hatályú elbocsátási utasítást. Ez a súlyos csapás teljesen váratlanul ért. Megrendült az önbizalmam és a hitem, s felkészültem a legrosszabbra: hogy végleg vissza kell térnem Bulgáriába. Lenke haladéktalanul Szófiába repült, hogy a magyar konzulhoz, Bíró I.-hoz forduljon, aki megértést és együttérzést mutatott, és azonnal elintézte a diplomám lefordítását és hitelesítését. Érdekes volt megfigyelni, ho-

gyan viszonyulnak a kollégák és ismerősök a helyzetemhez. Volt, aki hátat fordított nekem az utcán, mintha hatévi sikeres orvosi munkám a városban elillant volna az emlékezetéből. Olyasmiről is suttoztak, hogy talán nincs is diplomám. A többség azonban együtt érzett velem és kiállt mellettem. Óriási szerencsémre ez az idegtépő bizonytalanság nem tartott tovább tizenöt napnál. A debreceni egyetem hitelesítette a diplomámat, a budapesti egészségügyi minisztérium nyilvántartásba vett, s végre visszakaphattam az állásomat. Már csak a szakvizsga-bizonyítványom elismeretése volt hátra, amit az ottani radiológiai intézettől kellett kérnem. Ez már nem ment olyan simán: beletelt negyven-ötven napba. Hogy ez az egész tortúra mennyi feszültséggel járt, hány álmatlan éjszakát okozott, elmondani sem tudom. Nem véletlenül mondják, hogy az életben semmi sincs ingyen. Minden szépért meg kell küzdeni és meg kell szenvedni.

Hogy miért akartam ennyire Magyarországon dolgozni? Nem csupán a magasabb fizetés miatt. Elsődleges okom az volt, hogy a kommunista rezsim nem volt annyira elnyomó, vagy ahogy itt mondták, „*puha diktatúra*” volt. Másképp kifejezve Magyarország volt „*a szocialista tábor legvidámabb barakkja*”.

Azzal persze tisztában voltam, hogy nem számíthatok valami nagy karrierre, legfeljebb egy kisebb kórház röntgenosztályának élére nevezhetnek ki – ez később meg is történt. Ahhoz már késő volt, hogy tudományos babérokra törjek, amivel otthon nem volt szerencsém, de ezt már nem bántam annyira. Bulgáriában roppant ellenszenves volt számomra az állami és pártvezetők arrogáns és közönséges stílusa, melyet az alacsonyabb rangú funkcionáriusok is szorgosan igyekeztek utánózni. E stílus jellegzetes beszédmóddal és gesztusokkal járt, s nélkülözött minden finomságot és eleganciát. A hatalom pöffeszkedő fitogtatása volt, azzal a céllal, hogy megalázza az embert és éreztesse vele kiszolgáltatottságát. Magyarországon az orvosokat sokkal jobban megbecsülték, mint Bulgáriában. Az emberek őszintén tisztelték őket, ami a köszöntésükben is kifejezésre jutott („*tiszteletem, doktor úr!*”). Az „*uram*”, „*asszonyom*” megszólítás nem tűnt el a használatból, noha pártkörökben természetesen az „*elvtárs*” járta. A pártbizottságok nem avatkoztak olyan durván és gátlástalanul a társadalmi intézmények működésébe, mint például a Szófia Megyei Pártbizottság a megyei kórházéba. Különösen az egészségügyi intézmények őriztek meg bizonyos függetlenséget e tekintetben. A

kórházakban a párttitkár és a szakszervezeti bizottság elnöke is elsősorban konkrét orvosi kötelességeit látta el, s csak utána a politikait. Nagyon kedvemre volt, hogy itt nem vesztegették a munkaidőt az aktuális politikai propagandával, felesleges agitációs gyűlésezéssel és hasonlókkal. Az orvosok munkacapacitása sokkal nagyobb volt, s a túlórákat is engedélyezték. „*Esti pártiskola*” itt is volt, de az orvosok számára nem volt kötelező. Képességeik és munkájuk alapján értékelték őket. Álmában sem jutott volna eszébe sem a kórház vezetőségének, sem a helyi pártvezetésnek, hogy nyugati propagandaként értelmezze, ha egy orvos előadást tart a nyugati orvostudomány valamilyen eredményéről – ahogy velem 1970-ben Szófiában megtörtént, amikor Budapestről visszajövet beszámoltam a kollégáknak a mellrák kímélő műtéti kezeléséről és az azt követő plasztikai helyreállításról.

Az igazság kedvéért hozzá kell tennem, hogy itt sem hiányzott az Államvédelmi Hatóság és az önkéntesen vagy kényszerrel toborzott ügynökök és besúgók hálózata. De az információszerzés valahogy civilizáltabban zajlott, nem szúrt annyira szemet. Például amikor Lenke Alexszel hosszabb időre eljött hozzám Szófiába, a kórházban mindjárt megjelent két civilruhás ügynök, aztán pedig „*betévedt*” hozzánk egy ismerős, akit már vagy húsz éve nem láttunk, s aki állítólag éppen arra járt, és eszébe jutottunk. Utána nem láttuk többé. Edelőnyben egy őrnagy jött el egyszer-kétszer a patikába, hivatalosan bemutatkozott, és megkérdezte, hogy vagyok, hogy élünk, meg se próbálva titkolni látogatása célját. Íme, ez volt a különbség – ennyi tudakozódást az ember még hajlandó természetesen elfogadni. Ami az orvosok szakképzettségét illeti, úgy gondolom, az egyetemi oktatás magas színvonalú volt, utána pedig mindenki maga döntötte el, mire szakosodik. Legtöbbször valamilyen klinikai specializációra igyekeztek bekerülni, mert ott „*hálapénzt*” kaphattak. A röntgenológusok nem kaptak pénzes borítékokat, s így ez a specializáció hiányszakmának számított.

Az orvostovábbképzés megyei konferenciákon, néhány évre meghatározott program szerint történt, s a részvétel minden, a megyében dolgozó röntgenológus számára kötelező volt. Emellett az egyetemek és az Intézet kéthetes kurzusokat is szervezett. Az évek során kettőn vettem részt Budapesten, s az igazat megvallva a jegyzeteléssel komoly problémáim voltak. Folyton „*lemaradtam*”, úgyhogy sematikus ábrákat és magam kitalálta jeleket kellett használnom, hogy lépést tudjak tartani.

Kétévente valamelyik orvosi egyetem (a budapesti, a pécsi, a szegedi vagy a debreceni) radiológiai tanszéke nemzetközi konferenciát rendezett, melyre számos országból érkeztek kollégák. A nagy műszergyártó vállalatok, mint a német Siemens vagy az olasz Bracco nagylelkű támogatásával ilyenkor bankettet is tartottak, s így a különböző nemzetiségű résztvevőknek lehetőségük nyílt a kötetlen ismerkedésre. Különösen sokat jöttek az NDK-ból, kihasználva az alkalmat, hogy találkozzanak a másik Németországból való kollégáikkal. A szovjet professzorok kissé furcsán viselkedtek ezeken a vacsorákon. Egyszerűen nem mertek inni, és nagyon vigyáztak, kívül állnak szóba, sőt lehetőleg teljesen félrevonultak. Nyilván tudták, hogy a besúgók figyelik őket.

Egy debreceni kongresszus bankettjén, ha jól emlékszem, 1980 nyarán észrevettem, hogy a híres Rosenstrauch professzor, akit Moszkvából ismertem, egyedül sétálgat a teremben. Megsajnáltam és odahívtam az asztalunkhoz, ahol csak ketten ültünk Lenkével. Rosenstrauch megkérdezte, mennyi a fizetésem, megittunk egy-egy sört, aztán azt mondta, hálás lehetek a sorsnak, hogy Magyarországon élhetek, és sietve otthagyt bennünket.

Eszembe jut erről egy vicc abból az időből: egy szovjet és egy svájci professzor találkozik egy tudományos kongresszuson valahol Európában. A szovjet hazája ürrepülésben elért sikereivel dicsekszik. A svájci elismerően bólogat, majd arra a kérdésre, hogy az ő hazája mit tud felmutatni, így felel: *„azt, hogy ha kora reggel becsöngetnek hozzám, biztos lehetek benne, hogy a tejesember az, és senki más”*.

Külön öröömre szolgált, hogy ezeken a radiológiai kongresszusokon találkozhattam kedves barátommal, Ljubo Djankovval, méghozzá, ha jól emlékszem, legalább öt alkalommal. Kivételes képességeivel és sokoldalú személyiségének varázsával mindenütt rokonszenvet és tiszteletet vívott ki, és számos jól megérdemelt tiszteletbeli kinevezésben részesült. A bolgárok hírnevét is öregbítette, s azt is el kell ismernem, hogy az én tekintélyemnek sem tett rosszat a tény, hogy Djankov professzor közeli barátja vagyok.

Más honfitársaim is látogatták ezeket a konferenciákat, de sajnos nem szólhatok mindről ilyen elismerően. Hogy miért, az egészen más téma, mellyel érthető okokból nem kívánok foglalkozni.

Lassan hozzászórtam a kisvárosi élethez, melynek a tiszta levegőn kívül még az az előnye is megvolt, hogy utazásra nem kellett időt vesz-

tegetni. A rendelőintézet gyalog öt percre volt a házunktól. Biciklivel jártam dolgozni és teniszezni – ez egyszerű, kényelmes és biztonságos volt. A legfontosabb azonban az volt, hogy olyan útitársam volt az életben, mint Lenke, aki minden szükséges testi és lelki tulajdonsággal rendelkezett ahhoz, hogy boldog és harmonikus családi életet teremtsen, s ezért örökké hálás leszek neki.

Munkám az ózdi kórházban

1982 késő őszen konferenciát tartottak az edelényi kórházban, melyre én is meghívást kaptam. Akkor a rendelőintézetben voltam státuszban, de mivel a kórháznak nem volt röntgenológus szakorvosa, csak tüdő- és belgyógyászai, gyakran hívtak oda is vizsgálatra vagy konzultációra – természetesen megfelelő honorárium ellenében. A konferencián részt vett dr. Szabó megyei főorvos is, aki azt mondta, beszéde van velem. Ezen eléggé meghökkentem, kissé meg is ijedtem, de már a konferencia szünetében kiderült, miről van szó. Dr. Szabó bemutatott az ózdi kórház igazgató főorvosának, a körülbelül velem egykorú, jó nevű belgyógyász dr. Zeltnernek. Elmagyarázták nekem, hogy a kórház röntgenosztályának vezetője, dr. S. váratlanul meghalt, s ezért, bár még van ott két röntgenológus kolléganő, az osztály röntgendiagnosztikai tevékenysége nem megfelelő színvonalú. A kórház négyszáz ágyas, mindenféle osztállyal, s hatalmas területet lát el. A város kohászati üzeme az ország gazdaságának szempontjából óriási jelentőséggel bír. Én vagyok az egyetlen orvos a megyében, akire rábízhatják a röntgenosztály vezetését, úgyhogy ragaszkodnak hozzá, hogy elfogadjam a kinevezést. Bemutattak a fül-orr-gégészeti osztály vezetőjének is, aki azelőtt Budapesten dolgozott, ugyanabban a kórházban, ahol Király Miklós barátom. Ez a módszer az üresedések betöltésére nem volt ismeretlen számomra, mert Bulgáriában ugyanígy csinálták: kényszerítették az embert, hogy igent mondjon, az pedig már szerencse vagy élelmesség kérdése volt, hogy cserébe sikerül-e kiharcolnia valami anyagi kompenzációt. Ha már így kész helyzet elé állítottak, minden ügyességemet latba vettem, hogy ne csorbuljanak az érdekeim. Sikerült kialkudnom, hogy a hét három napján továbbra is Edelényben – azaz a családom közelében – dolgozhassam. Hétfőn délelőtt, szerdán délután és csütörtök délelőtt a rendelőben voltam, hétfőn délután, kedden egész nap, szerdán délután, csütörtök délelőtt, pénteken egész nap és szombat délelőtt Ózdon. Így tehát másfél állásban dolgoz-

tam, ennek megfelelő fizetésért, de ez óriási megterhelést jelentett, s ráadásul a hét négy napján az osztályvezetői irodámban kellett aludnom az ózdi kórházban.

Már csak azért sem mondhattam nemet a megyei főorvosnak, mert korábbról az adósa voltam. Erről az esetről is be kell számolnom.

Egy évvel korábban a párt úgy döntött, átalakítja az ország közigazgatását, megszüntetve a járást mint önálló közigazgatási egységet. Ekkor már az egész szocialista táborban jelentkezni kezdtek a gazdasági problémák, s mindenütt keresték a módját, hogyan takarékoskodhatnának. E módok egyike volt a közigazgatási és pártszervezet karcsúsítása. Ez önmagában nem volt rossz ötlet, amit az is bizonyít, hogy a járásokat a rendszerváltás után sem állították vissza. Feladataikat a városi és községi önkormányzatok vették át.

Igen ám, de valamelyik nagyeszű helyi pártfunkcionárius – bizonyára a hasonlóan zseniális egészségügyi minisztériumi tanácsosok befolyására – kitalálta, hogy Edelényben a járási tanáccsal együtt a rendelőintézet is meg kell szüntetni, s elég ha a városban négy körzeti orvos, egy gyermekorvos és egy fogorvos marad. Egy nap eljött a kazincbarcikai rendelőintézet igazgató főorvosa, dr. Csontos, és közölte, hogy a következő héttől a mi rendelőnk szakorvosai – szemész, fül-orr-gégész, sebész, nőgyógyász, belgyógyász és röntgenológus – a kazincbarcikai kórházban dolgoznak. Jól ismertem ezt a kórházat, mert amikor tíz évvel korábban elkezdtem Magyarországon dolgozni, éppen oda neveztek ki. Új építésű volt, korszerű röntgenfelszereléssel, de nem volt ínyemre, hogy minden nap 15 km-t utazzam oda-vissza, s ami még fontosabb, hozzászórtam az önállósághoz, és nem akartam megint beosztottként dolgozni.

Megkérdeztem dr. Csontostól, mi lesz az itteni röntgengéppel, mire kertelés nélkül azt válaszolta, minden felszerelést kicselejteznek és eladnak ócskavasnak. Ez úgy fejbe kólintott, hogy képtelenné váltam a további megbeszélésre, egyszerűen nem tudtam magyarul megfelelő ellenvetéseket tenni. Letörten indultam haza. Nem értettem, hogyan zárhatnak be egy olyan rendelőt amely negyvenezer embert lát el. Mostantól a betegeknek be kell majd utazniuk Kazincbarcikára vagy Miskolcra. Dél lesz, mire odaérnek, s mire odáig jutnak, hogy megvizsgálják őket...

Lenke, aki nehéz helyzetekben mindig feltalálta magát, főnöke, a megyei főgyógyász révén elintézte, hogy találkozhatam a megyei főorvossal, dr. Szabóval Miskolcon. Én pedig felkészültem, hogy hatáso-

san, jó magyarsággal tudjak érvelni a rendelőintézet, s különösen a röntgenrészleg bezárása ellen. Amikor Lenkével beléptünk a megyei főorvos irodájába, nem volt egyedül, volt ott még egy kolléga, de dr. Szabó felszólított, hogy adjam elő az érveimet. Maximálisan koncentráltam, s összeszedetten és gördülékenyen beszéltem, anélkül, hogy bele kellett volna pillantanom a jegyzeteimbe. Közben egyenesen a főorvos szemébe néztem, és láttam az arcán, hogy szavaim nem maradnak hatás nélkül. A következőképpen érveltem: a városban 300 ágyas, négyosztályos tüdő-kórház működik, melynek nem teljes a kihasználtsága, mert a tüdőbaj szerencsére visszaszorult. Egy vagy két osztályt át kellene alakítani belgyógyászattá. A rendelőt és a tüdőgondozót pedig össze kellene vonni a kórházzal, hogy a lehető legjobban kihasználhassuk a meglévő felszerelést – különösen a röntgengépeket. Az ambuláns betegek gyomor-bél traktusának vizsgálatát a kórházban végeznénk, ahol már modern röntgenfelszerelés van elektronikus-optikai átalakítóval és televízió képernyővel. Dr. Szabó egyszer sem szakított félbe, s miközben beszéltem, arca megenyhült, sőt barátságos kifejezést öltött. Látszott, hogy nem csupán kedvező benyomást tettem rá, hanem kifejeztem tetszenek neki az ötleteim. Beszédemet azzal a végkövetkeztetéssel zártam, hogy reformra valóban szükség van, de a reformnak akkor van értelme, ha meghatározott célt szolgál, márpedig a mi esetünkben ez a cél nem lehet más, mint a lakosság jobb és hatékonyabb egészségügyi ellátása. Dr. Szabó megköszönte az észrevételeket, és biztosított, hogy nem zárják be a rendelőt.

Teljes volt a siker. Dr. Kraszkó, az edelényi kórház igazgató főorvosa néhány nappal később teniszezés közben némi iróniával azt mondta nekem: „*Borisz, ha már így elintézted a rendelő ügyét, azt is elintézhetnéd, hogy felújítsák a teniszpályákat!*”. Nyilvánvalóan rossz néven vette, hogy beavatkoztam a kórháza belügyeibe, anélkül, hogy kikértem volna a véleményét. Barátok és teniszpartnerek voltunk, s általában jól megértettük egymást, de úgy látszik, ez az ügy sértette az önérzetét.

Sikertörténetem lezárásaként hozzáteszem, hogy két-három évvel később minden javaslatom megvalósításra került. A rendelőintézetet és a tüdőgondozót összevonták a kórházzal, és én lettem a röntgenosztály vezetője. Kinevezésemet a minősítő bizottság és az egészségügyi minisztérium radiológiai bizottsága is jóváhagyta. Ezt már csak azért is nagy eredménynek tartom, mert akkor még nem voltam magyar állampolgár.

Most azonban, miután megmagyaráztam, miért voltam a megyei főorvos, dr. Szabó lekötelezettje, térjünk vissza munkámra az ózdi kórházban.

Magyarországon az idő múlásával eltűnt belőlem a félelem és szorongás, ami akkor fogott el, ha párttag kollégákkal beszélgettem. Nem éreztem, hogy bármiféle fenntartással lennének irányomban, amiért bolgár vagyok – ellenkezőleg, bizonyos fokig szimpátiát keltett bennük. Másrészt pedig a párttagok között kevesebb volt a tuskó, legtöbbszörrel lehetett értelmesen beszélni. Ilyen volt dr. Szabó is, aki magas rangú pártfunkcionárius létére képes volt józanul, elfogultság nélkül átgondolni és értékelni a dolgokat.

Lenke elfogadta a helyzetet, bár nem volt elragadtatva tőle, de én biztosítottam, hogy nem tart néhány hónapnál tovább. A magasabb fizetés különben sem jött rosszul nekünk, mert éppen Ladára gyűjtöttünk. Elfelejtettem megemlíteni, hogy Ózd 40 km-re van Edelénytől, s ezért a kórház szolgálati kocsit küldött értem. Értettem hozzá, hogyan barátokozzam össze a sofőrökkel. Tudtam, hogy nem szeretik, ha az orvos, akit szállítanak, úgy viselkedik, mintha a feljebbvalójuk lenne. Mindig előreültem melléjük, és barátságosan elbeszélgettem velük. Először általában a kocsirol volt szó, aztán a sportról, aztán Bulgáriáról meséltem ezt-azt, s így gyorsan elnyertem a bizalmukat.

Már az első napon átestem egy komoly megpróbáltatáson. Egy középkorú, rendkívül testes – úgy 110 kilós – nő vastagbélét kellett megvizsgálnom. Tumorra gyanakodtak, de a kolléganők láthatóan húzódoztak attól, hogy elvégezzék a szükséges vizsgálatot, melyhez a végbélnyíláson keresztül báriumkását kellett a bélbe tölteni. Amikor megláttam a beteget, így szóltam magamban: „*na fiacskám, ha olyan nagy röntgenológusnak hiszed magad, hadd lássam, mit tudsz!*”. Noha ez a vizsgálat sok nehézséggel és nem kis sugárterheléssel járt, számos kollégával ellentétben én nem idegenkedtem tőle. Ellenkezőleg, hízelgett nekem, hogy a segítségemet kérik, s miután elvégeztem, ugyanazt az elégedettséget éreztem, mint a sebész a sikeres műtét után. A évek során sok kis trükköt elsajátítottam, melyek növelték a siker esélyét. Ilyenek a nyomás variálása a kontrasztanyag bejuttatásakor, a hasfalak ellazítása, masszírozása, a beteg pozíciójának változtatása, kompresszió alkalmazása disztinktorral (azaz egyfajta fakanállal) stb. Azt is tudtam, hogy ennél a vizsgálatnál gyakori hiba, hogy a kontrasztanyag nem jut be a vakbélbe. Így daganat esetén hamis negatív diagnózist kaphatunk, aminek a beteg szá-

mára végzetes következményei lehetnek. Most is éppen ez volt a helyzet: azt hitték, a teljes vastagbél kitöltődött, s a cecumban (vakbélben) nincs elváltozás. A röntgenológus kollégánő már azt hitte, minden rendben van, én azonban az egyik fogásomat alkalmazva elértem, hogy a kontrasztanyag továbbáramoljon a vastagbél valódi végéig, s kirajzolódott egy dió nagyságú, egyenetlen körvonalú rákos elváltozás a vakbélben. Hatalmas siker volt ez, annál is inkább, mert a beteg a kohászati üzem vezérigazgatójának rokona volt.

Úgy döntöttem, első diadalomat diplomatikus húzással támogatom meg. Megkértem az igazgató főorvost, hogy ebédszünet után mutasson be a röntgenosztály személyzetének. A rögtönzött gyűlésen először is felkértem a jelenlévőket, hogy adózzunk egy perces néma vigyázzállással az orvosi kötelessége teljesítése közben elhunyt dr. S. emlékének. Személyesen is ismertem őt; tíz évvel idősebb volt nálam, és meggyeszer-te jó hírnévnek örvendett. Utána röviden felvázoltam szakmai életutamat, kiemelve, hol szakvizsgáztam, s végül közöltem, hogy közös munkánk sikere érdekében számítok az együttműködésükre. S nem utolsósorban megkértem őket, ne vegyék zokon, ha valamit hibásan mondok, és nyugodtan javítsanak ki. Nem hiszem, hogy ez a bemutatkozás túlzottan teátrális lett volna. Már az első napon el akartam oszlatni minden kételyüket az új főnökkel kapcsolatban. Ezek a kételyek az ő oldalukról nézve teljesen érthetőek voltak. Fogalmuk sem volt a bolgár nemzet gazdag történelméről és kultúrájáról, azt viszont nagyon is tudták, hogy Bulgária a „sötét Balkán” szívében található. Így hát mindenekelőtt udvarias és kulturált viselkedéssel kellett elnyernem a személyzet bizalmát. Az osztályvezető kollégáknak való bemutatkozás könnyebben ment: rögtön rá-tértünk az osztályok közötti együttműködés kérdéseire és a röntgenosztályon végzett betegellátás technikai részleteire.

Csak este, amikor magamra maradtam tágas osztályvezetői irodám-ban, jutott időm alaposabban szemügyre venni környezetemet. Az ablak mellett íróasztal, bal felől könyveszekrény gazdag szakirodalommal, melyből nem hiányzott a röntgenológia bibliája, a négykötetes Schinz legújabb kiadása. A másik oldalon kanapé, melyen jól lehet aludni is, középen pedig alacsony, kerek asztal, körülötte három mély fotel. S per-sze szép, nagy szőnyeg, függő- és állólámpák – röviden szólva kényel-mes, modern felszerelésű szoba. Volt benne mosdókagyló is, az illem-hely pedig ott volt a közelben.

Ültem a fotelben, és próbáltam összeszedni a gondolataimat. Noha kimerült voltam, valahogy nem tudtam elaludni, s egyre jobban hatalmába kerített a nyugtalanság és bizonytalanság. Tulajdonképpen mit keresek én itt, ezen a félreeső helyen – magyaros kifejezéssel élve az Isten háta mögött? Igaz, a kórház elég nagy, mindenféle osztály van benne, a röntgenosztály minden szükségessel fel van szerelve, nem lesz nehéz elvezetnem, s ráadásul szép személyes sikereket is elérhetek – de mindezt azon az áron, hogy távol kell lennem a családomtól. Hát ezért hagytam el szépséges szülővárosomat, Szófiát? Hogy itt kelljen lennem ebben a csúf városban, ahogy mi bolgárok mondjuk, a földrajz seggén? Aligha van még egy város a világon, melynek kellős közepén óriási kohászati üzem áll négy-öt füstölgő kéménnyel. Ózdból ugyanis úgy lett negyvenezres lakosságú város, hogy összevontak három települést, és közöttük felhúzták az üzemet. A kórház a város egyik végén volt, a Bükk lejtőinek közelében, de a másik végén, amikor az ember behajtott a városba, salakhalomokat látott, a több évtizedes vasércolvasztás melléktermékét. Itt most éppen nagyban folyt a munka, mert német szakemberek megállapították, hogy a salakban még jó adag vas található, mely flotálással kinyerhető és fémme alakítható. Ettől viszont a környék csak még lepusztultabb látványt nyújtott, s ez rám, aki a természet, különösen a hegyvidékek szerelmese vagyok, rendkívül lehangoló hatással volt. Még élénkebben jelentek meg lelki szemeim előtt Bulgária gyönyörű tájai, s még világosabban éreztem, milyen távol vagyok tőle. Azon az éjszakán nem jött álom a szememre. Gondolataim Szófia és az ifjúságom körül jártak, s eszembe jutott két legkedvesebb gimnáziumi pajtásom, Blagsi és Mitko. Blagsi (Blagoveszt Csaszonnikarov) mindig osztályelső volt, kivételes intelligenciával volt megáldva, Mitkónak pedig gyakorlatiassága és derűlátása voltak az erősségei. Mindketten sikereket értek el hivatásukban – Blagsi gépészmérnökként, Mitko zootechnikusként. Dobrudzsába mentek dolgozni, nagyon nehéz munka- és életkörülmények közé, mégis boldogultak. A gondolat, hogy barátaim leküzdötték az akadályokat, meglepően megnyugtató hatással volt rám. Remény töltött el, hogy nekem is sikerülni fog, hogy egyszer kikerülök ebből a nehéz helyzetből. Megfogadtam, hogy legelső szófiaim utam alkalmával, ha csak egy estére is, de újra találkozunk.

Gyorsan teltek a napok, rengeteg munkával és feszültséggel, de sok sikerrel is. A kórház vezetése, különösen a sebészeti osztály vezetője, dr.

Szikorszki azt javasolta, kérvényezzem véglegesítesem a röntgenosztály élén. Csábító ajánlat volt, de másfelől félttem, mit szólna hozzá a családom. Ekkorra már annyira belemerültem röntgenológusi munkámba, hogy amikor Ózdon voltam, úgy éreztem magam, mint hal a vízben. A „nyugdíjasmunka” az edelényi rendelőintézetben nem elégített ki. Edelényben volt viszont az otthonom, melyet szerettem, s melyet nem akartam elhagyni. Így hát hetekig tartó tépelődés következett, egyszerűen nem tudtam eldönteni, mit csináljak. De ahogy mi bolgárok mondjuk, az Úr tudja a dolgát. Úgy esett, hogy a miskolci városi kórház röntgenosztályának vezetője, dr. O. elvált a feleségétől, és el kellett hagynia a várost, s így ő kapta meg a ózdi állást. Ez két-három hónappal az ajánlat után történt, s így szerencsésen megoldódott a dilemmám, hogy maradjak-e Ózdon. Visszatértem hát Edelénybe, s amikor néhány hónappal később Szófiában jártam, beváltottam a fogadalmamat: meghívtam vacsorára egy étterembe Mitkót és Blagsit. Elmeséltem nekik az élményeimet, s úgy gondolom, mindhárman örültünk a viszontlátásnak, és élvezettel elevenítettük fel diákéveinket.

Nem ez volt azonban az utolsó alkalom, hogy Ózdon dolgoztam. Egy évvel később dr. O. átkerült a salgótarjáni megyei kórház röntgenosztályának élére, és ismét engem kértek meg, hogy vegyem át a helyet – ezúttal azonban már nem kényszerrel, hanem az én feltételeim mellett. Heti három napot kellett dolgoznom (a szombatot is beleértve), és egyszer vagy kétszer kellett ott aludnom. Ezeket az estéket a szakirodalom tanulmányozásával töltöttem, úgyhogy nem unatkoztam. Ráadásul abban az örömben is részem volt, hogy megoldhattam néhány bonyolult diagnosztikai esetet. Ezekről röviden beszámolok.

Huszonöt éves fiatalembert gyomorfekéllyel operáltak, Billroth II.-es gyomorrezekciót hajtva végre rajta. Két évvel később bágyadságra panaszkodott, és több mint tíz kilót fogyott. A gyomorröntgen semmiféle elváltozást nem mutatott ki a csonkolt gyomron. A konzultáció során ragaszkodtam hozzá, hogy irrigoszkópiát (feltöltéses vastagbélvizsgálat) is csináljunk, melyet magam végeztem el. S mindenki legnagyobb meglepetésére nagyméretű peptikus fekélyt fedeztem fel az anasztomizált vékonybélben, mely a vastagbélbe perforált, belső fisztulát okozva a gyomor és a vastagbél között. Az esetet a szelepmechanizmus jelenléte tette különlegessé, amely miatt a csupán álló helyzetben elvégzett gyomorröntgen nem mutatta ki a fisztulát. Az operáció igazolta a diagnózist, s a

pácienszt gyógyultán bocsátották el a kórházból. Súlya gyorsan gyarapodott, mert megszűnt a lesoványodás oka: hogy a fisztulán keresztül az étel emésztetlenül került a gyomorból a vastagbélbe.

Középkorú nő epehólyag-környéki fájdalomra panaszkodott, de úgy látszott, nincs epeköve. A vastagbél feltöltéses vizsgálatával sikerült megállapítanom, hogy a kontrasztanyag a bél falán keresztül az epehólyag felé terjed. Ezt követően műtétilag eltávolították az epehólyagot, mely falának gyulladására miatt áttörte a vastagbelet.

Különösen érdekes volt a következő eset: erős hasi fájdalomra panaszkodó középkorú férfi gyomrát röntgeneztem meg. A vizsgálat a prepylorikus területen galambtojás nagyságú elváltozást mutatott ki. A beteget ezután vízszintes állapotba helyeztem, és legnagyobb megdöbbenésemre az elváltozás eltűnt. Egyúttal azonban azt is megállapítottam, hogy a kontrasztanyag bejut az epehólyagba és az epeutakba. Az elkészített célzott felvételek áttanulmányozása után világossá vált számomra, hogy nagyméretű epekőről van szó, mely perforációt idézett elő az epehólyagban, majd a nyombélben is. A gyomorröntgennél először a gyomorban látszott, majd átment a vékonybélbe. Odahívtam a beteg kezelőorvosát, dr. Sipost, aki először nem akart hinni nekem, de végül meggyőztem, hogy figyelje a beteg széketét. Másnap reggel aztán azzal fogadott, hogy mindenben igazam volt: a beteg kiszékelt az epekövet, és még aznap megoperálták – a perforált epehólyagot eltávolították, a nyombél fisztulás nyílását pedig összevarrták.

Zárásként: a soron következő, 1985 október eleji szófiai röntgenológiai kongresszuson a gyomor-bél traktus belső fisztuláinak diagnosztizálása témájában tartottam előadást, melyben az előbbieken leírt eseteket is bemutattam. Ez volt az utolsó kongresszusi szereplésem – ha úgy tetszik, a hattyúdalom. Sikeres ózdi működésem, mely megszakításokkal egészen 1986-ig tartott, adott lehetőséget, hogy anyagot gyűjtsek ehhez az előadáshoz, melyet legjobb tudományos munkáim között tartok számon. S még valami: 1985 végétől új Ladámmal jártam dolgozni Ózdra, melyet az itt kapott többletfizetésnek köszönhetően vehettem meg azon a nyáron.

Új távlatok felé

A '70-es évek elejétől kezdve soha nem látott ütemű technikai haladásnak vagyunk szemtanúi, mely hatalmas lökést adott az orvostudomány fejlődésének. Elsősorban az elektronikát és a számítógépes rendszereket kell kiemelnem, melyeket széles körben kezdtek használni a diagnosztikában, azon belül is az ún. képalkotó diagnosztikában. Új diagnosztikai tudományág jelent meg a világ szakirodalmában „*ikonográfia*” néven, melybe beletartozik a klasszikus röntgenológia, a komputertomográfia (CT), az ultrahangos diagnosztika (US) és a mágnesesrezonancia-képalkotás (MRI).

Mi, az ún. szocialista tábor orvosai tudományos konferenciákon, nyugati kollégák előadásai révén talákoztunk először ezekkel az új vizsgálati módszerekkel, s úgy néztünk rájuk és az általuk elérhető eredményekre, mint valami más világból, más bolygóról származó csodára. Hogy a kapitalista és a szocialista gazdasági rendszer orvostudománya közti szakadék ne szélesedjen tovább, be kellett szereznünk ezeket a rendkívül drága felszereléseket. A Szovjetunió, mely a fegyverkezési és űrhajózási versenyben évtizedekig tartotta a lépést az Egyesült Államokkal, ezeket a diagnosztikai eszközöket egyáltalán nem gyártotta. Közben atommeghajtású tengeralattjárói precíziós radartechnológiával felszerelve járták az óceánokat, az ugyanilyen alapelven működő ultrahangos diagnosztikát tökéletesen elhanyagolta. Az állampolgárokról való gondoskodás csak a propagandaszövegekben létezett. A komputertomográfiahoz szükséges felszerelés meglehetősen drága volt, s így beszerzése nagyon lassan haladt. A '80-as évek elején talán egy-kettő volt országonként. Jóval olcsóbb volt viszont az ultrahang-készülék – annál is inkább, mert a piacon a kínálat messze meghaladta a keresletet –, s így a '80-as évek második felében nagyjából minden kórházat fel tudtak vele szerelni. A mi megyénkben nagyszabású üzlet keretében tizenöt Hitachi és Shimatsu készüléket vásároltak a tíz kórház számára.

A röntgenológusoknak természetesen továbbképzésen kellett részt venniük, hogy megtanulják e felszerelések használatát. Kórházunk igazgató főorvosa, dr. Kraszkó Pál idejekorán felszólított, hogy találjak erre módot.

Csakhogy egy dolog megbetegedések ultrahangos képeit nézegetni és hozzá a (még mindig meglehetősen szegényes) szakirodalmat olvasgatni, és egészen más az adott megbetegedésről önállóan képet készíteni. Bár a

hasi szervek anatómiai képe és topográfiája hasonló, mint a röntgennél, a két módszer között óriási különbségek vannak. Az optimális ultrahangos felvételhez a transzducert tartó kéznek hajszálfinom csuklómozdulatokat kell végeznie, erre pedig nem mindenki képes. Egészen pontosan arról van szó, hogy a vizsgálatot végző orvosnak fel-alá kell csúsztatnia a transzducert a beteg testén, s közben az echográf képernyőjén követnie a rendkívül gyorsan változó képet. Ezért roppant finom és precíz mozdulatokra van szükség, akár a hegedűsnek a vonóval, ráadásul összhangban a képernyőn látottakkal, ami nagyfokú koncentrációt igényel. S akkor még nem is beszéltünk az egyéb nehézségekről – ilyen például a hasi szervek vizsgálata esetén a gázok jelenléte a belekben. Szükség van speciális fogásokra is, és jó adag türelemre, hogy az ember leküzdje a bizonytalanságot, különösen az első néhány hónapban. Miután a kép rögzítésre került a képernyőn, már csak a szükséges mérések elvégzése és a lelet nyomtatott képekkel való dokumentálása van hátra, ami semmiféle nehézséget nem jelent.

Később aztán mindenki kialakítja a saját stílusát és munkamódszerét, és megszerzi a szükséges tapasztalatot, melynek birtokában már magabiztosabban végzi a vizsgálatot. Sőt mi több: idővel eljön a pillanat, amikor elkezdi élvezni. Ugyanaz a jelenség lehet ez, mint a gyerekeknél és fiataloknál, akik órákig képesek egy-egy számítógépes játékkal játszani, és bámulatos ügyességre tesznek szert benne. Nincs ebben semmi meglepő: a „játékra” való hajlam az emberi természet része, mintha genetikailag belénk lenne kódolva.

Remélem, magyarázatommal sikerült érzékeltetnem az ultrahangos diagnosztika (szonográfia) leglényegesebb sajátosságát, hogy a képet nem kapjuk készen, mint a komputertomográfiánál az adott mélységű „szeleteket”, hanem a transzducert mozgatva magunknak kell azt eltalálnunk. Olyan ez, mint a zongora: az egyes billentyűket lenyomva meghatározott hangokat kapunk, de ahhoz, hogy ebből zene legyen, szükség van a zongorista képzett ujjaira. Erőltetett hasonlat tudom, de talán segít szemléltetni az állításomat.

De térjünk vissza magára a képzésre. Miskolcon két helyen végeztek ultrahangos vizsgálatokat: a megyei és a városi kórházban. Három hónapra keresztül minden nap eljártam a városi kórház röntgenosztályának vezetőjéhez, dr. Tornaihoz, aki már korábban elvégezte a továbbképzést Budapesten. Tíz évvel fiatalabb volt nálam, és remekül elsajátította a

módszert, az egész a kisujjában volt. Én eleinte tartottam egy kicsit ettől a képzéstől, mert már hatvan felé jártam, és nem könnyű olyantól tanulni, aki ennnyivel fiatalabb nálunk. Éppen ezért egyes korombeli röntgenológusok nem is akartak „*vén fejjel*” visszaülni az iskolapadba, s rövid időn belül nyugdíjba vonultak.

Velem ennek éppen az ellenkezője történt: az ultrahangos diagnosztika sikeres elsajátítása új, pozitív érzéseket keltett bennem, s szinte megfiatalított. Elteltem alkotó energiával, az orvostudomány új távlatokat nyitott meg előttem. Boldog voltam, amiért mostantól még sokkal nagyobb hasznára lehetek a betegeknek. Hamarosan megérkeztek a megyébe a várva várt szonográfok; az edelényi városi kórház röntgenosztálya egy Shimatsu gépet kapott.

Azonnal megkezdtem vele az önálló munkát, de három nappal később felkerestem dr. Tornait, hogy kikérjem a véleményét néhány esetben, melyekről képeket is vittem magammal. Néhány hónap alatt aztán szert tettem a kellő gyakorlatra, úgyhogy alig volt szükségem konzultációra. Dr. Tornaival azonban barátok maradtunk, és hálás vagyok a segítőkészségéért.

Nem hagyhatom azonban említés nélkül azt sem, hogy irigyeim is támadtak a kórházunkban, akik azzal vádoltak, hogy kisajátítottam a szonográfot. A kardiológusok kardioszonográfiás vizsgálatokat akartak végezni velem, amit én nem kifogásoltam, de kikötöttem, hogy csak meghatározott időben, egy képzett röntgenlaboránsnő jelenlétében tehetik, mert a szonográf a röntgenosztályhoz tartozott, és én voltam felelős az állapotáért. A többi kórházban is voltak hasonló viták, melyek nemegyszer komoly konfliktushoz vezettek. Néhány évvel később aztán a kardiológiai, nőgyógyászati és urológiai osztályokat is felszerelték szonográfal, s ez véget vetett a kellemetlenségeknek.

A mi környékünk szűz terület volt (azaz a lakosságot még soha nem vizsgálták meg ezzel a módszerrel), s így most sok nem is sejtett megbetegedést mutattunk ki: epe- és veseköveket, cisztás képződményeket a májban, a hasnyálmirigyben és a vesében, veleszületett rendellenességeket – például az egyik vese hiányát vagy szokatlan elhelyezkedését –, még panasz nélküli daganatos elváltozásokat és egész sor ritka betegséget. Az ultrahang különösen hasznosnak bizonyult az aorta aneurizmájának megállapításában. Ez az érfal orsó alakú kitágulása és elvékonyodása, mely repedéshez, s ennek következményeként hirtelen halálhoz

vezethet. A szonográf, mivel kerekkel ellátott, nem túl nagy méretű készülék, befér a liftbe, s így szükség esetén oda lehet vinni a súlyos betegek ágya mellé. Az ilyen vizsgálatról sajnos már nem várható semmi biztató, inkább arra szolgál, hogy például kimutassuk a feltételezett rupturát (repedést). Kétszer éltem azt a tragédiát, hogy végzetes belső vérzést kellett megállapítanom a hasfalban, melynek következtében a szív vér nélkül maradt, és percekben belül leállt. Nehéz leírni, hogy ilyen esetekben mit érez az ember. Leginkább talán ahhoz hasonlíthatnám, amikor az ember sejti, hogy becsapják, megcsalják, és most a saját szemével bizonyosodik meg róla.

Különösen nehéz egy orvos számára, ha rokonnál vagy közeli barát-nál kell olyan betegséget megállapítani, amely már gyógyíthatatlan stádiumban van. Ez kisebb településeken, ahol az évek folyamán többé-kevésbé mindenki megismer mindenkit, nem ritka eset. Szörnyű élmény ilyen diagnózist elsőként közölni vagy megerősíteni. Így történt barátom és teniszpartnerem, Béla esetében, akinél májmetasztázist (áttétet) állapítottam meg. Még négy hónapig élt, s ezalatt kénytelen voltam áztatni, ne-hogy elveszítse a reményt.

„*Holló a hollónak nem vájja ki szemét*”, tartja a közmondás. Vajon ez az orvosokra is igaz? Vannak köztük konfliktusok, s ha igen, milyen mértékűek? Ez a következő téma, melyben szeretném kifejtetni a véleményemet. Mind Bulgáriában, mind itt nem egy összetűzésnek voltam tanúja, melynek sajnos végső soron az ártatlan beteg itta meg a levét.

E viták a legtöbb esetben abból erednek, hogy ugyanazt a problémát a különböző specialisták eltérően értelmezik. Ugyanez a helyzet a vizsgálatok indikációival. Ezek a vizsgálatok sokszor kockázatot jelentenek a beteg számára. A klinikusok hozzászórtak, hogy röntgenvizsgálatokat írjanak elő anélkül, hogy figyelembe vennék a röntgenológus véleményét az indikációkkal kapcsolatban. Egyes röntgenológus kollégák ilyenkor nem mernek kiállni az igazukért, különösen, ha a klinikus neves sebész vagy belgyógyász, s ezzel eljártsszák mind a saját, mind a röntgenológus szakma tekintélyét.

Különösen kellemetlen, ha az ember agresszív, intoleráns, mások véleményét nem tisztelő kollégával keveredik vitába. Nem hiába mondják, hogy „*a stílus maga az ember*”. Az ilyen emberrel még kommunikálni is nehéz, nemhogy együtt dolgozni. Sok esetben nagy tudású, szakmája elismert képviselője, de a mindennapi érintkezésben egyenesen kiállhatat-

lan. Végtelenül öntelt, sértődékeny, és a saját tekintélyét minden egyéb elé helyezi. S ha véletlenül hibázik, a viláért sem ismerné be; ellenkezőleg: hetet-havat összehord, hogy tisztára mossa magát. Valóban nem könnyű beismerni, ha hibát vagy mulasztást követtünk el, különösen, ha ezzel nehezen megszerzett tekintélyünkön eshet csorba, de véleményem szerint a becsület és a tiszta lelkiismeret előbbre való.

Van egy igazi úriembereknek való játék: a tenisz. Nem hivatalos mérközéseken nincs bíró, aki megítéli, kint vagy bent volt-e a labda, s ilyenkor a közelebb lévő játékos szava dönt. El kell ismernie, ha nem az övé a pont, ha pedig bizonytalan, úgy lovagias, ha az ellenfél javára dönt. Húsz évi teniszezés után állíthatom, ez a játék egyértelműen felszínre hozza a partner jellemét. Természetesen mindenki nyerni akar, de nem mindegy, hogy mindenáron-e, vagy csakis tisztességesen, úriemberhez méltóan. Ez nemcsak a teniszben, hanem az életben is így van, s a többség nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy a sikert, a hasznot minden erkölcsi megfontolás elé helyezze.

Az orvosok közti munkaviszony meglehetősen bonyolult. Újabban teljes joggal kritizálják az egészségügyi intézmények elavult hierarchikus rendszerét. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy egy diagnosztikai vagy kezelési probléma megvitatásakor a legidősebb, legrangosabb orvos véleménye kerekedik felül, függetlenül attól, hogy helytálló-e vagy sem.

Az ún. nagyvizit valós gyakorlati haszna is erősen megkérdőjelezhető. Ez az a meglehetősen teátrális jelenet, ahol vagy tíz orvos vonul fel rangsor szerint, élükön a professzorral. A beteg, bár tagadhatatlan, hogy ez a szertartás kedvező lélektani hatással van rá, sokkal több hasznát látja annak, ha állapotát egy csendes helyiségbe elvonulva nyugodt körülmények között, a teljes rendelkezésre álló dokumentáció felhasználásával vitatják meg.

Már fiatal orvosként sem féltem ellentmondani a rangosabb kollégának, de természetesen csak akkor, ha meg voltam győződve az igazamról. Az ember önmagának tartozik azzal, hogy véleményét bátran képviselje akárkivel szemben, mert ellenkező esetben nem fogják tisztelni. Ha máshogy nem teheti, hát humorral, ahogy annak idején Szófiában egy kollégám, aki a következőt mondta egy szaktekintélynek, akivel nem értett egyet: „*kakas nélkül is megvirrad*”. Az illetőnek volt stílusa és humorérzéke.

A fent taglalt kérdések szemléltetésére álljon itt egy konkrét példa a praxisomból. Az edelényi kórházban a belgyógyászatról hozzám küldtek egy férfibeteget vastagbélvizsgálatra (irrigoszkópiára). Ahogy szokás, előtte rektoszkópiát végeztek rajta. Ennél a vizsgálatnál kemény fémcsövet dugnak a végbélbe, hogy megszemléljék a végbélnyílástól 15 cm-en belülré eső részt. Én, miután 5 cm-es, vékony műanyag csövet vezettem az ánuszbába kis nyomás mellett, megkezdtem a vastagbél feltöltését kontrasztanyaggal. Azonnal feltűnt, hogy az anyag szokatlan helyre, a kis-medencébe hatol be. Célzott felvételt készítettem, félbeszakítottam a vizsgálatot, és igyekeztem eltávolítani a kontrasztanyagot, mert attól tartottam, hogy a fél-egy órával korábban végzett rektoszkópiánál kilyukasztották a szigmabelet. A röntgenfelvételek megerősítették a gyanúmat. A beteget azonnal Kazincbarcikára szállították, és sürgősen megoperálták, összevarrták a perforációt és eltávolították a hasfalba került kontrasztanyagot. Szerencsére felépült, s ráadásul kiderült, hogy nincs is semmiféle daganata, csupán közönséges vastagbélgyulladásban szenvedett.

Ha nem állapítom meg idejében a perforációt, és nem hajtják végre azonnal a műtétet, a beteg hashártyagyulladásban meghalt volna. S hogy reagált minderre a kolléga (nevezzük X-nek), aki az egész problémát okozta? Ahelyett, hogy hálás lett volna nekem, kijelentette, hogy szerinte az én beöntőcsövem ütötte a lyukat. Más szóval végtelenül etikátlanul viselkedett: arra akarta hárítani a felelősséget, aki megmentette mind a beteget, mind őt. Ez az eset annyira elkésérített, hogy évekig elfordítottam a fejem, ha X-szel találkoztam. A kórház vezetése kivizsgálta az ügyet, de megelégedett azzal, ami a műtéti jegyzőkönyvben állt: a szigmbél perforálódott, és a hasfalban kontrasztanyag volt. Abban, hogy ezt mi okozta, nem foglalt állást.

Ha ne adj' Isten a beteg meghal, minden bizonnyal én is a vádlottak padjára kerültem volna, mivel a hasfalban ott volt a kontrasztanyag. Csakis a tapasztalatomnak köszönhettem, hogy megmenekültem ettől, s nagyon örültem, hogy idejében felállított diagnózissal sikerült megmentenem a beteget, akin mellesleg egyáltalán nem is kellett volna rektoszkópiát végrehajtani.

Az eset, noha végül is mindenki számára szerencsésen végződött, mély nyomot hagyott bennem. Úgy éreztem, semmibe vették az etikai normákat, elkendőzték az igazságot.

Az ultrahangos diagnosztika (szonográfia) semmiféle kockázattal vagy káros következménnyel nem jár a beteg számára, s egyúttal rendkívül hatékony és ígéretes módszer, annál is inkább, mert technikai háttere folyamatosan fejlődik.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozom: az, hogy a szonográfiaal évekig nagyon sikeresen dolgoztam, nem kifejezés. Használata optimizmussal és energiával töltött el, megújította orvosi munkámat, fiatalabbnak és meglehetősebbnek éreztem magam tőle. Komoly tapasztalatra és tudásra tettem szert benne, sőt két kongresszusi téma kidolgozásában is részt vettem.

E fejezet talán kissé túlságosan szakmaiakra sikeredett, de ne felejtsek el, hogy az utóbbi években a filmkészítők feltűnő érdeklődést mutatnak a kórházakban végbemenő drámai események iránt, s alkotásaikból a közönség sokat tanult az orvosok munkájáról. Az érzelmi hatás fokozása érdekében azonban sok esetben elrugaszkodnak a valóságtól: a filmbéli orvosok között nem egy negatív hős, majd hogyanem bűnöző akad, aki jóformán szándékosan követ el végzetes hibákat.

A „*mundér becsülete*” védelmében hadd idézzem a mondást: „*csak az nem hibázik, aki nem dolgozik*”. Hozzáteszem még, hogy érdemi eredmény csakis a megfelelő kockázat vállalása mellett érhető el. A civilizált országokban így köszönnek az orvosnak: „*tiszteletem, doktor úr!*”. Ezzel fejezik ki megbecsülésüket a fontos szerepért, melyet az emberek életében betölt.

Legfőbb ideje, hogy ez a megszólítás Bulgáriában is újra meghonosodjon. Úgy gondolom, a bolgár orvosok erre teljes mértékben rászolgáltak.

Aranydiploma

2004 május közepén néhányan az évfolyamunkról elhatározták, hogy diplomaosztónk ötvenedik évfordulója alkalmából jubileumi találkozót szerveznek. Hadd emlékeztessen az olvasót, hogy 1948 szeptemberében kezdtük az egyetemet, és 1954 szeptemberében diplomáztunk.

Magyarországon ilyen alkalmakkor nagy ünnepséget rendeznek, melynek keretében a rektor személyesen adja át minden jubilánsnak az ún. aranydiplomát. Akik a hatvanadik évfordulót is megérik, „*gyémántdiplomát*” vehetnek át. Azon kevesek pedig, akik olyan szerencsések, hogy még további öt évvel később is életben vannak, „*vasdiplomát*” kapnak. Ilyen rendezvények a múlt rendszerben is voltak, az ünnepelte-

ket nagy tisztelettel vették körül, sőt nemegyszer a televízióban is megmutatták.

A mi jubileumunkra sajnos nem jött el sem a rektor, sem a dékán, hogy mondjon néhány kedves szót, s nemhogy aranydiplomát, hanem még egy emléklapot sem kaptunk.

Sokszor felmerül a kérdés, hogy mi bolgárok miért nem vagyunk képesek megadni a megérdemelt tiszteletet és megbecsülést. Nem hinném, hogy rosszabb vagy durvább lelkű nép lennénk, mint a többi. Egyszerűen csak nem fordítunk elég figyelmet arra, hogy gyermekeinket megtanítsuk a helyes viselkedésre az idősekkel, tanáraikkal illetve a gyengékkel és elesettekkel szemben. Ha egy közlekedési eszközön azt látom, hogy a fiatalok nyugodtan ülnek a helyükön, miközben az öregek állni kényszerülnek, nem gondolom, hogy ezt rosszindulatból teszik. Pusztán csak rossz volt a neveltetésük. Azt se felejtsük el, hogy a kommunista rezsim sok alapvető illemszabályt tudatosan eltörölt, kispolgári előítéleteknek minősítve őket, melyeknek nincs helyük a szocialista társadalomban.

De térjünk vissza az ünnepségünkre. Délelőtt a szívsebészeti klinika előadótermében gyűltünk össze két órára, este pedig baráti vacsorát tartottunk az NDK (Kultúrpalota) éttermében.

Mindkét alkalom rendkívül izgalmas volt – úgy hiszem, nem csak az én számomra. Egyedülálló élmény újra találkozni azokkal az emberekkel, akikkel együtt töltöttük egyetemi éveinket, életünknek ezt a felejthetetlen időszakát, s akiket ötven esztendeje nem láttunk. Az én esetemben ez szó szerint így volt – a diplomaosztó óta addig az évfolyam körülbelül kétszáz hallgatója közül talán tizenöt-hússzal találkoztam. Sajnálattal tudtuk meg, hogy volt évfolyamtársaink egyharmada már nincs az élők sorában, s egyperces néma vigyázzállással adóztunk az emléküknél.

A legizgalmasabb pillanatok azok voltak, amikor egy-egy kolléga vagy kolléganő arcára nézve próbáltam kitalálni, ki lehet. A legtöbb esetben bizony meg kellett mondanunk a nevünket, s utána rég elhomályosult emlékek közt kutatva próbáltuk előbányászni a hozzá tartozó fiatal, életerőtől és lelkesedéstől sugárzó arcot. S ekkor megtörtént a csoda: az előttem álló mintegy varázsütésre ötven évvel megfiatalodott, s úgy beszélgettem vele, mintha még mindig az az ifjú vagy lány lenne, akinek képét az emlékeimben őriztem. Az eltelt fél évszázad egyszerűen elillant.

A vacsorán aztán ismét visszakalandoztunk a múltba, s mindenki számára váratlanul egymás után törtek elő az emlékek, vidámak és szo-

morúak egyaránt, az együtt átélt órákról, napokról, hónapokról és évekről. Szeretném hinni, hogy nem csak az én számomra volt ez felemelő élmény, hogy senki sem szólt rossz szavakat a másiktól, hogy feledésbe merült minden ideológiai, politikai, társadalmi különbség. Tudom, hogy ez csak illúzió, de erre a néhány órára ebbe az illúzióba ringattam magam. Beszélgetőtársaim és én újra azok a romlatlan lelkű fiatalok voltunk, akiket épp csak felvettek az orvosira, s akiknek egyetlen vágya és célja, hogy a lehető legjobban elsajátítsák ezt a nehéz hivatást, akik ugyanazért dolgoznak, s akiknek ezért bajtársaknak kell lenniük és önzetlenül segíteniük egymást.

Az igazság azonban az, hogy már az első egyetemi évek alatt nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy szólásszabadság nem létezik, s a szabad véleménynyilvánítás veszélyes. A politikailag üldözötteknek pedig, akik közé én is tartoztam, meg kellett tanulniuk kettéhasítani a tudatukat, s az ellenkezőjét mondani annak, amit gondolnak.

Vajon miért alakult úgy, hogy később nem csupán heves riválisok, hanem szinte ádáz ellenségek lettünk? Bizonyára a diktatórikus rezsim, mely a gyanakvás és bizalmatlanság légkörét teremtette meg, az embereket „jókra” és „rosszakra”, a „mienkre” és az „ellenségre” osztotta aszerint, hogy milyen káderek, vezetett oda, hogy egyesek ravaszkodva, sőt aljas eszközökkel építettek karriert. De az ítélkezést hagyjuk a legilletékesebb bíróra – az egyéni lelkiismeretre.

Természetesen mindnyájan elég bölcsek voltunk ahhoz, hogy ne rontsuk el ezt a néhány együtt töltött kellemes órát azzal, hogy ilyen kényes témákról vitatkozzunk.

Annak is örültem, hogy sok olyan pár volt jelen, akik már megünnepték az ötvenedik házassági évfordulójukat, vagy közel jártak hozzá. Közéjük tartozott I. és L. Ovadia is, akik Izraelből jöttek el erre az alkalomra. Mások is érkeztek külföldről. Nekem nagy szerencsém volt: úgy jutottam el a találkozóra, hogy eredetileg nem is tudtam róla, véletlenül esett egybe szokásos tavaszi szófiai tartózkodásommal. Az utóbbi években csak néhány volt évfolyamtárssal tartottam a kapcsolatot, s így örömteli volt a viszontlátás a sok „rég elfeledett” ismerőssel. Nem sorolom fel mindet, mert senkit sem akarok megsérteni azzal, hogy esetleg megfeledkezem róla, csak Todor Sztankusev professzort és feleségét említem. Toso és Totka egy délelőttöt arra szántak, hogy átlapozzák a könyvemet. A vacsora közben Toso kihívott az étterem teraszára, s ott,

miközben tekintetünk dél felé, a város fényeire és a Vitosa mesébe illő, holdfényben úszó magaslatára meredt, ódákat zengett az Életem filmkockáiról. Ennek, bevallom, nagyon megörültem, mivel Toso mint pszichiáter helyesen következtetett a lelkiállapotomra, mely emlékeim megírására készítetett.

Hadd szóljak néhány szót azokról az évfolyamtársakról, akik olyan szerencsések, hogy még köztünk vannak. Sokan közülük fényes sikereket értek el, s nem csupán az orvosi pályán. Van, aki külföldön is dolgozott, s olyan is akad, aki ma is ott él. Egyesek még most is kénytelenek dolgozni, mert a nyugdíjukból nem tudnának megélni. A sok nehéz munkában eltelt év mindnyájunkon mély nyomokat hagyott – láthatóakat és rejtetteket egyaránt. Az ember mindennap belenéz a tükörbe, így a saját arcán észre sem veszi a változásokat, s csak amikor hasonló korú, rég nem látott ismerőssel találkozik, látja döbbenet, mennyire megöregedett. Esetleg még egy kis titkos elégedettséget is érez, hogy „*a másik*” rosszabbul néz ki nála. Ez azonban bocsánatos bűn. Remélem, a sors továbbra is kegyes lesz hozzánk, s ismét láthatjuk egymást, drága évfolyamtársaim!

Én, infarktusom után egy évvel, 1994. július 1-jén voltam kénytelen nyugdíjba vonulni, de a következő tíz év folyamán még évi néhány hónapot dolgoztam az edelényi kórházban. Nem anyagi okokból tettem – egyszerűen nem tudtam belenyugodni, hogy már nem csinálhatom azt, amit a legjobban szeretek. Emellett nem is lett volna etikus nemet mondani, amikor a kórház vezetősége helyettesítésre kért fel.

Öt évvel ezelőtt úgy esett, hogy infarktus előtti állapotban feküdtem az intenzív osztályon, s az első tíz napon éppen nem volt a kórházban röntgenológus. Így délelőtt felkeltem, és elvégeztem a szükséges röntgen- és ultrahangos vizsgálatokat. Nem ez volt ez első ilyen eset. Amikor 1993-ban teniszezés közben infarktust kaptam, s az EKG-vizsgálat a hátsó fali infarktus klasszikus diagramját produkálta, még három napig munkában maradtam. Ezt nem hősködésből tettem. Egyszerűen nem voltam képes elfogadni, hogy mindennek vége. Nem álltam készen lelkileg, kellett az a kis idő, hogy átállítsam a tudatomat. Tíz nappal később aztán depresszióba estem, mely körülbelül egy évig tartott. A lehetőség, hogy ha csak időről időre is, de még dolgozhattam, segített kikeveredni belőle. Mint már említettem, akkor szabadultam meg végleg a depressziótól, amikor elkezdtem megírni az emlékeimet.

2003 végén dolgoztam utoljára. Utána minden helyettesítési felkérést a leghatározottabban visszautasítottam, mert így volt tisztességes mind a betegekkel, mind önmagammal szemben. Hogy mit értek ez alatt? Nyugalomba vonulásom óta is bele-beleolvasok a szakirodalomba. A „*képalkotó diagnosztika*”, ahogy most nevezik specializációnkat, a röntgenológiát, magában foglalja a klasszikus röntgenológiát, az ultrahangos diagnosztikát, a komputertomográfiát, a mágnesesrezonancia-vizsgálatot, sőt újabban a pozitronemissziós tomográfiát (PET) is, mellyel minden eddiginél pontosabb kép nyerhető. A szakma tehát gyors ütemben fejlődött és fejlődik továbbra is, s a régi tudással már nem lehet teljes értékű munkát végezni. Szerencsére anyagilag nem szorulok rá, hogy tovább dolgozzam, sok bulgáriai, sőt magyarországi kollégával ellentétben, akik csak így tudják eltartani a családjukat. Megszállott sem vagyok, nem érzem úgy, hogy „*utolsó leheletemig*” dolgoznom kell. Amióta több a szabadidőm, némi kellemetlen meglepetéssel fedeztem fel, mennyi fehér folt van az általános műveltségemben, milyen sokat nem tudok a világról és kultúrájáról. A világ dolgai iránti érdeklődés és a tudásvágy a legjobb orvosság az unalom, a közöny, a depresszió és az öregedés ellen. Az embernek, akármilyen idős, nyitottnak kell maradnia mindarra, ami a nagyvilágban történt és történik. A legjobb, ha lehetősége van külföldre utazni, megfigyelni az embereket és életüket, s kultúrájuk és műemlékeik alapján megismerni a múltjukat. Így közelebb kerülhet hozzájuk, s megszabadulhat a faji, vallási és ideológiai előítéletek ráarakódott rétegeitől.

Mérhetetlenül sajnálom, hogy fiatal éveimben Bulgáriában nem volt lehetőségünk utazni, hogy saját szemünkkel láthassuk a világot és érettebb, valósabb képet alkothassunk az életről. Sikeres by-pass műtetem óta néha messzebbre utazom Lenkével. Az év legszebb hónapjait, a májust és a szeptembert azonban mindig Szófiában töltöm. Ahogy mondani szoktam, így töltöm fel az „*akkumulátoromat*” a kellemes érzésekkel, melyeket hazám kelt bennem.

Itt az idő, hogy papírra vessem az utolsó szavakat. Remélem, az ismeretlen olvasó megbocsájt nekem, ha untattam. Több könyvet már nem írok, mert tisztában vagyok vele, hogy nincs írói tehetségem. Nincs meg bennem hozzá sem a fantázia, sem a művészi érzék, sem a költői eszköz-

tár. Részben belső lelki indíttatásból, részben őseim és utódaim (fiaim és unokáim) iránti kötelességtudatból írtam meg emlékeimet. Azt akarom, hogy ismerjék életutamat, és tanuljanak belőle. Bátran kijelenthetem, hogy az igazat írtam, vagy legalábbis azt, amit én igaznak tudok. Olyan ez a könyv, mint egy minden retusálás nélküli fotó. A valóságról készült, de hogy mit mutat, nagymértékben függ az objektív minőségétől, s hogy merre irányult a fényképezőgép. Az irodalmi mű ezzel szemben olyan, mint egy festmény, melyben a művész saját belső látásmódját, érzéseit és vágyait fejezi ki.

Ha felteszik nekem a klasszikus kérdést, hogy mit csinálnék, ha ismét tizennyolc éves lehetnék, minden habozás nélkül azt válaszolom: megint csak orvosnak mennék, s azon belül ismét röntgenológusnak. Ötven évig űztem ezt a hivatást, s ezalatt soha egy pillanatnyi kétségem sem volt afelől, hogy amit csinálok, hasznos és értékes.

Az orvosi pálya azon kevés munkák egyike, amelyek lehetőséget nyújtanak gyakorlóiknak az önálló, független döntéshozatalra. Az orvos maga dönti el, hogy egy adott egészségügyi probléma esetén hogyan érhető el a beteg számára legkedvezőbb eredmény, de tudatosan el kell fogadnia a döntésével járó kockázatot is. Hogy ezt nyugodt lelkiismerettel tehesse, nem csupán folyamatosan képeznie kell magát, hanem magáévá kell tennie az emberségesség alapelveit, meg kell tisztítania viselkedését a közönytől, önzéstől és erőszakosságtól, mindig együttérzéssel kell tekinteni a szenvedőkre, és minden tőle telhetőt meg kell tennie, hogy teljesítse vállalt kötelességét, hogy megóvja azt, ami a legértékesebb – az egészséget.

A tudat, hogy jó röntgenológus vagyok, akire a legbonyolultabb eseteknél is számítani lehet, jóleső fontosságérzettel és megelégedéssel töltött el, s arra ösztönzött, hogy mindvégig megmaradjak oly szerencsésen megválasztott életutamon.

Utószó

A film véget ért. A teremben ismét kigyulladnak a lámpák, a nézők felkelnek székükről, és a kijárat felé indulnak. Mindenki más benyomásokkal távozik, ízlésétől és hangulatától függően.

„*Régi filmkockáim*” levetítése igen sok időbe telt, évekre, s mindekelőtt annak örülök, hogy mégis sikerült végigcsinálni. Hogy a közönségnek tetszik-e majd, számomra másodlagos jelentőségű.

Amikor hozzáfogtam emlékeim megörökítéséhez, elsődleges célom az volt, hogy az eseményeket objektíven, a valósághoz híven mutassam be, de egyúttal mai szememmel, hosszú évek gazdag élettapasztalatának birtokában elemezzem.

Egy híres író egyszer azt mondta, saját életéről mindenki tud érdekes regényt írni, ehhez nem kell írónak lenni. Ez is bátorított, hogy belefogjak ebbe a kis könyvbe, annak ellenére, hogy mostanáig kizárólag orvostudományi témában publikáltam. Emellett baráti köröm tagjai is mondták, hogy társaságban szellemesen és élvezetesen tudok történeteket mesélni. Amikor később felolvastam néhány, már megírt fejezetet a barátaimnak, mindenki arra biztatott, hogy emlékeimet külön könyvben tegyem közzé. Igyekszem majd ezt megtenni, vállalva a, mondjuk, száz példány kiadásával járó anyagi kockázatot is. A „*Régi filmkockáim*” című könyvet pedig szétosztom barátaim és ismerőseim között.

Remélem, kortársaim érdekes és élvezetes olvasmányoknak találják, s emellett talán arra is sarkallja őket, hogy ők maguk is „*előbányásszák*” emlékeiket. Így könyvemnek kettős haszna lenne.

Fiaimnak és unokáimnak, azaz a következő nemzedékeknek pedig szeretnék szép emléket hagyni arra az időre, amikor már nem leszek közöttük. S ha Aszen unokám orvosi pályára lép, tisztán orvosi tárgyú írásaimból még közelebről megismerhet engem és orvosi hitvallásomat.

Harminc éve élek itt Magyarországon, a könyvemben mégis szinte kizárólag olyan eseményeket írtam le, amelyek bulgáriai korszakomhoz kötődnek. Mintha valami adósságot róttam volna le ezzel Bulgáriával szemben. A magyarázat persze ennél bonyolultabb, s a nagybetűs Haza iránt táplált érzésekkel van összefüggésben.

Még ha több száz kilométer választ is el tőle, hazánk bennünk él, mint valami titokzatos erő, s bátorságot és hitet ad a megpróbáltatások idején. Egyeseknek talán furcsának tűnhet, de amikor szívinfarktus és két súlyos műtét után kórházi ágyamon feküdtem, e nehéz órákban a haza

gondolata és a tudat, hogy bolgár vagyok, reménnyel töltött el, mintha ez valami kiváltságot jelentene a többiekkel szemben, akik hasonló bajokkal küszködnek. S ezek a többiek megkérdeztek, nem érzem-e magam magányosnak és elhagyatottnak itt, a hazámtól távol, ahol az anyanyelvemet sem hallhatom. Hogy is magyarázhattam volna meg nekik, hogy a hazám bennem él, hogy soha nem is hagyott el, hogy álmomban mindig bolgárul beszélek?!

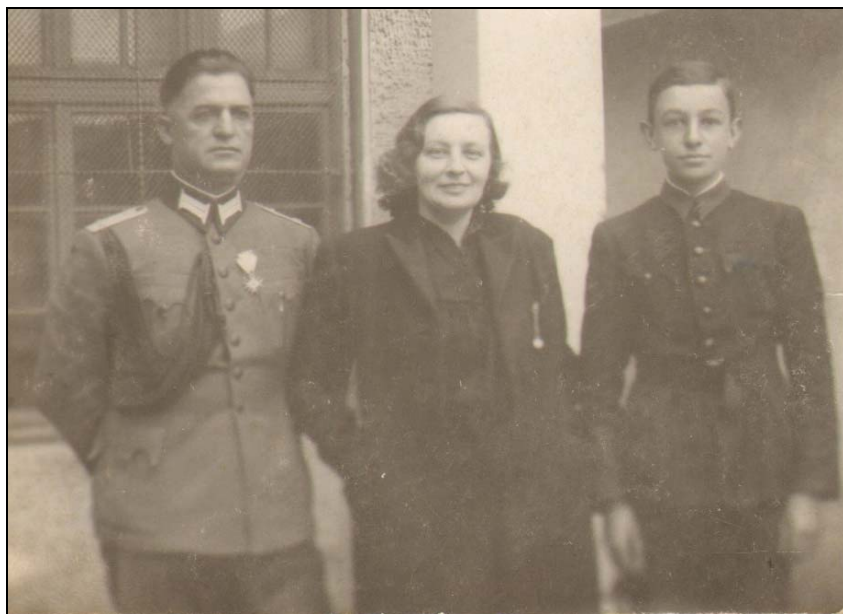
Első magyarországi éveim során voltak napok, amikor rettenetesen szenvedtem a honvágytól, olyannyira, hogy kilátástalannak éreztem a jelent. Ez volt az az időszak, amikor „*gyökeret kellett eresztenem*”, meg kellett találnom a fogódzókat, melyek segítségével visszanyerhetem lelki egyensúlyomat. Szép lassan meg is leltem ezeket a családomban, a magyar nyelv, kultúra és szokások elsajátításában, szakmai sikereimben és a sportban, különösen a teniszben. S az évek múlásával eljutottam odáig, hogy azt mondhatom: két hazám van. Az egyik Bulgária, mely megszült és felnevelt, a másik Magyarország, mely befogadott. S az életemet már egyik nélkül sem tudnám elképzelni.

Ebben az érzésben nincs semmi rendkívüli vagy érthetetlen, és a hozám hasonló, két hazájú emberek közül sokan jóval világosabban és mélyrehatóbban elmagyarázták már, mint én most.

Ha szülővárosomba, Szófiába utazom – ezt évente kétszer teszem –, a megérkezés mindig ünnep számomra. A szépnek, amit látok, gyermekként örülök, a rosszat észre se veszem. A második héten aztán alábbhagy ez az emelkedett hangulat, s kezdem tárgyilagosabban látni és értékelni környezetemet. A harmadik héttől kezdve pedig lassan belopja magát a tudatomba az érzés, hogy valami hiányzik, s ez a valami magyarországi otthonom. Így a hazatérés is mindig örömteli. Bizonyos idő elteltével aztán megint felébred bennem a honvágy Bulgária után, és újrakezdődik a körforgás. Régen megértettem, hogy ez már így lesz, amíg élek. Ezért nem vágyom már arra, mint egykor, hogy távoli országokba utazzam. Elég nekem Budapest és Szófia, a Fekete-tenger, a Balaton és Hévíz, a Vitosza, Rila, Pirin és a Bükk. A bolgár szó édes és igéző zene a fülemnek, de a magyart is szívesen hallgatom és beszélem.

S ezzel azt hiszem, a legfontosabbat sikerült elmondanom.

Képek

1. Szüleimmel – Szliven, 1944 március

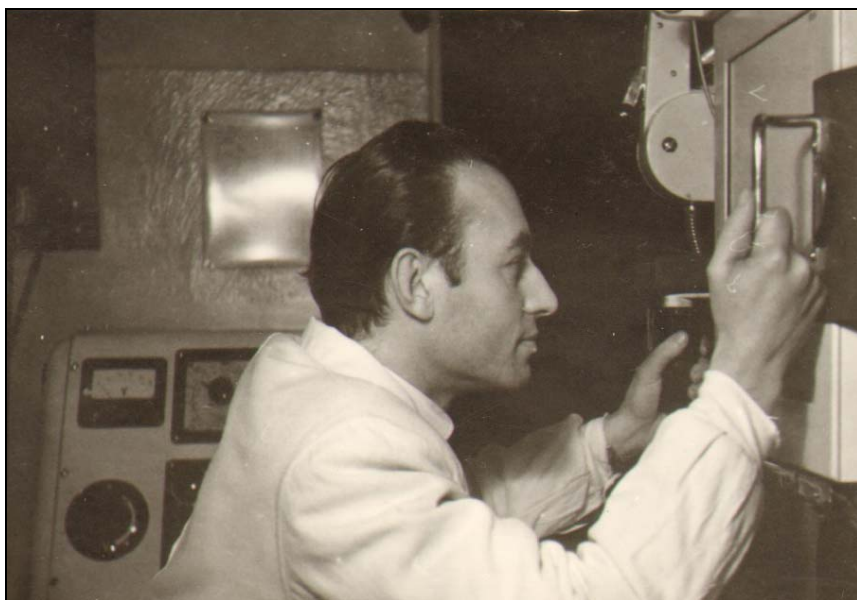
2. Gimnazistaként – Szófia, 1944

3. Orvostanhallgatóként – Szófia, 1948

4. Medikus csoportunk VI. szemeszter (baloldalon guggolva)

5. A kórházi röntgengéppel – Radomir, 1960

6. A „Renoval”, 1962

7. Prof. Mitrov, prof. Mihajlov, prof. Schnirelmann és én – Szófia, 1967

8. Prof. Schnirelmann és én – Moszkva, 1968

9. Családunk új évkor – Edelény, 1978

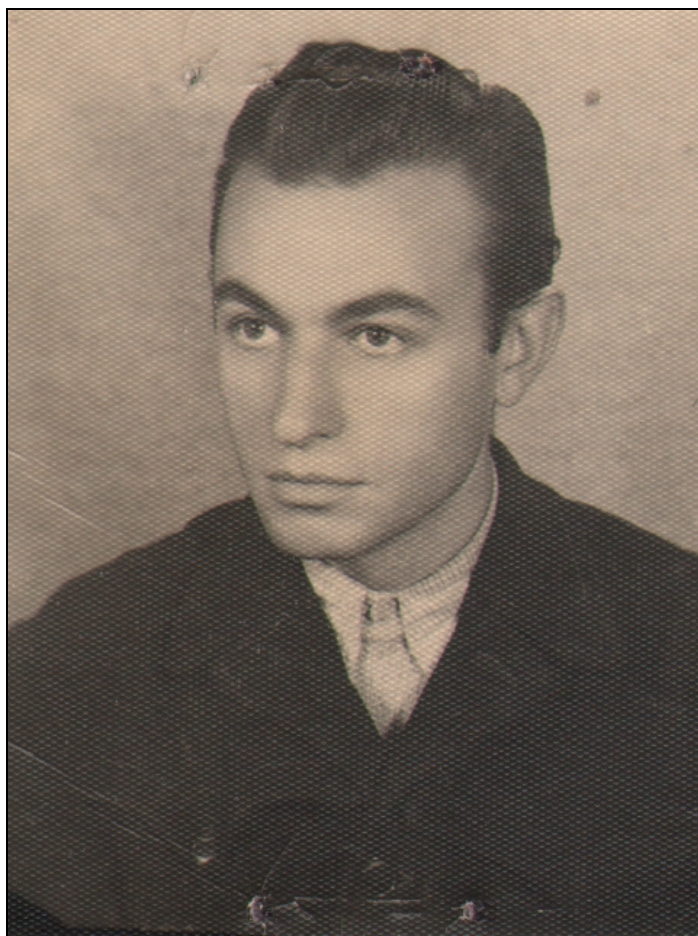
10. Alex fiammal – Edelény, 1986

11. Az elődeim – Szófia, 1910
(dédanyám, nagyszüleim, nagynéném, anyám)

12. Lenke – Budapest, 1964

13. Frissen diplomázott orvosként – 1954. november

14. Lenke – Szófia, 1976.

15. Prof. Djankovval – Budapest, 1992

TARTALOM

Bevezetés	3
Emlékeim az 1944. szeptember 9-ei hatalomátvétel utáni hónapokról.....	8
Hogyan választottam az orvosi pályát.....	15
Építőtáborban a Hainboaz átkelőnél 1947-ben, majd a Koprinka víztározónál 1948-ban	21
Első lépések az orvosi pályán.....	29
Blagoevgrad és Radomir.....	37
A régi Szófia Megyei Kórház.....	46
Dr. Ivan Rumenov	53
Tanulmányúton a Szovjetunióban	62
Újra a Szovjetunióban a történelmi 1968-as esztendőben	73
Motorizációim	82

II.

Bevezetés	92
Családfa helyett	95
A régi Szófia.....	102
Erich ajánlata	110
Külföldre vágyva	116
Amikor a sors dönt	121
Magyarországon	128
Munkám az ózdi kórházban.....	138
Új távlatok felé	146
Aranydiploma	152
Utószó.....	158
Képek.....	160

